



SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLERDE YENİ ARAYIŞLAR VE ÇALIŞMALAR

CİLT I

EDİTÖR:

DOÇ. DR. AYŞE ÇATALCALI CEYLAN



Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • Murat Ozan
Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Serüven Yayınevi
Editör • Doç. Dr. Ayşe Çatalcalı Ceylan
Birinci Basım / First Edition • © Mayıs 2021
ISBN • 978-625-7721-26-4

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Serüven Yayınevi'ne aittir.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.
The right to publish this book belongs to Serüven Publishing.
Citation can not be shown without the source, reproduced in any way
without permission.

Serüven Yayınevi / Serüven Publishing
Türkiye Adres / Turkey Address: Yalı Mahallesi İstikbal Caddesi No:6
Güzelbahçe / İZMİR
Telefon / Phone: 05437675765
web: www.seruvenyayinevi.com
e-mail: seruvenyayinevi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume
Sertifika / Certificate No: 47083

SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLERDE YENİ ARAYIŞLAR VE ÇALIŞMALAR

EDİTÖR:

DOÇ. DR. AYŞE ÇATALCALI CEYLAN

İÇİNDEKİLER

Bölüm 1

TELEVİZYON DİZİLERİNİN SENARYOLARINDA
OTİZM FARKINDALIĞINA TEMAS EDİLMESİNE DAİR
DEĞERLENDİRME

Hakan YÜKSEL..... 1

Bölüm 2

YERALTI VE YERÜSTÜ KÖMÜR MADENLERİNDE
ÇALIŞANLARIN İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ ALGILARININ
BELİRLENMESİ: ÇORUM ÖRNEĞİ

Berna GÜR & Hatice Çiğdem ZAĞRA..... 35

Bölüm 3

DÜNYA TARİHİNDEKİ BENZER DESENLERİN İNCELENMESİ:
15 TEMMUZ ÖNCESİ VE SONRASINA İLİŞKİN BÜYÜK VERİ
ANALİZİ

Sadullah ÇELİK & Emrah AKDAMAR..... 57

Bölüm 4

PANDEMİ SÜRECİNDE YÜKSEKÖĞRETİMDE
DİJİTAL TEKNOLOJİ KULLANIMI VE UZAKTAN
EĞİTİM MODELLERİ

Deniz Koyuncuoğlu 77

Bölüm 5

VERGİ BİLİNCİ VE VERGİ ETİĞİ HAKKINDA ÜNİVERSİTE
ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA

Murat ERDOĞAN & Mahmut Sami ÖZTÜRK 105

Bölüm 6

FENOMENOLOJİNİN TÜRK DÜŞÜNCE
DÜNYASINDAKİ YERİ VE ÖNEMİ

Çiğdem YILDIZDÖKEN..... 129

Bölüm 7

FİLM İNCELEMELERİNDE YÖNTEM ARAYIŞI:
ELEŞTİREL SÖYLEM ÇÖZÜMLEMESİ

Anıl Kaan UÇAR..... 151

Bölüm 8

ÇOK KRİTERLİ KARAR PROBLEMLERİNDE YAYGIN
ŞEKİLDE KULLANILAN SUBJEKTİF VE OBJEKTİF
KRİTER AĞIRLIKLANDIRMA YÖNTEMLERİNİN
KARŞILAŞTIRILMASI

Muhammed MARUF 167

Bölüm 9

ÖRGÜTSEL SESSİZLİK VE ÇALIŞAN PERFORMANSI

Abdulkadir GÜMÜŞ & Büşra YÜKSEK 189

Bölüm 10

TÜRKİYE’DEKİ MEVDUAT BANKALARININ ENTEGRE
ENTROPİ-EDAS YÖNTEMİYLE PERFORMANS ANALİZİ

Naci YILMAZ..... 207



Bölüm 1

TELEVİZYON DİZİLERİNİN SENARYOLARINDA OTİZM FARKINDALIĞINA TEMAS EDİLMESİNE DAİR DEĞERLENDİRME

Hakan YÜKSEL¹

¹ Öğr. Gör. Dr., Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Görsel İşitsel Teknikler ve Medya Yapımcılığı Bölümü, hakanyuksel25@gmail.com, ORCID ID:0000-0002-4560-6685

GİRİŞ

Toplumu bilgilendirmek ve bilinçli kılmak adına medya mecralarının rolü yadsınamaz bir gerçeklik teşkil etmektedir. Bu doğrultuda mesaj içerikli yapımların hedef kitle üzerinde uyandırdığı etki, ayrıca mühimdir. Nitekim günümüz dünyasında sinema yapımlarından dizi/film içeriklerine kadar birçok görsel medya unsuru, farkındalık sağlamak için izleyiciye sunulmaktadır. Görsel hafızanın insan zihninde güçlü bir edinim sağlaması da dikkate alındığında bir filmin ya da dizinin sosyal mesaj veren sahneleri, düşünce dünyasında yıllarca kalıcı olabilmektedir.

Son yıllarda Hint ve Kore sinemasının küresel dünyada izleyiciler üzerinde uyandırdığı etkinin temelinde de, esasen mesaj veren yapımların yer alması yatmaktadır. Dolayısıyla gerek gerçek öyküleri sunarak gerekse bu öykülerin farkındalık oluşturan noktalarını öne çıkararak kitlelere sunulan yapımlar, daimi bir talep görmektedir. Bu noktada yapımların senaryo ekibinde görev icra eden senaristlerin de söz konusu bilinci uyandırmak adına etkin bir rolü bulunmaktadır.

Ülkemizde yakın zamanda ekranlarda boy gösteren diziler irdelendiğinde ise bilhassa gerçek yaşamdan esinlenilerek yansıtılan yapımlara olan ilgiyi görmek mümkündür. Aynı zamanda bu yapımlarda fiziksel ve psikolojik hastalıklara temas edilmesi ayrı bir etki sağlamaktadır ve izleyiciler öyküyü takip ettiği gibi senaryoda işlenen hastalık vb farkındalıkları hususunda bilgi sahibi olmaktadır. Üstelik izlediği dizide bahsedilen hastalığa dair internet arama motorlarından inceleme yapılması ve sosyal medya platformlarında açılan formlar üzerinden bu hususların konuşulması, denilebilirse zincirleme biçiminde farkındalık devamlılığı sağlamaktadır.

Ayrıca dizi ihracatı bağlamında dünyanın önde gelen ülkeleri arasında yer alan ve bu kategoride ABD'nin hemen ardından gelen Türkiye'nin yüzlerce ülkeye ve nihayetinde milyarlarca insana Türk dizilerini izletmesi, oluşacak farkındalığın küresel düzeye ulaşmasını sağlamaktadır. Hatta Türk dizileri yayına girer girmez yurtdışındaki medya pazarlama şirketlerinin ve televizyon kanallarının devreye girerek birçok yapımla ön anlaşma imzalaması, neredeyse tüm dizilerimizin yakın zamanda sınır ötesine ihraç edileceğini göstermektedir. Böylece çeşitli hastalıklar üzerinden farkındalık oluşturulmasıyla beraber televizyon dizileri ekseninde büyük bir atılımın sağlanması gerçekleşebilecektir.

Televizyon ekranlarında öne çıkan yapımlarda sosyal mesajları etkin bir düzeyde verebilmek adına devlet mekanizmasıyla işbirliği yapılması da bir diğer önemli noktadır. Nitekim sosyal içerikli reklamlar bağlamında izleyiciye sunulan ve kanserle mücadelede down sendromu hastalığına kadar geniş bir bilgi içeriğini kapsayan veriler, hem dizi sahnelerinde hem

de reklam aralarında kamu kurumlarının desteğiyle sunulmaktadır. Bu yaklaşım neticesinde ticari kaygılar bir kenara bırakılarak reklam olgusu tamamen sosyal mesaj vermek üzerine kurgulanmaktadır.

Netice olarak mevcut çalışmanın hareket noktası da; televizyon izleyicileri üzerinde bilinç uyandırmak ve böylece farkındalık kazandırmak bağlamında belirlenmiştir. Bu doğrultuda; prime time kuşağında yani akşam saatlerinde yayınlanarak yaygın kitlelere hitap eden televizyon dizileri ölçüt alınmaktadır ve hastalık farkındalığının nasıl sağlandığı/sağlanabileceği meselesi üzerinde durularak dizilerin bu minvaldeki rolünü ortaya çıkarmak amaçlanmaktadır. Söz konusu amaç ekseninde bilhassa ‘Otizm Spektrum Hastalığı’ farkındalığının dizilerde nasıl yansıtıldığı, mevcut izleyici üzerinde ne gibi bir etki bıraktığı ve dizi senaryolarına teknik ve yazınsal anlamda nasıl işlendiği anlaşılmaya çalışılmaktadır.

Zira, literatür kısmında kavramsal verilere temas ettiği gibi otizmin televizyon dizilerinde nasıl yer bulduğuna da vurgu yapan çalışmada, araştırma sürecinde ise mülakat görüşmeleri yapılarak nitel bulgular elde edilmiştir. Televizyon dizilerinin senaryo yazarları ile yürütülen mülakat görüşmeleri neticesinde ise; çalışmanın merkezini teşkil eden otizm farkındalığına dair veriler sağlandığı gibi genel anlamda dizilerin sosyal mesaj verme hususundaki rolüne dair bilgiler de ayrıca bulgulara yansıtılmıştır. Diğer taraftan analiz sürecinde yorumlayıcı fenomenolojik model uygulanarak katılımcı senaryo yazarlarının kodları belirlenmiştir ve mevcut bulgular irdelenirken bu kodlamalar dikkate alınarak hareket edilmiştir.

1. SENARYO KAVRAMI

Yazınsal içerikleri görsel sunumlara dökülebilmek bağlamında medya ortamlarında sıklıkla müracaat edilen senaryo olgusu, gerek sinema endüstrisinin gerekse televizyon dünyasının önemli faktörleri arasında yer almaktadır. Dolayısıyla senaryo; bilhassa film, dizi ve program yapımı planlamalarında yola çıkmanın ilk adımıdır ve öykünün başlangıç noktasıdır. Belirli teknik ve betimleyici kalıplar üzerine inşa edilerek ortaya çıkmasının yanı sıra dizi/film/program çalışmalarının diğer parametrelerini bir noktada buluşturma minvalinde de ehemmiyet teşkil etmesi, senaryo olgusunu bütünün güçlü bir parçası kılmaktadır.

Kavramsal açıdan ise senaryoyu tanımlarken; bir öykünün en etkili olarak nasıl anlatılabileceği sorusuna cevap aramak gerekir. Nitekim senaryo kavramı, iyi bir öykünün doğru, güçlü ve etkin düzeyde anlatılabilesinin temel faktörüdür. Görsellik imgesini de düşünerek gerçekleştirilen bu anlatım biçimi, senaryo kavramını öne çıkarmaktadır (Aksu, 2003). Bu nedenle yazılan her anlatı biçimi senaryo değildir ve

senaryoyu öyküden farklı kılan temel husus, yazı içeriğinin teknik kaideler dikkate alınarak dönüştürülmesidir.

Zira eldeki öyküyü serim/düğüm/çözüm formatında biçimsel bir kalıba sokmak, ilgili süreçte sade ve net bir anlatım yapısı tercih etmek, konuyu her daim sıcak tutmak ve bayağılaşan temalardan kaçınarak hareket etmek senaryoyu oluşturma açısından gereklidir (Öngören, 1996: 42). Her ne kadar özgün ve farklı olabilmek adına senaristler yeni formatlar denese de senaryonun özünde hikâyeyi doğru ve anlaşılır olarak sunma edimini bulunmaktadır. Keza senaryoyu muğlak bırakarak görsel içeriği öne çıkarmak, konunun ana bütünlüğünü sarsabilmektedir.

Öyle ki senaryo kavramı, öyküleri görsel biçimde kitlelere sunma sanatı olarak tanımlanmaktadır (Field, 2013: 11). Dolayısıyla açık ve anlaşılır bir anlatımla kitapların, romanların ve diğer yazınsal içeriklerin görselliğe dönüşmesi ve aynı zamanda söz konusu yazınsal içeriklerin güçlü bir etki bırakabilmesi senaristin kalemıyla ilişkilidir. Öyküyü kitaptan takip eden okuyucunun ekran veya perde karşısında izleyici statüsüne geçerek aynı içeriği yeni ve güçlü bir duyguyla hissetmesi senaryonun yansıtmış olduğu etkiye bağlıdır. Bu çerçevede senaryo, içeriği her ne olursa olsun ham öykülere duygu katan ve yeni anlamlar uyandıran teknik bir yazı biçimidir.

Öte yandan senaryo kavramından bahsederken, içeriğindeki betimlemelere ve diyalog oluşturma planlamalarına ayrıca dikkat çekmek gerekir. Senaryolar bu betimleme ve diyalogları drama içerisine yerleştirerek yeni bir hikâye oluştururlar ve tasarlanan içerik hangi biçimde yayınlanacak ise o doğrultuda bir hareket alanı teşkil ederler (Şimşek, 2020). Böylece hikâyenin ya da programlar için kurgulanacak olan yazınsal içeriklerin uygulama alanı belirlenmiş olur. Bu noktada çekim planlamaları da önemlidir.

Özellikle film ve dizi senaryolarında konuyu zihninde kurgulayan senaristler çekim ölçeklerini de tasarladığı için; sahneler yazılırken iç mekân, dış mekân, gece, gündüz, hava şartları, ışığın konumu vb gibi teknik detaylara çekim açılarını da eklenebilmektedir. Bu hususta yapımın yönetmen ve görüntü yönetmeni başta olmak üzere teknik ekibiyle sürekli irtibatla kalabilen senaristler, senaryoyu en etkili şekilde görsele yansıtmak adına set ortamında kalabilmektedir ve gerekli görülen anlarda çekimleri yönlendirebilmektedir. Yani artık masa başında senaryo yazıp çekime yollayan senaristler olduğu bizzat setlerde işi takip eden senaristler de mevcut bulunmaktadır. Senaryonun ve nihayetinde sunulan görsel yapımın izleyicide uyandırdığı etki de aslında bu yaklaşımda tecelli etmektedir.

Senaryoyu edebi içeriklerden farklı ve özgün kılan husus ise teknik bir yetenek gerektiriyor olmasıdır. Teknik ve biçimsel kurallar eşliğinde yazıya dökülerek perdeye vb uyarlanan senaryo kavramı (Eliot, 1972: 64), senaristleri de yazarlardan ayrı kılmaktadır. Ekranlarda ve sinema perdelerinde giriş/çıkış jenerikleri yansıtılırken hikâyenin ayrı bir başlıkta senaryonun ise ayrı bir başlıkta verilmesinin temel nedeni de budur. Senarist, yapımın hikâyesini yazan kişinin sunmuş olduğu eseri denilebilirse yeniden biçimlendirerek teknik anlamda dönüştürmektedir ve izleyiciye aktarılması açısından hazır duruma getirmektedir.

Senaryo olgusunu izleyici ile bütünleştiren nokta ise ana temanın net olarak belirlenmiş olmasıdır. Böylece konuya egemen olan bir izleyici profili olduğu gibi aynı zamanda eserin teknik ekibi de mevcut tema etrafında birleşmektedir (Egri, 1982: 25). Nitekim senaryoyu çemberin merkezinde yer alan bir unsur olarak değerlendirecek olursak bu çemberin çevresini de yönetmen, senarist, teknik ekip ve izleyiciler oluşturacağından, söz konusu temanın bilinirliği senaryo çalışmaları açısından belirleyici olmaktadır.

Yazılı eserleri senaryoya çevirme ve görsele dönüştürme bağlamında senaristlerin rolü de oldukça önemlidir, zira senaristler eldeki malzemeyi işler duruma getiren kişiler olarak nitelendirilmektedir. Teknik becerilerinin ve senaryoya dair kavramsal bilgilerinin yanı sıra sosyolojik anlamda toplumu tanımaları ve analiz edebilmeleri gereken senaristler (Aziz, 1979: 68), böylece izleyiciye verilen mesajın doğru anlamlandırılmasını sağlamaktadır. Reel olmayan ve derinlemesine irdelenmeden senaryoya çevrilen içeriklerin toplum nezdinde eleştiriye maruz kalması, toplumsal yapıyı doğru okuyamayan senaristlerden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle mevcut senaryoya ve gerekli biçimsel becerilere egemen olan senaristlerin toplumu da iyi gözlemlemesi ve senaryoyu kurgularken bu gözlemlerinden yola çıkarak hareket etmesi gerekmektedir.

Senaryoları film yapımlarına ve diğer görsel içeriklere dönüştürme bağlamında titiz ve meşakkatli bir sürecin söz konusu olması, senaryo çalışmaları üzerindeki olası değişkenliklerin de dikkate alındığını göstermektedir. Yapımcıdan yönetmene, öykü yazarından izleyici beklentilerine kadar farklı parametrelerin etkili olduğu değişkenlikler son aşamaya kadar sürebilmektedir. Öyle ki bir film gösterime girmeden önce senaryo üzerinden on kere geçilirken filmin ise yalnızca bir kere de seyredilecek olması (Aslanyürek, 2012), senaryo ve film arasındaki arka plan mücadelesini göstermektedir. Bu mücadele; hazırlanan senaryoyu en etkin biçimde filme çevirmek ve son rötuşların ardından izleyiciye sunulan filmi senaryoyla doğru biçimde bütünleştirmek açısından gereklilik teşkil etmektedir.

Senaryoda görsel öğelerin anlatım sürecini ve yapımlara nasıl aktarılacağını ise Murat Aksu şu ifadeleriyle açıklamıştır (Aksu, 2003):

“Senaryoda görsellik nasıl anlatılır: Bir senaryo ana fikirden yola çıkar. Senaryo yazılırken önce bunun “sinopsis”i sonra “treatment”ı yazılır. Yani her sahnede neler olacağı, önce sadece görsel olarak anlatılır. Diyaloglar hale hazırda yazılmamıştır. Sonrasında resimlerin yetmediği yerde senaryo yazarken diyaloglar sadece gerektiğinde araya girer. Film çıkışında hiçbir diyalog kolay kolay hatırdan kalmaz. Görsel hafıza daha kuvvetli olduğundan sinemayı sinema yapan görselliğidir. Karakteri yaptığı şeyler tanımlar. Karakter aksiyonun içine atılınca bir reaksiyon gösterir ve böylece karakteri ortaya çıkar. Hisler hareketlerle daha belirgin bir şekilde ortaya koyulur. Örneğin “senden nefret ediyorum” demektense tokat atmak daha etkili olur ve akılda kalır”.

Dolayısıyla senarist elindeki senaryoyu yazarken aynı zamanda düşünce dünyasında canlandığı için her sahnenin ayrıntıları onun zihninde gizlidir. Yeri geldiğinde diyalog yerine fiziksel anlamda eyleme geçilmesi dahi senaryonun gereği olabilir. Görsel sunumların hedef kitle üzerindeki etkisi de göz önünde bulundurulduğunda senaryonun bu doğrultuda biçimlenmesi kaçınılmaz olur. Diğer taraftan ise elbette ki yönetmenin dokunuşları önemli bir faktördür ve bazen senaristin kafasında canlandığı sahne bütünlüğünün dışına çıkmadığı anlar olabilir. Bu noktada yönetmen ve senarist arasındaki istişareler söz konusu olabildiği gibi yönetmenin doğrudan inisiyatifi de devreye girebilmektedir. Ayrıca oyuncu statüsündeki karakterlerin sahnede, sette ve programda çekim devam ederken gerçekleştirdikleri doğaçlamalar senaryoyu yeniden biçimlendirebilmektedir. Bu gibi durumlar senaryo üzerinde icra edilen olası değişiklikleri ve eklemeleri ortaya koyarak senaristin karar vericiliğini bir anlamda sorgulatmaktadır.

Endüstriyel sektördeki ticari kaygılar dikkate alındığında söz konusu karar verici olma durumu yapımcının dahi devreye girmesine zemin hazırlayabilmektedir. Bilhassa dizi ve programlarda öne çıkan bu durum, reytingler düştüğünde izleyici beklentileri bağlamında senaryo değişikliklerini gündeme getirebilmektedir ve yapımcının talimatıyla senaristler yeni hikâyelerle biçimlendirdikleri senaryoları öne çıkarabilmektedir.

Görüldüğü üzere senaryoları değişken kılan ve daha doğrusu değişime zorlayan birtakım faktörler, senaryo içeriklerinin kurgulanma sürecindeki ana öğelerden kaynaklanmaktadır. Senaryoların ve aynı zamanda sunulacak olan yapımların ana şemasını teşkil eden bu öğeleri ise aşağıdaki hususlar üzerinden yansıtmak mümkündür (Chion, 2003):

- Senaryolarda olay örgüsü ana şemayı inşa etmek açısından önemlidir ve ilgili senaryo hangi içeriğe yansıtılacak ise (film, dizi, program vb) o doğrultuda örgüler bütünlüğü sağlanması gereklidir. Böylece olaylar arası ilişkilerin tutarlılığı ve ilk ve son sahne arasındaki bağlantı daha net olarak kurgulanmış olacaktır. Ayrıca senaryodaki serim, düğüm ve çözüm aşamalarının olay örgüsünün bütünlüğünü temsil etmesi ve bu bütünlüğün senaryolarda oluşabilecek kopuklukları engellemesi nitelik açısından değerlidir. Yönetmenin hamleleri, oyuncuların hareket alanları ve izleyicilerin içeriği algılayış biçimleri de dolaylı olarak olay örgüsünün tutarlılığına ve devamlılığına bağlıdır.

- Kişi ya da kişilerin mevcudiyeti, senaryonun etkin ilerleyişi ve olaylarla ilişkilendirilmesi açısından devreye giren bir diğer önemli husustur. Tek kişi üzerinden bir program senaryosu inşa edileceği gibi geniş bir kadro minvalinde planlanan senaryolar da kapsamlı bir hazırlık neticesinde izleyiciye aktarılmaktadır. Senaryo gereği her karakterin ayrıca tanımlanması ve niteliklerinin belirlenmesi, kişi faktörünü yazınsal içerikle bütünlüştirmektedir.

- Bir önceki maddede öne çıkan kişi faktörünü görsel olarak izleyiciye aktaran ve karaktere hayat veren oyuncular ise, senaryoların mekanizmasını oluşturan unsurları oluşturmaktadır. Rol yapmak, role girmek vb terimleri de oyuncuların senaryoya hayat vermesi bağlamında işin teknik tarafını temsil etmektedir.

- Senaryoların kurgulanması ekseninde öne çıkan bir diğer faktör ise mekân olgusudur. Yalnızca senaryonun değil aynı zamanda olay örgüsü içerisinde yer alan karakterlerin de izleyiciye etkin olarak yansıtılabilmesi ve konu ile çekim yerlerinin uyumlu olabilmesi bağlamında, mekân olgusu kayda değer nitelik arz etmektedir. Bu nedenle gerek iç mekânlar gerekse dış mekânlar senaryoyla ilişkilendirilmek açısından ön hazırlıklar neticesinde planlanmaktadır ve set işleyişi bu ölçekte ilerlemektedir.

- Zaman faktörü de senaryo akışının ve ana şemanın planlanmasında önemlidir. Zira sahneler ve bölümler arasındaki devamlılık açısından zaman faktörü ehemmiyet arz ettiği gibi senaryonun yeniden şekillenmesi gereken durumlarda da ayrıca devreye girmektedir. Böylece flashback yapılırken ve sahneler ileriye sarılırken zamana ayrıca dikkat çekilmektedir. Diğer taraftan; zaman faktörü bağlamında senaryo gereği kronolojik sıralama yapılacağı gibi hızlı ve düzensiz geçişlerle yorumu izleyiciye bırakan zaman hamleleri ayrıca gerçekleştirilmektedir.

- Yazınsal içerikleri teknik yetkinliği ile biçimlendirerek senaryoya dönüştüren senaristler kadar söz konusu senaryoların işlenmesi ve hayat bulması bağlamında ana dokunuşu yapan yönetmenler de senaryonun etkin bir parçasıdır. Dolayısıyla gerek oyuncuların ve teknik ekibin kontrolünü

sağlamak noktasında gerekse senaryo içeriğini teşkil eden sahneler arası bağlantıyı inşa edebilmek doğrultusunda söz konusu yönetmenler ana şemanın etkin bir unsurunu oluşturmaktadır.

- Son olarak ise hem senaryoların hem de senaryolarla bütünleşerek sunum düzeyine gelen yapımların değer kazanması için hedef kitleyi teşkil eden izleyicilere temas etmek gerekir. Öyle ki izleyiciler senaryoyu yüceltme ve yerme durumlarında da ana faktör konumundadır. Bununla birlikte hazırlanan yapımların başarısını ve doğal olarak senaryoların niteliğini test eden izleyicilerin değerlendirmeleri, kurgulanan ana şemanın vazgeçilmez bir dişlisini meydana getirmektedir.

Mevcut faktörler; senaryo olgusunun faaliyete geçmesini ve uygulanacağı yapım içeriğiyle güçlü bir bütünleşme oluşturmalarını sağlamaktadır. Netice olarak; ticari endişeler, reyting beklentileri, sosyal medya yönlendirmeleri, hukuki yaptırımlar vb gibi diğer parametreler de senaryoların ana şemalarını etkilese de bilhassa üzerinde durduğumuz yukarıdaki unsurlar senaryo oluşumunun ana bileşenleri teşkil etmektedir.

1.1. Dizi Senaryoları

Senaryo olgusunun işleme geçtiği alanlardan birisi olan dizi sektörü, gerek televizyon ekranlarından gerekse dijital platformlar üzerinden yoğun bir kitleye hitap eden mecra konumundadır. Yalnızca ulusal bağlamda değil aynı zamanda küresel düzeyde de farklı dil seçenekleriyle geniş bir yelpaze edinen dizi sektöründe, yeni ve özgün konulara temas edebilmek için güçlü senaryolara gereksinim duyulmaktadır. Dolayısıyla hem sahne devamlılığını kurgulamak hem de karakter analizlerini doğru betimlemek açısından dizi senaryoları ayrıca öne çıkmaktadır.

Zira dizilerin bölümler üzerinden yayınlanması ve sezonluk olarak planlanması, karakter sunumunu farklı kılmaktadır. Ayrıca izleyiciler sunulan karakterlerle güçlü bir bağ oluşturarak, senaryonun devamlılığından kopmamaktadır (Tutar, 2018: 56). Bu nedenle film senaryolarında daha az karakter üzerinden tasarlama yapan senaristlerin dizi senaryolarında ise hem ana karakterleri hem de yeni bölümlerde içeriğe dâhil olacak olan diğer karakterleri hikâyeden kopuk olmayacak düzeyde analiz etmesi beklenmektedir.

Dizi senaryolarında karakterleri belirgin kılan ve aynı zamanda mevcut hikâyeye içerisinde ne gibi değişiklikler yaşatacağını düşündüren ana husus ise, izleyicide oluşan merak duygusudur. Öyle ki merak duygusu kaybolmaya başladığı an dizilerin hedef kitle üzerindeki etkisi de giderek azalmaya başlayacaktır ve reytingleri düşerek yayından kalkan yapımlar arasına yenileri eklenecektir. O halde dizi senaristlerinin hem

sezonluk hem de bölümlük sahne analizlerini doğru irdelemeleri ve hareket getirecek senaryoları hayata geçirmeleri önemlidir.

Dizi senaryolarındaki merak olgusuna ve bu durumun film senaryolarında farklı geliştiğine temas eden Cem Arıkan ise, mevcut yaklaşımı üzerinden bir değerlendirme yapmıştır (Arıkan, 2015):

“Dizi her an merak uyandırmalı, he bölüm bir diğer bölümü bekletmeli ve kesinlikle izleyiciyi sıkmamalıdır. Sinemada ise iş farklıdır. Olayın büyük bölümünü önceden izleyiciye verirsiniz sonra izleyici o olayların nasıl gelişeceğini merak eder sadece ama sonucun ne olduğu en başından kısmen bellidir. Ya da küçük bir hile ile ters köşe de yapılabilir ama kısmen de olsa bazı şeyleri seyircinin tahmin etmesine izin verilir”.

Öte yandan dizi senaryolarının güçlü ve etkin olması dizilerin devamlılığını sağlayacağından ötürü, birtakım parametreler bu sürecin doğal neticesi olarak etkilenmektedir. Söz konusu yansımanın ortaya çıkaracağı neticelere şu doğrultuda yer verebiliriz:

- Etki uyandıran dizi senaryoları mevcut dizileri hedef kitle bağlamında tercih edilir kılacağından dolayı, reytingleri yükselen ya da dijital ortamda takipçileri artan diziler ciddi reklamlar almaya başlayacaktır. Böylece yapımcıdan yönetmene, oyuncudan teknik ekibe ve elbette ki senaryo grubuna kadar tüm ekibin ekonomik iyileştirme yaşayacağı ortam oluşacaktır. Bu noktada çekim kaliteleri, oyuncu performansları vb de önemli etkenler olarak değerlendirilmelidir. Yine de güçlü bir senaryo tek başına dahi dizileri sürükleyici ve ilgi çekici kılabilir.

- Senaryo faktörü üzerinden ilgi gören dizilerin hedef kitlesi, yayın haklarının farklı ülkelere satılmaya başlanmasıyla ulus ötesi düzeye ulaşabilecektir. Bu doğrultuda dizinin çekildiği ülkelerin tanıtımına önemli bir katkı sağlanacağı gibi, dizi turizmi adında yeni bir mecra doğmaya başlayacaktır. Örneğin Kapadokya’da çekilen bir dizinin İtalya’da ciddi bir kitle tarafından izlenmesi, bu bölgeye gelecek olan turist sayısını ve profilini doğrudan etkilediği gibi benzer şekilde diğer ülkelere ithal edilen diziler üzerinden de yine yoğun bir turist hareketliliği yaşanacaktır.

- Sürükleyici, merak uyandırıcı, gizemli vb niteliğiyle öne çıkan dizi senaryoları sosyal medyada da yankı uyandıracığından, televizyon yerine tüm bölümleri internetten izleyen bir kitle oluşacaktır. Nihayetinde sadece ekranlardan değil internet mecraları üzerinden de dizileri takip eden önemli bir kitle oluşacağı için, sanal reklam uygulamalarına daha fazla ağırlık verilecektir ve reklamın hedef kitlesi daha da artacağından ötürü önemli bir gelir kaynağı meydana gelecektir.

Etki ağını teşkil eden yukarıdaki olumlu tabloya rağmen bu süreç, senaristler üzerinde ise ayrı bir iş yükü ve baskı oluşturacaktır. Nitekim

ABD gibi ülkelerde 40 dakika olarak ve üstelik iki haftada bir ekranlara verilen dizi yapımları söz konusuysen, Türkiye’de her hafta adeta sinema filmi çerçevesine yaklaşık iki saatlik diziler yapıldığı görülmektedir. Prime Time kuşağında haberler sonrası başlayan (20:00 itibariyle) ve gece 00:15’e kadar devam eden bir dizi profili olduğu gözlemlendiğinde; özetlerin, reklamların ve yeni bölümün neredeyse dört saati aşkın süre izleyiciye sunulduğu anlaşılmaktadır. Her ne kadar bu tablo her hafta milyonları bulan reklam gelirleri sağlasa da bölüm yetiştirmeye çalışan ve ciddi anlamda yıpranan senaristleri gündeme getirmektedir.

Öyle ki bu yoğun iş temposunda, artık dizi senaryolarının ağırlıklı olarak en az iki kişi tarafından hazırlandığı görülmektedir. 2021 yılı itibariyle ekranlardaki yayınlarına devam eden televizyon dizilerini irdelediğimizde bu tabloyu görmek mümkündür. Dolayısıyla aşağıdaki içerik birden çok senaristin katkısıyla ancak yoluna devam edebilen mevcut dizileri karşımıza çıkarmaktadır:

DİZİ ADI	SENARİSTLER	KANAL – YIL
Kuruluş Osman	Mehmet Bozdağ - Atilla Engin	ATV – 2021
Yasak Elma	Melis Civelek - Zeynep Gür	FOX TV – 2021
Sadakatsiz	Kemal Hamamcıoğlu - Dilara Pamuk	KANAL D - 2021
Sefirin Kızı	Eylem Canpolat - Ozan Aksungur	STAR TV – 2021
Gönül Dağı	Ali Asaf Elmas - Mustafa Becit	TRT 1 – 2021
Çukur	Gökhan Horzum - Damla Serim	SHOW TV – 2021
Doğduğun Ev Kaderindir	Ayşenur Sıkı - Defne Gürsoy	TV8 – 2021
Hercai	Feraye Şahin/Sema Ali Erol	ATV – 2021
Mucize Doktor	Pınar Bulut/Onur Koralp	FOX – 2021
Arıza	Yılmaz Şahin/Çağla Kızılelma	SHOW TV – 2021
Masumlar Apartmanı	Deniz Madanoğlu/Rana Mamathloğlu	TRT 1 – 2021

Tablo 1: Mevcut Dizilerin Senaryo Ekipleri (2021)

Bu tablonun dışında ATV ekranlarında yayınına devam eden Bir Zamanlar Çukurova, Fox TV ekranlarında izleyiciye sunulan Son Yaz ve uzun yıllardır Kanal D ekranlarında serüvenini devam ettiren Arka Sokaklar dizilerinde üç ve üzeri senarist görev almaktadır. Ayrıca Alev Alev, Ramo, Eşkıya Dünyaya Hükümdar Olmaz, Payitaht Abdülhamit, Benim Adım Melek ve Maraşlı dizilerinde de birden çok senarist görev icra etmektedir.

Dolayısıyla dizi senaryoları hem daha kapsamlı hem de daha meşakkatli olması gerekçesiyle film senaryolarından zor bir mecra olarak değerlendirilmektedir. Keza yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere her hafta iki saat ve üzeri görsel içerik hazırlanması gerekmektedir. Üstelik bahsi geçen bu iki saatlik dilim, kurgu sonra kullanılan ayıklanmış görüntüleri teşkil etmektedir. Bazı durumlarda sahnelerin kesildiği

de dikkate alındığında 3-4 saati geçen ham görüntülere yazınsal içerik yetiştirmek söz konusudur.

Nihayetinde sürekli olarak hikâye üretmek mantığı üzerine kurgulanmış olan ve bununla birlikte söz konusu hikâyeler arasındaki kopukluğu engellemek adına sahne bağlantılarını derinden irdeleyen bir dizi senaryosu olgusu bulunmaktadır. İlgili detaylar gözden kaçtığı takdirde başta dizi yapımı olmak üzere senaristler ve tüm ekip eleştirilere maruz kalacağından, denilebilirse kılı kırk yararak hareket edilmektedir. Öyle ki artık çok dikkatli bir izleyici kitlesi mevcuttur ve örneğin bir dizinin herhangi bir bölümünde havada kalan ve devamı getirilmeyen sahneler sorgulanabilmektedir. Dolayısıyla internet üzerinden diziler izlenebildiğinden ötürü, yalnızca çekim hataları değil senaryo hususundaki eksiklik ve yanlışlıklar da kolayca gündeme getirilebilmektedir.

2. OTİZM SPEKTRUM BOZUKLUĞU HAKKINDA

20. yüzyılın literatüre geçen hastalıklarından birisi olan Otizm ile ilgili ilk kavramsal kullanım, Leo Kanner tarafından yapılmıştır. Zira Leo Kanner, psikiyatri kliniğinde on bir çocuğu gözlemleyerek ve bu çocukların tutum/davranışlarını kontrol ederek bariz bir düzeyde iletişim ve ilişki kurma problemi yaşandığını sezmiştir. Ayrıca Leo Kanner bu çocukların tek kalmayı tercih etmesini de göz önünde bulundurarak mevcut hastalıkla ilgili bir edinim sağlamıştır ve Otizm kavramından bahsetmiştir (Kanner, 1943: 247).

Dolayısıyla Otizm kavramından söz ederken; bireylerin sosyalleşmeden ve iletişimden uzak bulunmasına, dil becerisi hususunda eksik kalmasına ve olağan olarak görülemeyecek birtakım davranış modellerine sahip olmasına (Smith, 2007) vurgu yapmak gerekir. Aynı zamanda bu hastalığa sahip olan bireylerin doğru göz kontağı kurmaktan kesintisiz konuşabilme becerisine ve ses tonunu planlı olarak ayarlayabilmesine kadar mevcut yetileri tam olarak yerine getirememesi (Korkmaz, 2005), Otizm Spektrum Bozukluğu tanısı konulmasına sebebiyet vermektedir.

Çocukluk sürecinde net olarak tespit edilip bireyin hayatı boyunca devam eden Otizm tanısı, takıntılı düzeydeki yineleyici davranışlara neden olmaktadır ve söz konusu bireylerin ilgi alanını kısıtlandıran bir gelişim bozukluğu tanısıyla değerlendirilmektedir (Sadock, 2012: 65). Bu gelişim bozukluğunun yalnızca fiziksel olmadığı ise 1980 yılında resmileştirilmiştir ve nitekim Amerikan Psikiyatri Birliği tarafından Otizm Spektrum Bozukluğu, psikiyatrik bir bozukluk olarak tanımlanıp kayıtlara geçmiştir (Karadeniz, 2007).

Milli Eğitim Bakanlığı ise Otizm Spektrum Bozukluğunu, literatürde yer alan verilere benzer bir yaklaşımla ele almıştır ve bu bağlamda kişiler arası etkileşimin hangi düzeyde başlayıp nasıl neticelendirileceğine kadar geçen süreçte gerekli olan sosyal ve iletişimsel yetilerin yoksunluğu olarak tanımlamıştır (MEB, 2013).

1980 yılından itibaren Otizm Spektrum Bozukluğu üzerine derinlemesine incelemeler yapan Amerikan Psikiyatri Birliği, ilgili hastalık üzerine el kitabı hazırlayarak şu değerlendirmeleri yapmıştır (Amerikan Psikiyatri Birliği, 2014):

- Sosyal yaklaşımların eksik olması ve güçlü bir iletişim kurulamayıp duyguların net biçimde ifade edilememesi
- Arkadaşlık kurma noktasında zorlanması ve aynı yaş grubundaki diğer bireylere ilgi gösterilememesi
- Etkileşim kurulacağına iletişimi başlatan taraf olunamaması ve aynı zamanda sosyal etkileşim içerisine girilememesi
- Gerek sözlü gerekse bedensel iletişimde yetersiz kalınması ve bilhassa mimik kullanımının neredeyse hiç olmaması
- Birtakım nesnelere denilebilirse takıntı derecesinde yönelim gösterilmesi ve bu alışkanlığın giderek saplantı düzeyine ulaşması
- Selam verilirken dahi resmi bir tutum sergilenmesi ve bu yaklaşımın dışına çıkılamayarak aynı hareketleri devam ettirme bağlamında ısrar edilmesi
- Alışkanlıklara bağlı kalınması ve bu alışkanlıklarda değişimler yaşandığı takdirde bu durum nedeniyle büyük sıkıntıların hissedilmesi
- Basmakalıp düzeyde olan ve tekrarlayıcılık teşkil eden birtakım davranış modellerinin devam ettirilmesi
- Söz konusu tüm bu davranış biçimlerinin Otizm Spektrum Bozukluğu olan hastalarda erken yaşlarda görülmeye başlanması

Paylaşılan içeriklerden de yansıdığı olduğu üzere, Otizmin bireyleri toplumdan soyutlayan ve iletişim kurma noktasında kısıtlayan bir etkisi söz konusudur. Bu hastalığa sahip olan bireyleri sosyal etkileşim içerisinde dâhil etmek ise esasen herkesin görevidir. Medya mecraları ise Otizm konusunda bilinç oluşturulması minvalinde ayrı bir sorumluluk mekanizmasını teşkil etmektedir. Bu çerçevede televizyon dizilerinin Otizme nasıl temas ettiği üzerinde durabiliriz.

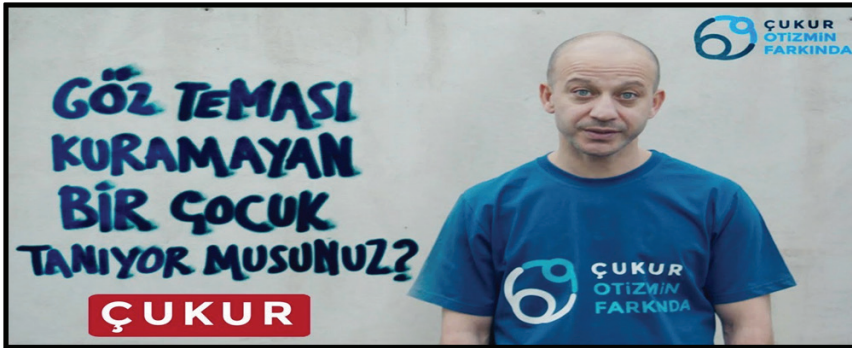
3. OTİZME VURGU YAPAN TÜRK DİZİ YAPIMLARI

Televizyon dizilerinin yaygın kitlelere hitap eden bir mecra niteliği taşıması, sosyal sorumluluk bağlamında farkındalık oluşturulması adına önemlidir. Örneğin ekranlardaki dizilerde araçlara binilirken mutlaka emniyet kemeri takılması bir mesajdır ve farkındalık oluşturmaktadır. Benzer şekilde sigara ve alkol sahnelerinin puslanması, spora teşvik eden içeriklerin sıklıkla tercih edilmesi gibi planlı sunumlar karşımıza çıkabilmektedir.

Bunun yanı sıra hastalıklar konusunda farkındalık oluşturmak da artık dizilerin misyon edindiği bir yaklaşım durumuna gelmiştir. Nitekim kanserle mücadeleler, SMA hastalığına yapılan vurgular ve Down Sendromu teması işleyen içerikler gibi birçok senaryo planlaması, ekranlarda izleyicilere sunulmaktadır. Mevcut çalışmamızın merkezini teşkil eden Otizm Farkındalığı ise bu minvalde öne çıkarılan bir sosyal mesaj ve bilgilendirme niteliği arz etmektedir.

Dolayısıyla televizyon dizilerine yönelik detaylı bir literatür irdelemesi yaptığımızda karşımıza çıkan birçok dizide, Otizm Spektrum Bozukluğu hususuna temas edildiği ve hatta bazı dizilerde ana karakterlerin otizmliler olarak işlendiği görülmektedir. Bu doğrultuda birkaç diziyi bilhassa öne çıkarmak mümkündür:

İlk olarak Çukur dizisini ele alacak olursak, dizinin ana karakterleri arasında olan ve Rıza Kocaoğlu tarafından canlandırılan Aliço'dan bahsedebiliriz. Keskin zekâsı, iyi niyetli yaklaşımı ve oldukça güçlü olarak yansıtılan hafızasıyla öne çıkarılan Aliço karakteri, 23 Ekim 2017'den itibaren yayında olan ve Show TV üzerinden izleyiciye sunulan Çukur dizisinde başrol oyuncularından birisi olarak gösterilmektedir. Yaklaşık dört yıldır reytinglerde ilk sıralarda yer alan ve 2021 itibarıyla de bu niteliğini koruyan ilgili dizinin Otizmliler bir bireyi yansıtan Aliço karakterini ilk bölümden beri dizi içerisinde tutması ve izleyiciye sevdirmesi, ayrıca önem teşkil etmektedir.



Resim 1: Çukur Dizisinde Otizm Farkındalığı (Youtube, 2018)

Diğer yandan Çukur dizisinde Otizm Farkındalığı konusunda sosyal sorumluluk içeren tanıtım spotlarına belirli periyotlar halinde yer verilmesi ayrıca dikkat çekmektedir ve bu tanıtımlarda başrol oyuncularını öne çıkarıldığı gibi yukarıdaki resimde de yansıtılan Aliço karakteri bizatihi gösterilmektedir. Böylece izleyicinin Otizm hakkında bilgi sahibi olması ve sosyal yaşam içerisinde bu farkındalık ile hareket etmesi hedeflenmektedir.

Otizmli bir birey olarak aktarılan Aliço rolüne hayat veren Rıza Kocaoğlu'nun konuya dair beyan ettiği düşünceler ise şöyledir (haberturk.com, 2018):

“Otizme dair çok yüzeysel bir bilgiye sahiptim. Ancak karaktere çalışmaya başladığımda, daha derin bir bilgiye ulaştım. Sonra, aslında bunun ne kadar önemli bir durum olduğunu ve bununla ilgili bir farkındalık yaşamının ne kadar değerli olduğunu anladığımda Tohum Otizm Vakfı'yla iletişime geçtik ve umarım çok yakında onlarla birlikte çok güzel projelere başlayacağız”.

Otizm Spektrum Bozukluğu hususuna yer veren bir diğer dizi ise yine yayın hayatına devam eden diziler arasındaki Mucize Doktor adlı yapımdır. Fox TV ekranlarında seyirciyle buluşan bu dizide bizzat başrol oyuncusu, otizmli bir doktor olarak sunulmaktadır ve dolayısıyla her bölümde Otizm konusuna temas edilmektedir. Taner Ölmez tarafından canlandırılan ve Ali Vefa karakteri olarak izleyiciye sunulan otizmli doktor, ilgili dizide çok sevilen bir karakter olarak paylaşılmaktadır. Aliço karakterinde olduğu gibi Ali Vefa karakterinde de naif tavırlar ve zeki davranışlar bilhassa öne çıkarılmaktadır. Öte yandan dizinin bölüm içeriklerinde de ayrıca otizme temas edilmektedir ve nitekim 10. bölümde işlenen senaryo, otizmli bir çocuk üzerinden kurgulanmaktadır. Dolayısıyla Mucize Doktor dizisi hem ana karakteriyle hem de bölümlerinde işlediği konularla doğrudan Otizm Spektrum Bozukluğu konusunu ele almaktadır.



Resim 2: Mucize Doktor Dizisi Ali Vefa Karakteri (Haberturk, 2020)

Mucize Doktor dizisinde canlandırdığı otizmlili doktor rolüyle televizyon ekranlarında ve sosyal medya platformlarında milyonlarca izleyici tarafından tanınır hale gelen ve otizm farkındalığına vurgu yapmak bağlamında önemli bir rol üstlenen Taner Ölmez'in bu sürece dair ifadeleri ise şöyle olmuştur (instyle.com.tr, 2019):

“Mucize Doktor dizisi, otizmlili bir çocuğun var olma hikâyesi. Bunun bir engel olmadığının ve farklılık olduğunun altının çizildiği bir senaryo. Böyle farklı bir hikâyeye yer verilmesi sektörel açıdan beni çok mutlu etti. Projeye çalışırken otizmlili çocuklarla buluştum, aileleriyle görüştüm, aynı çocukla birkaç kez de görüştüm. Çoğunlukla sustum, gözlemledim. Onların rahatladığı noktada dâhil oldum dünyalarına. Evlerine gittim, odalarında onlarla oturdum. O kadar hassas bir hikâye ki. Bu gözlemi yaparken naif davranmam gerektiğini hissettim, üzmemem gereken insanlar, aileleri ve arkadaşları var”.

22 Temmuz 2018 tarihinde TRT ekranlarında başlayıp 59 bölüm süren ve 24 Aralık 2019 tarihinde ekranlara veda eden Elimi Bırakma adlı dizi, otizm farkındalığına doğrudan temas eden bir başka televizyon dizisi olarak öne çıkmaktadır. Bahsettiğimiz diğer iki diziden (Çukur ve Mucize Doktor) farkı ise bu defa çocuk rolündeki bir karakterin otizmlili olarak ele alınmasıdır. Yiğit Kağan Yazıcı tarafından canlandırılan Mert karakterinin otizmlili bir çocuk olarak yansıtıldığı dizinin uzun süre ekranlarda kalması ve ciddi bir kitle tarafından benimsenmesi, otizm farkındalığını kitlelere yansıtma bağlamında değer taşımaktadır.

Müzik konusundaki yetisiyle öne çıkarılan ve yaşamış olduğu duygusal problemlere sıklıkla temas edilen Mert karakterinin izleyicide otizme dair merak uyandırması ve bu doğrultuda bilgi ediniminin sağlanması ayrıca önemlidir. Ayrıca dizi içeriğinde hastane sahnelerinde Mert karakterinden bahsedilirken otizmin de anlatılmış olması, hastalığa dair etkin ve bilinçlendirici bir tanıtım yapılması niteliği taşımaktadır.



Resim 3: *Elimi Bırakma Dizisi Mert Karakteri (Dizi Seti, 2018)*

Elimi Bırakma adlı dizi yapımında Mert adlı otizmli çocuk karakteriyle izleyiciyle buluşan Yiğit Kağan Yazıcı, şu açıklamalarıyla diziye ve otizmde dair fikirlerini belirtmiştir (ranini.tv, 2018):

"Elimi Bırakma dizisinde canlandırıdığım Mert karakteri benim için büyük bir şans. Çok mutluyum. Her bölüm bu karaktere, yapımcımız Süreyya Yaşar Önal'ın sağladığı özel psikologlar ve oyuncu koçları ile hazırlanıyorum. Otizm; hastalık değil, farkındalıktır."

TRT ekranlarında uzun yıllardır var olan ve halen devam eden Seksenler dizisi de 104. bölümünde otizme dair bilgi vermiştir. Dizide yer alan Basri adlı karakterin detaylı anlatımıyla temas edilen Otizm Spektrum Bozukluğu konusu böylece izleyicide farkındalık oluşturabilme bağlamında destekleyici bir durum arz etmiştir.

Kanal D ekranlarında yayınlanan ve devam eden diziler arasında bulunan Hekimoğlu adlı yapımda da otizm konusu bölüm içerisinde işlenmiştir ve gerçekleştirilen tedaviyle sürecin nasıl kontrol altına alınacağı üzerinde durulmuştur. Dizinin 32. bölümünde ekrana gelen sahnede Ateş adlı otizmli çocuğa doktorların nasıl yaklaştığı ve empati kurduğu ise bilhassa aktarılmıştır.



Resim 4: Kadın Dizisi Arda Karakteri (Youtube, 2020)

Fox TV ekranlarında yayınlanıp reytinglerde istikrarlı bir biçimde ilk sırada yer alan ve 2020 yılında ekranlara veda eden Kadın dizisinde de otizmli bir çocuk dizi karakterleri arasında yer almıştır. Arda karakterini öne çıkarak otizm farkındalığına yer veren Kadın dizisi de bu anlamda gerek televizyon ekranlarında gerekse sosyal medyada olumlu geri dönüşler almıştır. Geçmiş yıllarda yayınlanarak otizm konusu işleyen diğer diziler ise ATV ekranlarında yayınlanmış olan Uçurum dizisi ve Kanal D ekranlarında sunulmuş olan Sahra dizisidir.

4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Televizyon ekranlarında izleyicilere sunulan dizilerin sosyal farkındalık oluşturmaları üzerine kurgulanan ve bu bağlamda otizm üzerinde ne derecede durulduğunu inceleyen mevcut çalışmanın araştırma sürecinde ise, Türk dizilerinin uzun yıllardır sektör içerisinde bulunan ve önde gelen senaristleriyle mülakat çalışması gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla senaristlerin değerlendirmeleri doğrultusunda otizm farkındalığını irdelemek, mevcut araştırmanın temel amacını teşkil etmektedir. Otizm Spektrum Bozukluğu meselesine gerek literatür verileri ve bu doğrultuda öne çıkarılan dizi içerikleri bağlamında yaklaşılması gerekse analiz safhasında bizzat senaristlerin tespit ve değerlendirmeleri dikkate alınarak hareket edilmesi, ilgili çalışmayı bu anlamda önemli kılmaktadır. Aynı zamanda güncel veriler çerçevesinde bilimsel içerik açısından özgünlük teşkil etmesi de mevcut çalışmayı öne çıkarmaktadır.

Yürütülen araştırma sürecinde yöntem olarak ise nitel analiz gerçekleştirilmiştir ve bu çerçevede verilerin yorumlayıcı fenomenoloji modeliyle ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Bu minvalde mülakat görüşmelerinin sağlandığı on iki senaristin değerlendirmeleri bulgulara dökülmüştür. Aşağıda paylaşılan tablodan da görüleceği üzere her katılımcının kodları belirlenerek veriler yorumlanmıştır. 20 Mart 2021 – 1 Nisan 2021 tarihleri arasında sürdürülen mülakatlarda, görüşmeler neticesinde elde edilen veriler deşifre edilerek ele alınmıştır ve irdelenmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme olarak ilerleyen süreçte teknik ve yazınsal aksilik olmaması adına önleyici tedbirler de alınmıştır ve salgın şartları göz önünde bulundurularak hareket edilmiştir. Görüşme öncesi ise katılımcıların soruları incelemesi sağlanmıştır ve senaryo yazarlarının öznel değerlendirmeleri doğrultusunda ortaya çıkan tüm veriler, herhangi bir müdahale yapılmadan birebir kullanılarak, üzerinde yorumlamalar gerçekleştirilmiştir.

Katılımcı Kodu	Senarist	Katılımcı Kodu	Senarist
S1	Ayşe Işıkmen	S7	Kamuran Süner
S2	Ozan Yurdakul	S8	Erol Hızarcı
S3	Deniz Gürlek	S9	Uygar Şirin
S4	Murat Aras	S10	Serhat Kahveci
S5	Verda Pars	S11	Ali Can Yaraş
S6	Halil Özer	S12	Kemal Kenan Ergen

Tablo 2: *Araştırmanın Katılımcıları*

İlgili araştırma safhasında; televizyon dizilerinin senaryo yazarlarının oluşturduğu çalışma evrenini yansıtmak bağlamında ise uygun örnekleme modeline başvurulmuştur ve bu eksenle belirlenen 12 senaryo yazarı

ile süreç devam ettirilmiştir. Dizilerin öykü yazarları ise araştırmanın sınırlılığı dışında kalmıştır. Öte yandan mevcut çalışmada araştırmanın soruları olarak genel anlamda şu bilgiler edinilmeye çalışılmıştır:

- Televizyon dizilerinin sosyal farkındalık oluşturmadaki rolü nedir?
- Otizm farkındalığının dizilerdeki boyutu ve izleyici üzerindeki yansıması nasıldır?
- Sosyal medya ile birlikte dizi senaryolarına yönelik geri dönütler ne durumdadır?
- Genel anlamda dizi yapımlarının hastalık farkındalıklarına yaklaşım biçimi nedir?

Mevcut içerikler üzerinden kurgulanan ve araştırmanın elde edeceği nitel neticeleri belirleyici kılan araştırma sorularıyla birlikte, varsayımlar olarak ise şu hususlar dikkate alınmıştır:

- Televizyon dizilerinde hastalık farkındalıklarının öne çıkarılması, izleyici statüsündeki hedef kitlenin bilinçlenmesi açısından nitelik oluşturmaktadır.
- Otizmlili bireylerin dizi senaryolarında ana karakter olarak işlenmesi, olumlu geri dönütler almak bağlamında önemlidir.

4.1 Araştırmanın Bulguları

Araştırmanın mülakat sürecinde ana sorulara geçmeden önce ilk olarak katılımcı senaristlerin daha önce senaryo yazarı olarak görev aldıkları dizi yapımları öğrenilmeye çalışılmıştır ve bu bağlamda bizatihi katılımcıların kendi ifadeleri eşliğinde şu veriler ortaya çıkmıştır:

İstanbul Gelin, Bana Sevmeyi Anlat, Evli ve Öfkeli, Bugünün Saraylısı. (S1)

Köprü, Firar, Küçük Ağa, Kurşun Yarası, Dayan Yüreğim, Arka Sokaklar. (S2)

Poyraz Karayel, Vatanım Sensin, Anne, Hakan Muhafız, İşte Bu Benim Masalım. (S3)

Ayrılacak da Beraberiz, En Son Babalar Duyar, İki Arada Aşk, Yalancı Romantik, Seksenler. (S4)

Kocanın Ailesi, Ateşböceği, Bizim Hikâye, Çocukluk. (S5)

Son Ağa, Güvercin. (S6)

Geniş Aile, Yerden Yüksek, Âlemin Kıralları, Kurtlar Vadisi, Tutunamayanlar. (S7)

Şevkat Yerimdar, Aşk Kaç Beden Giyer, Cuma'ya Kalsa, Dadı, Çekirdek Aile. (S8)

Vatanım Sensin, Anne, Poyraz Karayel (S9)

Evvel Zaman Hikâyesi, Adı Efsane, Elimi Bırakma. (S10)

Elveda Rumeli, Serseri, Filinta, Köpek, Büyük Sürgün Kafkasya. (S11)

İnce İnce Yasemince, Karambol, Tatlı Kaçıklar, Âlemin Kralı. (S12)

Katılımcıların beyan ettiği mevcut verilerden de anlaşılacağı üzere, özellikle son yirmi yılda televizyon ekranlarında yer alan ve hatırı sayılır kitleler tarafından takip edilerek uzun yıllar devam eden/ devam etmekte olan dizi yapımlarının senaristleri, mülakat sürecine iştirak etmiştir.

Hastalık farkındalığı hususuna geçmeden önce katılımcılara yöneltilen bir diğer soru, televizyon dizilerinin izleyici üzerindeki etkisi üzerine olmuştur ve izleyicilerin televizyon dizilerine olan ilgisinin senaristler tarafından nelere bağlandığı öğrenilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda öne çıkan yanıtlar şu şekilde olmuştur:

TV dizilerine olan ilgiyi başkalarının hikâyelerini izleme merakına bağlıyorum. Sosyolojik sebepleri de var ama bu uzun konuşmalarla değerlendirilebilir. Genel olarak birey bazında bakarsak kendini sağaltmanın bir yöntemi olarak da düşünülebilir. Elbette izleyicinin hikâyeyi ve karakterleri nasıl algıladığıyla bağlantılı olarak dikkate almak gerekir. (S1)

Diziler, uzun uzun anlatılan hikâyelerdir. 'Hikâye' dediğimiz şey de, yani aslında 'anlatı' da insanoğlu kadar eskidir, sadece formu değişir. Ekran ışıltısı da işin içine girince, seyircinin ilgisini ve dikkatini çekmesi daha da kolaydır. (S2)

"Kendi hikâyelerinden kaçanlar başkalarının hikâyelerine sığınır" gibi bir laf okumuştum. Bence diziler de bize kendi hayatımızın sıkıntılarını birkaç saatliğine de olsa unutturacak bir alan sağlıyor. O yüzden bir kurtarıcı görevi görüyor. (S3)

Diziler dünyanın her ülkesinde yoğun ilgi görmektedir çünkü insanların eğlenceye ve kısa süreli keyiflere yönelimi artmaktadır. Televizyon veya dijital ortamda dizi izlemek dünyanın en kolay işidir. Sektör insanları uzun süre ekrana bağlamak konusunda giderek uzmanlaşmaktadır. (S4)

Televizyonlarda yayınlanan dizilere olan ilgi yeni bir şey değildir, ateş başında anlatılan hikâyelerin günümüzde teknolojiyle birlikte hayat bulmuş biçimidir. (S5)

Ücretsiz olarak izlenmesi, seyir kültürünün oluşması ve ülkemizde var olan öykülerin fazlalığı bu ilginin temelini oluşturmaktadır diye düşünüyorum. (S6)

Diziler insanları gündelik hayat sıradanlığından bir nebze uzaklaştırıp hayal kurdurabildiği için izleyiciden ilgi görmektedir. İzleyici başkalarının rüyalarında dolaşmayı sever. (S7)

Prime - time dediğimiz saatler dizilere ayrılıyor. En önemli etken budur. Bizim ev ve aile kültürümüze televizyon izlemek yerleşti. Vakit geçirmek için alışkanlık haline geldi. Ayrıca izleyiciler eğlence ve dedikodu kültürüne yönelik dizileri izlemeyi tercih ediyor artık. (S8)

İzleyicilerin dizi yapımlarına olan ilgisini yeni hikâyelere yönelik ihtiyaca başlıyorum. (S9)

Televizyonun her evde olması ve ücretsiz hizmet sunması ilk nedendir. Bunun dışında elbette Türk aile yapısı da kitleleri televizyona sürükleyen bir sebep olarak görülebilir. (S10)

Dünyada her toplum "ekranda ve perdede" kendi hikâyelerini izlemeye daha meyillidir. Bu yüzden ilgi devamlılığı öne çıkmaktadır. (S11)

Ekonomik, kültürel ve sosyal kısıtlamalar insanların çoğu için zamanlarının büyük kısmını evde geçirmesine yol açtığından, televizyondaki herhangi bir yapının çok izlenmesine ve buna bağlı olarak yoğun ilgi görüyor gibi algılanmasına neden olmaktadır. (S12)

Katılımcıların vermiş oldukları yanıtlar, izleyicilerin televizyon dizilerine olan yoğun eğilimini birçok alt sebebe bağlamaktadır. Bu minvalde; televizyonlara erişimin kolay ve ücretsiz olmasından her evde bulunmasına, yeni öykülere olan ilgiden başka hayatları merak etme güdüsüne ve toplumların seyir kültüründen evde geçirilen boş vakitlere kadar çeşitli parametreler öne çıkarılmıştır. Öte yandan senaryo yazarlarının izleyici eğilimini ve seyir kültürünü doğru algılayarak ve toplumu iyi gözlemleyerek edindikleri bu yaklaşım, aynı zamanda yeni senaryoların nasıl ilgi göreceğini ve bu bağlamda içerikte nelere temas edilmesi gerektiğini göz önünde bulundurma açısından önemlidir.

Mülakat aşamasında bir önceki soruyla bağlantılı olarak izleyici ilgisi üzerinden devam edilmiş ve dizi izleyicilerinin senaryolara dair olumlu ve olumsuz geri dönüşlerinin katılımcılar özelinde nasıl dikkate alındığı öğrenilmeye çalışılmıştır:

İzleyicilerin eleştirilerini değerlendiriyoruz ama bizim yol haritamız oluyor o yolda ilerliyoruz. Eğer reytinglerle ilgili büyük bir kriz yoksa yolumuzda devam ediyoruz. Eğer kriz varsa izleyicinin ne beklediği

neyi satın almadığı yönünde tartışmalar yapıyoruz. Genellikle sosyal medya yorumları üzerinden değil analitik değerlendirmeler üzerinden gidiyoruz. (S1)

İzleyicilerin bir diziyi 'izlemek ve izlememek' gibi iki çok net seçenek arasında tercih yapmaları hem onlar için hem de proje için daha sağlıklı olacaktır diye düşünüyorum. (S2)

Genelde izleyici eleştirileri dizinin genel gidişatı yerine eleştiriyi yazan kişinin fan'ı olduğu karakterin hikâyesiyle ilgili oluyor. Dolayısıyla bu eleştirilerin senariste çok doğru bir perspektif sağladığını düşünmüyorum. (S3)

Artık objektif eleştiriler kadar kötü niyetli eleştirilerde de bir patlama yaşanıyor. Herkesin evlerine giren dizi yapımlarının içindeki yaratıcı insanlar, bu art niyetli eleştirilerden negatif etkilenebiliyor fakat bunu engellemenin bir yolu yok. (S4)

Senarist olarak eleştirilere mesafeli yaklaşırım. Diğer taraftan dizi sektörünün yolunu dakikalık reytingler belirler, izleyici diziden hangi hikâyede ve sahnede kopmuş, ilgi ne zaman çekilmiş, hangi yaş ve gelir grubu izlemiş, önemli olan budur ve sosyal medyayla nadiren uyuşur çünkü sosyal medya kullanıcıları, reytingi belirleyen kitleden oldukça farklıdır. (S5)

İzleyici eleştirileri genellikle dizide beğenilen karakterler hakkında oluyor. Genel eleştiri yerine hakaretlerle karşılaştığımız durumlar yaşanıyor. (S6)

Eleştirileri çok fazla ciddiye almak üreticiye zarar verir. Yazar ve yönetmen özgür olamazsa üretmez. Fikirleri dinlemek önemlidir. Ama bu her fikrin önemli olduğu anlamına gelmez. (S7)

Eleştiriler aslında klişeden öteye geçmiyor. Fanatik dizi seyircileri var, çok şaşırtıcı. Küfretseler bile izliyorlar. Dizilerimizi bu şekilde benimseyen nesil yetişmiş. (S8)

Sosyal medya çağında eleştirilerin gelmesi doğaldır, nasıl değerlendirilmesi gerektiği önemlidir. Sanırım soğukkanlılıkla eleştirilere yaklaşmak gerek. (S9)

Çoğu zaman seyircileri yorumlarını ve yapılan eleştirileri haklı buluyorum. Çünkü dizilerin çok uzun olması senaryo ile ilgili sorunları da beraberinde getiriyor. (S10)

Eleştirilerin daha gerçek ve özgün senaryolara talep olduğunu gösterdiğini düşünüyorum. (S11)

Her türlü eleştirinin ciddiye alınması ve üzerine düşünülmesi gerektiğine inanandanı. Ego sahibi senaristler veya yapımcılar için bunu samimi olarak yapmanın çok kolay olmadığını bilmekle birlikte, muhtemelen olgunlaşmayı becerebilenler için hem kolay hem de büyük bir gereklilik olduğunu düşünüyorum. Genelde yapıldığı gibi sadece övgüleri kabul edenler, yerginin ne büyük bir nimet olduğunun asla farkına varamayacaklardır. (S12)

İzleyicilerin dizi yapımlarına ve dolayısıyla senaryolara yönelik eleştirilerine katılımcıların nasıl yaklaştığı dikkate alındığında farklı görüşlerin ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda söz konusu eleştirilerin her zaman dikkate alınmaması gerektiğini düşünenler olduğu gibi aksine bu eleştirilerin ciddiye alınmasının elzem olduğunu belirtenler de olmuştur. Ayrıca sosyal medyanın bu eleştirilere zemin hazırladığı ve senaryodan ziyade karakter hikâyelerinin beğenilmediği bir anlayışın yer edindiği, dikkat çeken diğer noktadır.

Mülakat görüşmelerinde çalışmanın merkezini teşkil eden otizm farkındalığı hususu üzerinde durduğumuzda ise; öncelikle televizyon dizilerinin gerek otizm gerekse diğer hastalık farkındalığı konusunda nasıl bir rol üstlendiğine yönelik değerlendirmeler alınmaya çalışılmıştır:

Neye odaklanırsak ve onun gerçekliğini kavrayıp dramatize etmeden anlatmanın yolunu bulabilirsek farkındalık için televizyondaki dizilerin faydalı olabileceğini düşünüyorum. (S1)

Otizm ve benzeri özel durumlar izleyende belli bir farkındalık yaratabilecek şekilde hikâyeye alınabilir ve o kişilerin sorunları, eksikleri, yaşadıkları sıkıntılar dillendirilebilirse, hakkıyla işlenebilirse elbette çok güzel ve doğru bir buluşma olur. Bunu bu şekilde başarıyla uygulayan Mucize Doktor projesi herhalde en yakın örnek olarak herkesin aklına gelecektir. (S2)

Mucize Doktor bu konuda çok harika bir örnek oldu. Umarım yapımcılara ve kanallara da klasik başkarakter kalıplarının dışına çıkmak konusunda cesaret olmuştur. (S3)

Diziler bu konuları ele almak ve farkındalık yaratmak için çok önemli yapımlar fakat yıllar içindeki tecrübelerimiz gösterdi ki hastalık gibi konuları yazmak kolay değil. Öncelikle hastalık hakkında çok bilgi sahibi olmak gerekir. Yazarken ne kadar hassas olursanız olun bu hastalığın mağduru kişilerin geneline hitap edebilseniz de bir kısmının duygularını incitme ihtimali çok yüksek. Drama yapımlarda bu iş daha kolay ama dediğim gibi hastalık mağduru insanlardan bir tanesini bile incitme riski yüzünden senaristler bu konulara biraz uzak durabilir. (S4)

Bu soruya Mucize Doktor dizisi örnek olarak verilebilir. Diziyi seyrederken otizmlı bir doktorla bağ kurup onun iyiliğini istemesinin, çocuğunun okulundaki otizmlı bir çocuğu sınıftan attırmak için elinden geleni yapan kişilere engel olamayacağını düşünüyorum. Dolayısıyla dizilerin halk arasında bilinç yaratma yetisine inansam da vicdan yapabileceğine inanmıyorum. (S5)

Drama yapımlarda bu farkındalıkların ajitasyona kaçmadan ve hikâyenin içerisinde doğru bir şekilde yerleştirilmiş olarak var olmasını destekliyorum. (S6)

Son yıllarda televizyon dizilerinde otizm ve diğer hastalıklarla ilgili birçok karakter işlendi ve hâlen işleniyor. Burada toplumsal farkındalık oluşturmak kadar toplumu bu konularda doğru bilgilendirmek de hedef olmalıdır. (S7)

Dizilerde; doğuştan farklı olan çocukları erken ayırt etmek, dengeli ve uyumlu yetişmesi için nasıl bir çaba harcamak gerektiği anlatılabilir. Bunun çok değerli bir kazanım olduğu benimsetilebilir. Sinema ve TV görsel olduğu için dışsaldır. İç dünyaya girmek kolay değildir. Oysa oradan anlatılırsa empati yapmanın yolu açılır. (S8)

Bu farkındalık eğer hikâyenin organik bir parçası haline getirilebiliyorsa anlamlı buluyorum. Kamu spotu mantığında yaklaşılsa ise seyircide karşılık bulacağını, dolayısıyla fayda getireceğini sanmıyorum. (S9)

Bu hastalıklara özel projeler oluşturmalıdır fakat bunun ticari karşılığı olmadığı için devlet kurumları, sivil toplum kuruluşları vb ortak bir çalışma yapılmalıdır. (S10)

Yağmur Adam filmi otizm konusunda dünyada büyük bir farkındalık yaratmıştı. Bu örnek bile konunun önemini anlatmak açısından mühimdir. Bu tür örnekler muhakkak ki artmalıdır. (S11)

Hastalıklar konusunda bilinç oluşturma en kolay yolu, insanların bilgi sahibi olmasını sağlamaktır. İyi eğitim görmeyen toplum, ahlaki olarak da zaafiyet göstermeye müsaittir. Eğitilmiş ve ahlaklı insanların farkındalıklarla ilgili bir sorunu ve eksiği olacağını zannetmiyorum. (S12)

Söz konusu hastalık bilincine ve otizm farkındalığına dair değerlendirmeler, genellikle mevcut yapımlar üzerinden anlamlandırılmıştır ve Mucize Doktor dizisi örnek olarak verilmiştir. Diğer taraftan ise bu farkındalıklar oluşturulurken reyting kaygısını güdülmemesi yani ajitasyon yapılmaması hususu önemsenmiştir. Ayrıca hastalık konularına temas eden yapımlara sıcak yaklaşan katılımcılar

olduğu gibi bu konuların hassas ve önemli olduğunu düşünerek uzun vadeli bir değerlendirmeye gereksinim duyulduğu da belirtilmiştir.

Yöneltlen bir sonraki soruda ise; katılımcıların senaryo hazırlarken otizm ve diğer hastalıklara dair konu işleyip işlemedikleri öğrenilmek istenmiştir ve geri dönüşler şu ifadelerle olmuştur:

Çalıştığım projelerde doğrudan hastalık üzerinde durmadık fakat İstanbullu Gelin dizisinde ana karakterimiz hamileydi ve engelli bir bebek doğurma tehlikesi üzerinden bir çatışma kullanmıştık. Annenin bebeğinin hastalığını bir özür olarak ve çocuğunun özür dilemesi gereken bir kusur olarak görmemesi ve bunu savunması ile ilgiliydi. Farklı ve değerli bir yerden baktığımızı düşünüyorum. Senaryoyla ilgili izleyici değerlendirmeleri de bizimle aynı fikirde olan insanlar olduğunu göstermişti. İyi tepkiler almıştık. (S1)

Benim yer aldığım herhangi bir projede özel olarak otizm ya da benzeri durumları işlemek, anlatmak şansım henüz olmadı. Ancak ilerde elbette belli bir hazırlıkla ve önce dersimize iyi çalışarak böyle bir hikâye için kolları sıvayabiliriz. (S2)

Poyraz Karayel dizisinde Alzheimer hastalığına genç yaşta yakalanan bir karakteri işledik. Hastalığı doğru aktarabilmek için Alzheimer Derneği söyleşilerine bile katıldım. Ama buna rağmen seyircilerden "Alzheimer öyle olmaz, şöyle olur" tarzında kendi çevrelerindeki hastalarla sınırlı birçok olumsuz yorum da geldi. Bir yandan da bu hastalığı işlediğimiz için teşekkür mesajlarını fazlasıyla aldık. (S3)

Biz hastalık gibi konulara çok girmedik ama Engelli bireylerle ilgili bazı bölümlerimiz var. Şimdi Seksenler dizisinde Metin Şentürk tarafından oynanan karakter üzerinden görme engellilerde eğitimin ne kadar önemli olduğu ile ilgili farkındalık sahneleri yazıyoruz ve olumlu geri dönüşler alıyoruz. (S4)

İki bölüm olarak Kırmızı Oda dizisinde misafir senarist olduğum için şunu söyleyebilirim ki, izleyici kişinin hastalığıyla ilgilenmedi, hasta olan karakterin ilişkileriyle daha çok ilgilenildi. Boncuk'un kocası gitti mi? Kocasını aldatıyor mu? Geçmişinde ne olmuş, kim nasıl davranmış onlarla ilgiliydiler. Kimse de dönüp vah vah şizofreni böyle bir hastalık mı demedi açıkçası. (S5)

Bulunduğum dizilerde esasen otizm ve diğer hastalıklara dair konulara yer vermedik. (S6)

Daha önce bu konuları içeren bir senaryo yazmadım. Fakat bu yıl içinde bir kör, bir otistik ve bir down sendromlu kişinin olduğu sinema projesi yazmayı hedefliyorum. (S7)

Hayata geçen projelerimde otizm ve benzeri konular henüz yer bulamadı. Bu konuda roman yazdım. Umarım gelecekte böyle bir projem de ekrana çıkar. (S8)

Tasarladığım bir dizide fiziksel engelli karakter vardı fakat dizi hayata geçmedi. Bunun dışında dizi ya da filmde değil ama Büyük Deniz Yükseliyor adlı romanımın başkarakterlerinden biri fiziksel engelliydi. Karakteri yazarken ve yazdıktan sonra engellilerin kurduğu bazı derneklerle iletişime geçmiş, karakterle benzer durumda kişilerle konuşmuştum. Romanın yayınından sonra da birlikte bir etkinlik gerçekleştirmiştik, geri dönüşler oldukça olumluydu. (S9)

Elimi Bırakma dizisinde otistik bir ana karakterimiz vardı. Fakat bu bir farkındalık yarattı mı bilemiyorum. Seyirci geri dönüşleri genelde diğer karakterlerle ilgiliydi. Otizimli karakterinize ilgili geri dönüşler ise daha çok acıma duygusu üzerineydi. (S10)

Maalesef bu konuları işlediğimiz böyle bir çalışmam olmadı. (S11)

Senaryolarımda otizmi ve diğer bazı hastalıkları içerik olarak daha önce kullanmadım. (S12)

Paylaşılan veriler genel anlamda doğrudan otizm konusu işlenmese de alzheimer, görme engellilik, fiziksel engellilik gibi hastalık farkındalıklarına yer verildiğini ve izleyici geri dönüşlerinin yine genel anlamda olumlu olduğunu göstermektedir. Şizofren hastalığına dair işlenen konuya yönelik izleyici geri dönüşleri konusunda ise, S5 kodlu katılımcının da belirttiği gibi hastalıktan ziyade karakterler arası ilişkilere bakılmıştır ve ilgili katılımcı bu anlamda izleyicilerin tutumunu eleştirmiştir. Öte yandan hastalık temalı konuları işleyen senaristler olmadığı gibi bu hususa kitaplarında yer veren ve ileride dizi ve sinema projesi olarak temas etmeyi tasarlayan katılımcılar göze çarpmıştır.

Mülakat görüşmelerindeki bir sonraki soru, izleyicilerin hastalık konularını işleyen yapımlar da dâhil olmak üzere gerçek hayat hikâyelerinden esinlenen yapımlara duymuş olduğu etkiyi nasıl değerlendiriyorsunuz şeklinde olmuştur. Yanıtların şu beyanlar ekseninde olduğu görülmektedir:

Biz yaptığımız işte her zaman gerçek hayat hikâyelerinden besleniriz. Bir hikâyenin gerçek olmasından ziyade onun nasıl anlatılacağı önemlidir bir hikâyeye anlatıcısı için. Eğer hikâyeyi fiziksel ve psikolojik hastalıklar üzerinden kurduysanız daha dikkatli olmak zorundasınız ne anlattığınız ne söylediğiniz daha önemlidir. O sebeple bu hikâyeleri doğru bir yerden kurgulayıp anlattığınızda hem farkındalık kazandırabilir hem de ilgi çekebilirsiniz. Özellikle psikolojik rahatsızlıklar üzerinden anlatılan hikâyeleri şu sebeple değerli buluyorum; izleyene yalnız olmadığı, her

zaman bir yol bulabileceği yönünde inanç ve güven vermesi açısından. (S1)

Gerçek, ya da gerçeğe yakınlık her zaman 'kurgudan' daha ilgi çekici olmuştur. Hayatın ne kadar içindeyse bir hikâye ya da bir karakter seyirciye de o oranda tanındık gelir, yakınlaşır diye düşünüyorum. İlgiyi de buna bağlayabiliriz. (S2)

Hastalık konuları da dâhil olmak üzere yaşanmış hadiselerin anlatılması seyirci için yeni bir soluk oldu bence. Ama bu tip hikâyelere seyircinin ilgisi sürececek mi, zaman gösterecek. (S3)

Son dönemde özellikle psikolojik sorunların odakta olduğu dizilere ilgi arttı. Hikâye anlatımında insanın doğasına ne kadar dokunulursa başarılı olunur. Psikolojik hikâyeler sanırım bunu sağlıyor ve kitlelerin ilgisini çekiyor. Olay psikolojik sorunlar olunca durum biraz farklı, az ya da çok herkesin bazı psikolojik sıkıntıları var. Hastanede geçen, sağlık sorunlarının ele alındığı diziler de ilgi görüyor çünkü bu tip sorunlar da hayatta herkesin başına az çok geliyor. (S4)

İnsanlar önceden tamamen kurgu olan hikâyeleri, “bak bunlar oluyor ha!” diye izlerken, şimdi “bak bunlar gerçek” diye izlemekten çok keyif almaya başladı. Hâlbuki alakası yok, gerçeği 3 ise izlenir kılmak için dizi de 7-8 hatta 10 oluyor ama izleyici buna şuan bağlanmıyor. (S5)

Seyirci gerçek hayatta gördüğü olayların ve kişilerin hikâyesini izlemeyi tercih eder her zaman. Bu nedenle işlenen konulara ilgi giderek artıyor. (S6)

Kısaca yanıtlamak gerekirse gerçeğe yaslanan her hikâye izleyicide karşılık bulur. (S7)

Toplumda psikolojik sorun yaşayanların sayısı fazla ve bireyler depresyonda. Seyircimizin çoğunluğu kadın ve kadınlar yeniliğe açıktır. Tümüyle arayış içindeler. Kadınlar empatiye ihtiyaç duyuyor, bunu zorlayacaklar. Haliyle, yüzeysel kalsa bile empatiye yönlendiren gerçekçi içerikler ilgilerini çeker. (S8)

Gerçek hayat hikâyelerine tüm dünyada yoğun bir ilgi var son yıllarda. Bence en önemli sebebi izlediklerinin gerçek olduğunu düşünmenin seyircinin hissettiği duyguları katbekat artırması, heyecan, gerilim, acıma, mutluluk gibi her ne hissediyorsa gerçek olay olduğunu bilince bunu daha kuvvetli olarak hissetmesidir. (S9)

Aslında konunun bir hastalık olması o yapımın ilgi göreceği ya da görmeyeceği anlamına gelmez. Senaryo teknik bir metindir ve iyi hazırlanırsa, iyi de çekilirse ilgi görecektir. Fakat göze parmak hiçbir farkındalık konusunun ilgi görmediğini görüyoruz. (S10)

Televizyon ekranlarında yayınlanan Kırmızı Oda ve Masumiyet Apartmanı dizileri son dönemde bu konuda önemli projeler olarak öne çıktı ve hak ettikleri ilgiyi de gördüler, görüyorlar. Bu yapımlar öncü kabul edilip örneklerin artması gerekiyor. (S11)

Dizi piyasası dediğiniz şey, diğer her şey gibi büyük oranda siyasi erkin kontrolünde olan bir piyasadır. Bu gün ülkemizdeki dizi piyasasında ilgi gören diğer şeyleri de düşününce, bu konuda fikir beyan etmemeyi tercih ederim. (S12)

Katılımcıların içtenlikle yanıt verdikleri bu mülakat sorusunun ortaya çıkardığı tablo, izleyicinin yaşanmış öykülere olan ilgisinin esasen hem merak duygusuyla hem de senaryonun gerçek olduğunu bilmenin oluşturmuş olduğu bakış açısıyla ilişkilidir. Dolayısıyla fiziksel ve psikolojik hastalıklar başta olmak üzere dizi yapımlarının son yıllarda bu konuları işlemesi ve işlemeye devam etmesi, bu ilginin sürdürülebilir olacağının düşünülmesinden kaynaklanmaktadır. Öte yandan S10 kodlu katılımcının da paylaştığı gibi, konular her ne kadar gerçek metinlere dayansa da senaryonun teknik anlamdaki hazırlığı eksik kalırsa eğer, yeterli etki uyandırmayacağı sonucu ortaya çıkabilecektir. Zira senaryo olgusunu bu bağlamda öne çıkaran faktör de; hayatın gerçek olaylarından beslenen yapımların neyi içerdiğinin değil nasıl anlatıldığının önemli olmasıdır. Nitekim teknik ve metinsel yapısıyla öne çıkan senaryolar ham öykülerin nasıl anlatılacağına kurgulandığı sürecin adıdır ve bu niteliğiyle sektörde ve izleyici gözünde karşılık bulmaktadır.

Son olarak ise otizm konusu başta olmak üzere sosyal içerikli olarak ve sağlık özelinde yansıtılan bilinç oluşturma ediminin günümüz dizilerini nasıl öne çıkardığı öğrenilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte katılımcıların genel değerlendirmelerine başvurularak fenomenolojik model üzerinden kurgulanan mülakat süreci tamamlanmıştır. Bu minvalde öne çıkan verileri ise mevcut başlıklar altında toplayabiliriz:

- Televizyon mecrasında risk alan kanal ve yapımcılar bir araya geldiğinde farkındalık konuları da içeren özgün hikâyelerin anlatabilmesi
- Dizi yapımlarında sürelerin gittikçe uzaması ile birlikte izleyici için de senaryo yazarları için de zorlayıcı bir sürecin öne çıkması
- Seyirci ezberlerine fırsat sunup yeni fikirleri dışlayan piyasa dinamiklerinde, senaryo yazarlarının başarılı bir iş çıkardığının düşünülmesi
- Otizme temas eden Mucize Doktor ve psikolojik hastalıkları işleyen Masumlar Apartmanı örneklerinde olduğu gibi yeni hikâye türlerine daha fazla şans verilmesinin beklenmesi

- Reyting ölçüm sisteminin dizi yapımlarını her anlamda kısıtlaması neticesinde özgün senaryolara yer vermenin zorlaşacağına dile getirilmesi
- Dizi süreleri normalinden çok daha uzun olduğundan ötürü, hastalık farkındalığı işleyen ve diğer konulara vurgu yapan dizilerde bile kopuklukların yaşanabilecek olması
- Yurtdışı uyarlaması olan dizi senaryoları yerine genç senaristlere daha fazla şans tanınarak özgün ve güçlü senaryolara kapıların açılması
- Dijital platformların giderek artması ve yoğun ilgi görmesiyle beraber dizilerde ve dolayısıyla dizi senaryolarında değişimlerin yaşanacağını değerlendirilmesi
- Dizi süreleri kısalsın eğer senaryolar açısından kısır döngüden kurtulmanın söz konusu olması ve özgün içeriklere daha fazla yer verilebilmesi
- Otizm konusu yeni dizi yapımlarında işlenecekse eğer bu hususta ticari kaygılar bir tarafa bırakılarak devlet mekanizmasıyla temasa geçilmesinin beklenmesi ve ayrıca gerekli kurumsal destekler alınarak sosyal farkındalık sağlamak adına işbirliği yapılması
- İzleyicilerde otizm ve diğer hastalıklara dair acıma duygusu oluşturacak düşünceye sebep olan içerikleri dizi yapımlarında sunmak yerine, bilgilendirici ve bilinçlendirici düzeyde fiziksel ve psikolojik problemlere vurgu yapılması.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Anlatılacak hikâyelerin fazla olması ve artık kurgusal yapımlardan ziyade roman uyarlamaları ve yaşanmış olaylara sıklıkla temas edilmesi, Türk dizilerini dünyadaki dizilerden giderek farklı kılmaktadır. Dizi süreleri, çekim kaliteleri, yapılan harcamalar, profesyonel set ortamları, iki farklı ekiple sürdürülen çekim süreçleri vb dikkate alındığında her hafta sinema filmi çekercesine hareket edildiği görülmektedir. Üstelik kamu kanalı olarak tanımlanan TRT de dâhil olmak üzere en çok izlenen ulusal kanalların neredeyse her gün dizi yapımlarına yer vermesi, geniş bir dizi havuzunu ve dolayısıyla çeşitli hikâyeleri karşımıza çıkarmaktadır.

Her ne kadar gerek oyuncular ve teknik ekipler açısından gerekse sahneleri yetiştirme adına büyük mücadeleler veren senaryo yazarları bağlamında çok zorlu bir iş icra edilse de, ortadaki mali pay göz önünde bulundurulduğunda diziler mevcut yapısıyla her sezon devam etmektedir. Elbette ki yaz dizileri de buna dâhildir ve reyting oranları başarılı bulunduğunda bu diziler de ana sezon içerisinde sürdürülmektedir. Ayrıca söz konusu diziler Türkiye’de final yapsa bile her kıtadan onlarca ülkeye ihraç edilerek ciddi bir küresel dizi sektörü oluşmasını sağlamaktadır.

Dolayısıyla televizyon dizilerinin ekranlardaki etkisi kalıcı kılındığı gibi aynı zamanda dijital ortamlarda yayınlanan yeni dizi yapımlarıyla sektör giderek büyümektedir. Ele alınan konuların çeşitliliği, yaşanmış öykülerin öne çıkarılması ve yurtdışı uyarlaması yapımların yer bulmasıyla senaryo ağı da aynı paralelde genişlemektedir. Mevcut çalışmada ise söz konusu senaryoların bilhassa hastalık farkındalıklarına ne ölçüde temas ettiği üzerinde durulmuştur ve literatür verileri ekseninde otizm hastalığının televizyon dizilerindeki boyutu incelenmiştir.

Araştırma safhasında ise mülakat görüşmelerine iştirak eden katılımcıların fikirleri doğrultusunda otizm farkındalığına dair kapsamlı bir analiz yapılması sağlanmıştır. Aynı zamanda fiziksel ve psikolojik boyuttaki diğer hastalıklara da vurgu yapılarak katılımcı senaristlerin beyanları çerçevesinde izleyici eleştirileri/beklentileri dikkate alınmıştır. Netice olarak hem dizilerin izleyici üzerindeki etkileri irdelenerek hem de işlenen senaryoların toplumda bilinç uyandırmak açısından nelere temas ettiği ölçüt alınarak şu önerilerin nitelik arz edebileceği değerlendirilmektedir:

- Mülakat verileri de dikkate alındığında otizm farkındalığı başta olmak üzere sosyal mesaj içeren ve toplumu bilgilendirmek adına kayda değer nitelik arz eden tüm dizi yapımlarında ticari kaygılar bir kenara bırakılarak ana mesaj üzerine odaklanılmalıdır ve konuyu dramatize ederek reytingleri yükseltmek yerine doğal ver gerçekçi bir tavır takınılmalıdır.

- Süreleri oldukça uzun olan dizilerde hastalık farkındalıklarına gönderme yapılacaksa eğer konuya dair ön araştırmalar derinlemesine yapılmalıdır ve öncesi/sonrası irdelenmeden ekrana verilen içeriklere karşı doğabilecek tüm tepkiler dikkate alınarak hareket edilmelidir.

- Otizm farkındalığı konusu yeni yayınlanacak dizilerde de işlenecekse eğer, sadece otizimli karakter üzerinde durmak yerine otizme dair bilgilere de sıklıkla yer verilmelidir ve böylece izleyici aynı anda hem sahnelerden kopmamalıdır hem de dolaylı olarak hastalığa dair yeterli bilgiyi edinebilmelidir.

- Yayınlanan dizi reklamlarında ise kanal yöneticileri ve dizi yapımcıları devlet kurumlarıyla (Sağlık Bakanlığı vb) temasa geçerek, bu tarz hastalık farkındalıklarına ağırlık verilmesi için işbirliği yapılmalıdır ve kamu spotları desteklenmelidir.

- Söz konusu dizilerin ulusal olduğu kadar ihraç edildikten sonra ulus ötesi etki uyandıracığı da göz önünde bulundurulduğunda, otizm

ve diğer hastalıklara dair bilinçli bir küresel izleyici profilinin yolunun açılması sağlanmalıdır.

- Diziler yayınlanmadan önce otizm vb konularına yönelik ön çalışmalara daha fazla temas edilmelidir ve oyuncuların bu karakteri sunmadan önce bizzat o hastalığı yaşayan kişileri uzun süre gözlemlemesi için ortam oluşturulmalıdır. Benzer şekilde diğer karakterler de bu gözlemleri yaparak dizide ana karaktere nasıl yaklaşacağını test etmelidir.

- Oyuncular kadar senaristlerin tutumu da oldukça önemlidir. Bu tarz hassas konuları işlemeyen önce kapsamlı bir ön çalışma gerekli olduğundan ciddi bir hazırlık süreci geçirmelidir ve yönetmenle istişareler yapılarak eyleme geçilmelidir.

KAYNAKÇA

- Aksu, M. (2013). Kamera Arkası Makaleleri: Senaryo ve Senaryo Yazımı Üzerine, kameraarkasi.org/makaleler/makaleler/senaryovesenaryoyazimiuzerine.html Erişim T: 18.03.2021.
- Amerikan Psikiyatri Birliği. (2014). DSM-IV Tanı Ölçütleri Başvuru El Kitabı, (Çev: Ertuğrul Köroğlu), Ankara: Hekimler Yayın Birliği.
- Arıkan, C. (2015). Dizi Senaryosu Nasıl Yazılmalıdır, cemarikan.com/makaleler/dizi-senaryosu/ Erişim Tarihi: 20.03.2021.
- Aslanyürek, S. (2012). Tarkovski'den Sinema Dersleri, İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Aziz, A. (1979). Radyo ve Televizyona Giriş, Ankara: A.Ü. Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları.
- Chion, M. (2003). Bir Senaryo Yazmak, (Çev: Nedret Tanyolaç Öztokat), İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Diziseti TV. (2018). Elimi Bırakma Mert Kimdir, diziseti.tv/elimi-birakma-mert-kimdir-yigit-kaan-yazici/ Erişim Tarihi: 21.03.2021.
- Egri, L. (1982). Piyes Yazma Sanatı: İnsan Güdülerinin Yaratıcı Yorumundaki Temel İlkeleri (Çev: Suat Taşer), İstanbul: Yazko.
- Eliot, P. (1972). The Making of Tv Series A Case Study in Sociology of Culture, The Anchor Press.
- Field, S. (2013). Senaryo: Senaryo Yazımının Temelleri, (Çev: Şerif Erol), İstanbul: Alfa Yayınları.
- Haberturk. (2018). Uzun Çalışmalar Sonunda Aliço Ortaya Çıktı, haberturk.com/yazarlar/esin-ovet-1064/1904577-uzun-calismalar-sonunda-alico-ortaya-cikti Erişim Tarihi: 20.03.2021.
- Haberturk. (2020). Mucize Doktor Ali Vefa'nın Hastalığı Ne? haberturk.com/mucize-doktor-ali-vefa-nin-hastaligi-ne-otizm-savant-sendromu-nedir-2860407 Erişim Tarihi: 20.03.2021.
- İnstyle. (2019). Taner Ölmez İle Röportaj, (Röp: Deniz Tokgöz), instyle.com.tr/taner-olmez-ile-roportaj-16322 Erişim Tarihi: 20.03.2021.
- Kanner, L. (1943). Autistic Disturbances of Affective Contact. *Nervous Child*, (2), 217-250.
- Karadeniz, A. Y. (2007). Otistik Çocukların Aileleri: Nörobilişsel ve Klinik Bulgular. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Korkmaz, B. (2005). Yağmur Çocuklar. İstanbul: 8. Gün Özel Eğitim Rehabilitasyon.
- MEB. (2013). Bütünleştirme Kapsamında Eğitim Uygulamaları Öğretmen Kılavuz Kitabı, Ankara.

- Öngören, M. (1996). Senaryo ve Yapım, İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Ranini TV. (2018). ranini.tv/haber/33959/1/elimi-birakmanin-genc-yildizi-yigit-kagan-yazici-tohum-otizm-vakfin Erişim Tarihi: 21.03.2021.
- Sadock, B., J. (2012). Çocuk ve Ergen Psikiyatrisi Kısaltılmış Temel Kitabı. (Çev: Nurullah Bolat). Ankara: Güneş Tıp Kitabevleri.
- Smith, D., D. (2007). Introduction to Special Education: Making Difference. New York: Pearson.
- Şimşek, G. (2020). Senaryo Nasıl Yazılır, senaryoatolyesi.com/hizmet/senaryo-nasil-yazilir/ Erişim Tarihi: 19.03.2021.
- Tutar, Z. (2018). Senaryonun Kreatif Yolculuğu: Yayın Platformlarının Dizilerin Senaryo Yazım Sürecine Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Youtube. (2018). Çukur Otizmin Farkında, youtube.com/watch?v=zDKR7__Ua0M Erişim Tarihi: 20.03.2021.
- Youtube. (2020). Arda Konuştu, youtube.com/watch?v=_korQg6j09M Erişim Tarihi: 21.03.2021.



Bölüm 2

YERALTI VE YERÜSTÜ KÖMÜR MADENLERİNDE ÇALIŞANLARIN İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ ALGILARININ BELİRLENMESİ: ÇORUM ÖRNEĞİ

Berna GÜR¹

Hatice Çiğdem ZAĞRA²

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi, Teknik Bilimler MYO, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, ORCID: 0000-0002-0674-4612

² Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Rumeli Üniversitesi, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, ORCID ID: 0000-0002-0303-1764

*Tez No: 657436, Yüksek Lisans Tezi, Yeraltı ve Yerüstü Kömür Madenlerinde Çalışanların İş Sağlığı ve Güvenliği Algılarının Belirlenmesi: Çorum Örneği tezinden üretilmiştir. (Yazar: BERNA GÜR, Danışman: HATİCE ÇİĞDEM ZAĞRA)

1. GİRİŞ

İnsanoğlunun varlığından beri sosyal ve ekonomik üstünlüğün temel taşlarından olan enerji bilinen tüm alanlarda kullanılmaktadır. (Kavaz, 2019). Dünya üzerindeki enerji kaynakların eşit olmaması ülkeler arasında rekabete yol açmaktadır. Enerji kaynağı fazla olan ülkeler dünya ekonomisinde önemli yer tutmaktadır (Karaman, 2006). Yenilenebilir enerji kaynaklarının gün geçtikçe önem kazanmasına rağmen şu an enerji ihtiyacının büyük bir kısmı fosil yakıtları tarafından sağlanmaktadır. Fosil yakıtlarından biri olan kömürün sağlık ve çevre konularında bazı olumsuz sonuçları olmasına rağmen üretim maliyetlerinin az olması ve kullanım sırasındaki kolaylıklar nedeniyle tercihler arasında yer alan enerji türüdür (Kavaz, 2019). Kömür, %50-95 arasında karbon elementi içeren ve havadaki oksijen ile yanabilen kayadır. Fiziksel özelliklerine göre turbo, linyit, taş kömürü, antrasit sınıflandırılması yaygın kullanılmaktadır (11. Kalkınma Planı, 2018) Kömür; uygun şartlar altında bataklıklar içinde bozulmamış ve çürümemiş bitki kalıntılarının zamana bağlı olarak kimyasal ve fiziksel etkiler sonucu değişmesiyle meydana gelir.

Kömürün ülkeler arasında önemini artıran birkaç özelliği vardır. Bunlar;

a) Yaygın olarak bulunması: Diğer fosil yakıtları gibi sadece belirli bir bölgede değil, geniş bir alanda üretilmektedir.

b) Emniyetli olması: Kullanılması, depolanması ve nakliyatına kadar tüm aşamalarında fosil yakıtları içinde en emniyetlisidir.

c) Güvenilir olması: Dünya genelinde birçok ülkede var oluşu ve üretiminin sağlanıyor olması, tedarik konusunda güvenilirlik sağlanmaktadır.

d) Temiz olması: Yeni temiz kömür çıkarma teknolojileri kullanıldığında çevreyi kirletmemektedir.

e) Ucuz olması: Dünyadaki ülkelerin büyük bir kısmında elektrik üretiminin %40'ına yakını kömür madeninden daha ucuza elde edilmektedir (ETKB, 2020).

1.1. Kömür Madenciliğinde Tehlike Unsurları ve Tedbirleri

Madencilik, çalışanları fiziksel olarak zorlayan risk oranının yüksek olduğu, bilgiye, deneyime, uzmanlığa ve sürekli kontrollere ihtiyaç duyan dünyada tanınmış iş kollarında en ağır olanıdır (Torun,2014).

İş kazası ve meslek hastalıkları verileri incelendiğinde madencilik, inşaat iş kolundan sonra en çok iş kazasının yaşadığı, meslek hastalıkları bakımından kimya sanayi ve elektrikli cihaz bakım ve onarım iş kollarından

sonra en fazla meslek hastalığının görüldüğü alandır. Bir iş kolunda hem iş kazası hem de meslek hastalığı sayısı yüksek olması üretimde de ciddi kayıplara yol açacaktır (Guyaguler ve Bozkurt, 1992).

1.2. Kömür Madenlerinde İş Kazası Türleri ve Nedenleri

Meydana gelen iş kazalarına göre yer altı kömür madenciliğinde kaza türleri şu şekilde sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma;

- *Elektriğe bağlı iş kazaları*
- *Gaz, kömür tozuna bağlı patlamalar*
- *Patlayıcılardan kaynaklı kazalar*
- *Tavan boşalmaları ve göçükler sonucu yaşanan kazalar*
- *Nakliyat ve mekaniğe bağlı kazalar*
- *Su basması sonucu kazalar*
- *Ocaklarda meydana gelen yangınlar*
- *Ocaktaki gazlardan kaynaklı zehirlenmeler*
- *Diğer kazalar:* (Guyaguler ve Bozkurt, 1992)

Ülkemizde meydana gelen maden iş kazalarının %44'ü göçük, %34'ü grizu patlaması, %14'ü yangın, %4'ü patlama, %3'ü gaz boşalması ve %1'i diğer nedenlere bağlı olarak meydana gelmiştir (Maden İşletmeleri Grubu, 2016). Maden sektöründe meydana gelen kazaların yanında bir de potansiyel tehlike türleri bulunmaktadır. Oluşabilecek kazaları engelleyebilmek için bu tehlikelerin iyi bilinmesi ve gerekli tedbirlerin önceden alınması gerekir. Tehlike kaynakları ILO tarafından genel olarak fiziksel, kimyasal ve ergonomik şeklinde sınıflandırılmıştır. Bu sınıflarda yer alan tehlikeler iş güvenliği uzmanlarına önemli derecede rehberlik sağlayacaktır (ILO, 2011).

1.2.1. Fiziksel Tehlike Kaynakları

a- Gürültü: Yüksek düzeylerde gürültüye maruz kalmak işitme kaybına neden olabilir. İşitme kayıplarının yanında iletişimde sorunlara ve sinirliliğe yol açabileceğinden iş kazalarının artmasına neden olabilir. Kömür maden ocaklarında malzemelerin nakliyatı, kayaların parçalanması, kesilmesi gibi işlemler çeşitli makineler ile kapalı alanlarda yapıldığından çalışanlar yüksek gürültüye maruz kalmaktadırlar.

b- Titreşim: Çalışanlar tüm vücut veya elle titreşime maruz kalabilirler. Endüstri makinelerinin oluşturduğu titreşim, nakliyat esnasında titreşim veya titreşimin olduğu bir alanda işçinin çalışmasından dolayı vücudu doğrudan titreşime maruz kalabilir. Elle vücuda geçen

titreşim ise; titreşimli aletlerle çalışma sonucunda olmaktadır. Titreşime maruz kalınan ortamların soğuk olması çalışanlarda beyaz parmak (Reynauld) hastalığına neden olur.

c- Sıcak-soğuk stresi: Isının çok yüksek veya düşük olması, nem oranının yüksek olması, yüksek radyant ısılarla çalışılması, ağır koruyucu elbiselerle çalışılması gibi durumlar maden ocaklarında çalışanlarda risk oluşturmaktadır (ILO, 2011).

1.2.2. Kimyasal Tehlike Kaynakları

a- Maddeler: Çalışma ortamlarında katı, sıvı, gaz halinde kimyasal maddeler bulunabilir. Kimyasal maddeler vücuda deriyle, sindirim ve solunum yoluyla girebilir. Vücuda giren kimyasal maddeler akut veya kronik sağlık sorunlarına yol açabilir. Kömür maden ocaklarında yaygın olarak kullanılan çözücüler, temizleyiciler, spreyler ve zamlar gibi birçok kimyasalların çalışanlara zararları vardır.

b- Solunabilen kimyasal maddeler: Madenlerde yapılan işler sonucunda oluşan gaz, duman, toz gibi solunabilir maddeler ortaya çıkmaktadır. Bu maddeler kişilerde toksikolojik tehlikeler meydana getirebilir. Madenlerde en çok karşılaşılan kömür tozu ve kristal silikadır. İşçiler tarafından solunan kömür tozları pnömokonyoz ve farklı akciğer hastalıklarına neden olabilir. Havada yüksek oranda bulunan ve solunabilen gazlar oksijenin yerine geçtiklerinden saniyeler içinde kişinin ölümüne sebep olabilirler (ILO, 2011).

1.2.3. Güvenlikle İlgili Tehlikeler

a- Düşen malzemeler: Kömür maden ocaklarında tavanın, galerinin, yan kısımların çökmesi, kömür ve taş patlamaları bu sınıftaki tehlikeler arasında yer alır.

b- Kaymalar, tökezlemeler ve düşmeler: Kömür madenlerinde kömür taşıma sırasında yola dökülen malzemeler, kullanılan malzemelerin dağınık halde olması, maden zeminin ıslak ve eğimli olması işçilerin ayaklarının takılarak düşmelerine sebep olacak tehlikelerdendir (ILO, 2011).

1.2.4. Ergonomiyle İlgili Tehlike Kaynakları

Maden ocaklarında işçilerin ağır malzemeleri sıklıkla elle taşıma ve kaldırmalarına bağlı olarak kaslarında hasar meydana gelebilir. Ayrıca madenlerde sıcaklığın yüksek olduğu ortamlarda kaldırma işlemleri aşırı yorgunluklara neden olmaktadır (ILO, 2011).

1.2.5. Kömür Tozu Kaynaklı Tehlikeler

Kömürün çıkarılması, taşınması ve kullanıma hazır hale getirme aşamalarında kömür tozu meydana gelir. Oluşan kömür tozunun ortamdaki miktarı belirli seviyenin üstüne çıkınca patlama gerçekleşebilir. Patlama ve yangın sonucu ısınan hava ortam hızla yayılarak işçilerde öldürücü etkiler yaratabilir. Ayrıca patlama sonucu kapanan çıkış yollarında oksijen yerine boğucu gazların yer alması ölümlerin başka nedenleri arasındadır (ILO, 2011).

1.2.6. Maden Yangınları

Bir ortamda yangının olabilmesi için yakıt, oksijen ve yeterli ısı gereklidir. İşçilerin çalıştığı ortamlarda kömür bazen katı bazen de oluşan tozlardan dolayı gaz yakıt olarak, havalandırma kaynaklı ortamdaki oksijen ve kaynak makineleri gibi ısı kaynağı oluşturan ortam her zaman mevcuttur. Bu üçlünün bir arada olması yangın tehlikesinin madenlerde her zaman olacağının göstergesidir (ILO, 2011).

1.2.7. Elektrik Kaynaklı Tehlikeler

Kömür madenlerinde çalışmalar karanlık ortamlarda yapılmaktadır. Bu yüzden çalışma esnasında yakında bulunan elektrik devreleri, elektrikle çalışan araçların olması nedeniyle elektrik çarpması sonucu ölümler olabilmektedir. Özellikle patlayıcı tozların bulunduğu ortamlarda elektrikle çalışan makinelerin kullanımından patlamalar gibi olumsuz durumlar yaşanmaktadır (ILO, 2011).

1.2.8. Makine ve Teçhizat Kaynaklı Tehlikeler

Kapalı alanlarda yapılan işlerde kullanılan makinelerde koruyucuların olmaması veya eksik olması sonucu çalışanlarda ezilmeli veya kesilmeli iş kazaları sıklıkla görülebilmektedir (ILO, 2011).

1.2.9. Patlayıcı ve Ateşlemeden Kaynaklı Tehlikeler

Kömür madenlerinin çıkarılması esnasında kapalı ortamlarda kullanılan patlayıcıların içerde var olan kömür tozlarını alevlendirmesiyle patlamalar meydana gelebilir. Ayrıca patlama esnasında ortaya çıkan zehirli ve zararlı gazların solunması da işçilerin ölümüne neden olabilir (ILO, 2011).

2. MATERYAL VE YÖNTEM

2.1. Araştırmacının Amacı

Bu çalışmanın amacı; Çorum ilinde faaliyet gösteren yer altı ve yer üstü maden işçilerinin iş sağlığı ve güvenliği algılarını tespit etmektir. Bu

ana amacına bağlı olarak alt hipotezler belirlenerek bunların doğruluğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Bunlar;

H1- Maden işçilerin yaşa bağlı olarak İSG algılarında farklılıklar görülmektedir.

H2-Maden işçilerin eğitim düzeylerine bağlı olarak İSG algılarında farklılıklar görülmektedir.

H3-Maden işçilerin medeni durumuna bağlı olarak İSG algılarında farklılıklar görülmektedir.

H4- Maden işçilerin işyerinde çalışma sürelerine bağlı olarak İSG algılarında farklılıklar görülmektedir.

H5- Maden işçilerin çalışılan maden türüne bağlı olarak İSG algılarında farklılıklar görülmektedir.

H6- Maden işçilerin alınan İSG eğitim sayısına bağlı olarak İSG algılarında farklılıklar görülmektedir.

H7- Maden işçilerin iş kazası geçirme durumuna bağlı olarak İSG algılarında farklılıklar görülmektedir.

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Çorum ilinde maden ocağında çalışan işçiler oluşturmaktadır. Çalışmanın örneklemini ankete gönüllü olarak katılan 100 maden işçisi oluşturmaktadır. Çalışmamızda maden işçilerinin kendilerine uygulandığı ankete özgür iradeleriyle ve objektif cevap verdikleri kabul edilerek gerçekleştirilmiştir.

2.3. Veri Toplama Aracı

Maden işçilerinin İSG algılarını tespit etmek amacıyla nitel veri toplama tekniklerinden biri olan anket yöntemi kullanılmıştır. Temel amaç doğrultusunda hazırlanan anket iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda demografik bilgilere ait 8 soru, ikinci kısımda ise maden işçilerinin İSG algılarını tespit etmek için 38 soruluk ölçek yer almaktadır. İSG algı ölçeğinde yer alan ifadelerin değerlendirilmesinde “5’li Likert Ölçeği” kullanılmıştır. Olumlu anket ifadelerinde; “1: Kesinlikle hayır, 2: Hayır, 3: Kararsızım, 4: Evet ve 5: Kesinlikle evet” kodlama ve olumsuz anket ifadelerinde; “5: Kesinlikle hayır, 4: Hayır, 3: Kararsızım, 2: Evet ve 1: Kesinlikle evet” kodlaması yapılarak maden işçilerinin İSG algıları ölçülmeye çalışılmıştır.

3. BULGULAR ve TARTIŞMA

Anket sorularına verilen cevaplar “IBM SPSS Statistics 22.0” programı ile analiz edildiğinde “Cronbach Alpha (α)” değeri 0.835 bulunmuştur. Bulunan değerin $0.8 < \alpha < 1,0$ aralığında olması araştırmanın çok güvenilir olduğunu kanıtlamaktadır. Demografik veriler için frekans ve yüzde hesaplamaları yapılmıştır. Hipotezlerin doğruluğunu test etmek için öncelikle gruplar arasında homojen dağılımların varlığı tespit edilmiştir. Gruplar arasında homojen dağılımın olduğu analizlerde *t* testi ve Tek Yönlü Anova Testi, gruplar arası homojen dağılımların olmadığı analizlerde Mann Whitney U analizi ve Kruskal-Wallis testleri yapılarak elde edilen sonuçlar yorumlanmıştır. Yapılan anket çalışmamızın sonuçlarının birbiriyle tutarlı olması maden çalışanlarının anket sorularını doğru anladığını göstermektedir. Araştırmada $p < 0.05$ değeri anlamlılığı ifade etmektedir.

3.1. DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER

Maden işçilerinin demografik özelliklerinin dağılımları tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 1: Maden işçilerinin demografik özellikleri

Cinsiyet	N	%
Erkek	100	100
Yaş	N	%
20-29	20	20,0
30-39	38	38,0
40-49	30	30,0
50 Ve Üstü	12	12,0
Eğitim Düzeyi	N	%
İlkokul	31	31
Ortaokul	43	43
Lise	23	23
Ön Lisans	1	1
Lisans	2	2
Medeni Durum	N	%
Bekâr	36	36
Evli	64	64
İşyerinde Çalışma Süreleri	N	%
0-5 Yıl	51	51
6-10 Yıl	33	33
11-15 Yıl	9	9

16 Yıl ve Üzeri	7	7
Çalışılan Maden Türü	N	%
Yeraltı	40	40
Yerüstü	60	60
Alınan İSG Eğitim Sayısı	N	%
1	24	24
2	14	14
3	32	32
4	30	30
İş Kazası Geçirme	N	%
Evet	15	15
Hayır	85	85

Tablo 3'e göre araştırmaya katılan maden işçilerinin tamamı erkektir. Çalışanlardan 38 kişi 30-39, 30 kişi 40-49, 20 kişi 20-29 ve 12 kişi 50 ve üzerinde yaş grupları arasındadır.

Çalışanların en son mezun oldukları okullara bakıldığında 31 kişi ilköğretim, 43 kişi ortaokul, 23 kişi lise ve 1 kişi ön lisans ve 1 kişi lisans mezunudur. Maden işçilerinin 36 kişi bekâr, 64 kişi evlidir.

İşçilerin 51 kişi 0-5 yıl, 33 kişi 6-10 yıl, 9 kişi 11-15 yıl ve 7 kişi 16 yıl ve üzeri hizmet yılına sahiptir. Ankete katılan maden işçilerinin 40 kişi yeraltı madeninde, 60 kişi ise yer üstü madeninde çalışmaktadır.

İşçilerden 24 kişi bir kez, 14 kişi iki kez, 32 kişi üç kez ve 30 kişi dört kez ve daha fazla İSG eğitimi almıştır. Yine maden işçilerinin 15 kişi iş kazası geçirirken, 85 kişi ise iş kazası geçirmemiştir.

3.2. Hipotezlere İlişkin Sonuçlar

3.2. 1. Yaşa Bağlı Kruskal-Wallis Analizi

Maden işçilerinin iş sağlığı ve güvenliği algılarının yaşa bağlı olarak farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için analizler yapılmıştır. Yaş grupları arasında homojen dağılım olmadığı ($p < .005$) tespit edilmiş buna bağlı olarak Kruskal-Wallis testi yapılmıştır.

Tablo 2: Yaşa Bağlı Kruskal-Wallis Analiz Sonuçları

	Yaş	N	Sıra Ort. sd	X ²	p	Anlamlı fark
İSG ALGI	20-30	20	43,48	3,480	,323	Fark yok
	31-40	38	56,47			
	41-50	30	50,40			
	50 ve üstü	12	43,54			

Kruskal-Wallis analizi testi sonucunda $\chi^2(3, n=100) = 3.480$; $p=.323$ elde edildi ve $p<.05$ olduğu için maden çalışanların İSG algılarında yaşa bağlı anlamlılığın olmadığı tespit edilerek H1 hipotezi ret edilmiştir.

3.2.2. Çalışma Süresine Bağlı Kruskal-Wallis Analizi

Maden işçilerinin iş sağlığı ve güvenliği algılarının maden de çalışma yılına bağlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için analiz yapılmıştır. İşçi çalışma süreleri ve sorulara verilen cevapların ortalamaları varyanslarının dağılımları arasında homojen dağılım olmadığı ($p<.005$) tespit edilmiş buna bağlı olarak Kruskal-Wallis Analizi yapılmıştır.

Tablo 3: Çalışma Süresine Bağlı Kruskal-Wallis Analizi Sonuçları

	Yaş	N	Sıra Ort. sd	X ²	p	Anlamlı fark
İSG ALGI	0-5 yıl	51	46,06	2.502	,475	Fark yok
	6-10 yıl	33	54,58			
	11-15 yıl	9	55,28			
	16 yıl ve üstü	7	57,50			

Kruskal-Wallis analizi testi sonucu $\chi^2(3, n=100) = 2.502$; $p=.475$ bulunmuş ve $p<.05$ olduğu için maden işçilerinin İSG algılarında çalışma yıllarına bağlı anlamlılık olmadığı tespit edilmiş ve H2 hipotezi ret edilmiştir.

3.2.3. Mezun Olduğu Okula Göre Tek Yönlü Varyans Analizi

Çorum ilinde çalışan maden işçilerin eğitim düzeylerinin İSG algılarında anlamlı farklılık oluşturup oluşturmadığı test edilmiştir. İşçilerin eğitim düzeylerinin varyansları arasında homojenlik katsayısı $p>.005$ olduğundan homojen dağıldığı görülmüştür.

Tablo 4: *Mezun Olduğu Okula Göre Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları*

Mezun olunan okul	KT	sd	KO	F	p
Gruplar arası	38,468	43	,895	1,335	*,154
Gruplar içi	37,532	56	,670		
Toplam	76,000	99			

Tek Yönlü Anova analizi sonucu $F(43,56) = 1,335$; $p = 0,154$ değerleri elde edilmiş ve $p < 0,05$ olduğundan H3 hipotez ret edilmiştir. Sonuç olarak maden işçilerinin eğitim düzeylerine bağlı olarak İSG algılarının değişmediği tespit edilmiştir ve H3 hipotezi ret edilmiştir.

3.2.4. Alınan İSG eğitim Sayısına Göre Kruskal-Wallis Analizi

Maden işçilerinin iş sağlığı ve güvenliği algılarının, aldıkları İSG eğitim sayısına göre olarak farklılık olup olmadığını belirlemek için analizler yapılmıştır. İşçilerin aldıkları eğitim sayılarının varyansları arasında homojen dağılım olmadığı ($p < .005$) tespit edilmiş buna bağlı olarak Kruskal-Wallis Analizi yapılmıştır.

Tablo 5: *Alınan İSG eğitim Sayısına Göre Kruskal-Wallis Analizi Sonuçları*

Yaş	N	Sıra Ort.	sd	X ²	p	Anlamlı fark
İSG ALGI						
1	24	74,63	3	21,895	$p < 0,001$	1 -2
2	14	43,25				1-3
3	32	43,30				1-4
4 ve üzeri	30	42,27				

Kruskal-Wallis analizi testi sonucu $\chi^2(3,n=100)=21,895$; $p < 0,001$ elde edilirken $p < .05$ olduğu için maden işçilerinin İSG algılarıyla almış oldukları eğitim sayıları arasında anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir. H4 hipotezi kabul edilmiştir. Eğitim sayılarına göre bir defa İSG eğitimi alan işçilerin İSG algısının ($\bar{x}=74,63$); 2 defa İSG eğitim alan ($\bar{x}=43,25$), 3 defa İSG eğitim alanlar ($\bar{x}=43,30$) ve 4 veya daha fazla İSG eğitim alan ($\bar{x}=42,27$) maden işçilerinin İSG algılarından daha düşük olduğu belirlenmiştir. Eğitim sayısı arttıkça maden işçilerinin İSG algıları da artmaktadır. Verilen eğitimlerin niteliği, konu seçimlerinin önemi ve yönetimin sorumluluklarını yerine getirmesi ilerleyen yıllarda maden işçilerinin İSG algılarını daha da artacağının göstergesidir.

3.2.5. Medeni Duruma Göre Mann Whitney U testi Analizi

Maden işçilerinin demografik özelliklerinden medeni durumuna bağlı olarak İSG algılarında anlamlı farklılığın olup olmadığı belirlenmek istendi. Kullanılacak analiz türünü belirlemek için İSG algılarına verilen cevap ortalaması ile medeni durum grupları arasında homojen dağılımının olup olmadığı test edildi. Test sonucunda $p < .05$ olduğu belirlendiğinden homojenliğin sağlanmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 6: Medeni Duruma Göre Mann Whitney U testi Analizi Sonuçları

	Cinsiyet	N	Sıra Toplamı	Sıra Ortalaması	U	z	p
İSG algısı	Evli	64	3254,00	50,84	1130,000	-,158	,874
	Bekâr	36	1796,00	49,89			

Mann Whitney U analiziyle işçilerin medeni durumuna göre İSG algılarında anlamlı farklılık olup olmadığını test edilmiştir. İSG algı-medeni durum anlamlılık testinde $U = 1130,000$; $z = -,158$; $p = ,874$ sonucu elde edilmiştir. Analiz sonucunda $p > .05$ olduğu için H_5 hipotezi ret edilmiştir ve maden işçilerinin medeni durumuna göre İSG algılarında anlamlı farklılık olmadığı tespit edilmiştir.

3.2.6. Çalışılan Maden Türüne Bağlı t Testi

Ankete katılan maden işçilerinin çalıştıkları maden türüne göre İSG algılarında farklılık olup olmadığı t-testi ile incelenmiştir. Bu testi yapmadan önce verilerin homojen dağılıp dağılmadığı test edilmiş ve $p > 0,05$ olduğundan varyanslarının homojen dağıldığı görülmüştür.

Tablo 7: Çalışılan Maden Türüne Bağlı t Testi Analizi Sonuçları

Maden Türü	N	$\bar{X}$	Ss	Sd	t	p
Yeraltı	40	4,0730	,57236	98	2,182	*,032
Yerüstü	60	3,882	,26403			

Bu durumda yapılan t-testi analizi sonucunda $t(98) = 2,182$; $p = 0,032$ verileri elde edilmiştir. $p < 0,05$ olduğundan H_6 hipotezi kabul edilip; personelin çalıştıkları maden türüne bağlı olarak İSG algılarında anlamlı farklılığın olduğu tespit edilmiştir. Yeraltı madeninde çalışan işçilerin İSG algılarının ($\bar{X} = 4,0730$) yerüstü madeninde çalışan işçilerin İSG algılarından ($\bar{X} = 3,882$) daha anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Yeraltında çalışan işçilerin yer üstünde çalışanlardan farklı işveren, işveren temsilcisi, çalışan temsilcisi, iş güvenliği uzmanı ve iş yeri hekime sahip olması bunda etken olabilir. Ayrıca yeraltı madeninde çalışanların yer üstü

maden çalışanlarından daha fazla risk altında olduğu düşünüldüğünde İSG konularını ve buna bağlı İSG farkındalıklarının daha çok olduğu söylenebilir.

3.2.7. İşçilerin İş Kazası Geçirme Durumuna Göre Mann Whitney U testi Analizi

İşçilerin çalıştığı madende iş kazası geçirme durumuna bağlı olarak İSG algılarında anlamlı farklılığın olup olmadığı belirlenmek istendi. Yapılacak analiz türünü belirlemek için maden işçilerinin İSG algılarına yönelik anket sorularına verdikleri cevap ortalaması ile iş kazası geçirme durumlarına göre homojen dağılımının olup olmadığı test edildi. Test sonucunda $p < .05$ olduğu belirlendiğinden homojenliğin sağlanmadığı tespit edilmiştir ve Mann Whitney U analiziyle işçilerin iş kazası geçirme durumuna göre İSG algılarında anlamlı farklılık olup olmadığını test edilmiştir.

Tablo 8: İşçilerin İş Kazası Geçirme Durumuna Göre Mann Whitney U testi Analizi Sonuçları

İSG algısı	İş kazası geçirme	N	Sıra Toplamı	Sıra Ortalaması	U	z	p
	Evet	15	624,00	41,60	504,000	-1,290	,197
	Hayır	85	4426,00	52,07			

İSG algı- iş kazası geçirme durum anlamlılık testinde $U=504,000$; $z=-1,290$; $p=,197$ sonucu elde edilmiştir. Analiz sonucunda $p > .05$ olduğu için H_7 hipotezi ret edilmiştir. Maden işçilerinin iş kazası geçirme durumuna göre İSG algılarında anlamlı farklılık olmadığı tespit edilmiştir.

3.3. Tamamlayıcı İstatistikler

Maden işçilerinin İSG algılarını tespit etmek için oluşturulan 38 anket sorularına cevap verenlerin sayısı (N), ortalaması (ORT), standart sapması (SS) ve ortalamalara karşılık gelen kodlamalar aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 9: Tamamlayıcı İstatistikler

SORULAR	N	ORT	SS	Sonuç
Tedbir alarak çalışsam da meslek hastalığına yakalanacağımdan eminim, bu yüzden önlem ve tedbir alarak çalışmama gerek yoktur	100	3.21	1.54	Kararsızım
. Kaderde iş kazası geçirmek varsa bunu hiç kimse engelleyemez	100	3.17	1.78	Kararsızım

İş Kazası ve Meslek Hastalığı Sonucunda Tazminat Hakkım Olduğumu Biliyorum	100	4.45	0.87	Kesinlikle evet
Madencilerin kaza geçirme olasılıklarının diğer sektördeki çalışanlardan daha fazla olduğuna inanıyorum	100	4.41	0.88	Kesinlikle evet
Uzun yıllar bu meslekte çalışanların daha az iş kazası geçireceğine inanıyorum	100	4.04	1.15	Evet
Ramak kala olaylarının bir tesadüf değil gelecekte olabilecek kazalar için uyarı olduğunu düşünüyorum	100	4.28	0.92	Kesinlikle evet
İş kazası geçirmekle ilgili korkularım, çalışma verimimi düşürmektedir	100	2.84	1.56	Kararsızım
İş yerinde iş kazası olmaması kendimi güvende hissetmemi sağlıyor	100	4.44	1.01	Kesinlikle evet
Alınan eğitim arttıkça iş kazası veya meslek hastalığına yakalanan işçi sayısının daha az olacağına inanıyorum	100	4.21	1.04	Kesinlikle evet
İSG Eğitimlerindeki Bilgilerin Çalışma Hayatımın Dışında da Faydalı Olacağına İnanıyorum	100	4.03	1.05	Evet
İSG eğitimlerinin amacının çalışanları korumak olduğu kadar işletme ve üretim güvenliğini sağlamak olduğunu biliyorum	100	3.47	1.10	Evet
İSG eğitimlerinde farklı eğitim metotlarının kullanılmasının, eğitimleri daha zevkli hale getireceğine inanıyorum	100	4.17	.89	Evet
İSG eğitimlerinde İşimle İlgili Verilmeyen Önemli Konular Olduğunu Düşünüyorum	100	3.99	.94	Evet
6331 sayılı iş sağlığı ve güvenliği sadece çalışanları kapsamaktadır	100	3.88	1.19	Evet
İş Kazası ve Meslek Hastalıklarının 3 Gün İçinde ÇSGB'na Bildirilmesi Gerektiğini Biliyorum	100	3.92	1.08	Evet
Belirli aralıklarla sağlık raporumun yenilenmesi gerektiğini biliyorum	100	4.24	1.06	Kesinlikle evet
Tehlikeli durumla karşılaştığımda çalışmaktan kaçınma hakkım olduğunu biliyorum	100	4.33	.74	Kesinlikle evet
Yasaların belirlediği çalışma saatleri dışında çalışmama hakkım olduğunu biliyorum	100	4.18	1.02	Evet
Yıllık izinlerimin işverenin değil yasaların verdiği temel hak olduğunu biliyorum	100	4.41	.89	Kesinlikle evet
Çalışma ortamındaki tehlike ve riskleri biliyorum	100	4.30	1.00	Kesinlikle evet

Tehlikeler sadece ortamdaki kaynaklardır. Kişilerin buna etkisi yoktur	100	4.50	.73	Kesinlikle hayır
İşyerinde tüm tehlike ve risklerin belirlendiğine inanıyorum	100	3.00	1.66	Kararsızım
Çalışma ortamında iş güvenliği ile ilgili tüm önlemlerin alındığına inanıyorum	100	4.18	.94	Evet
Çalıştığımız bölümlere alınacak yeni güvenlik önlemlerinde bölümde çalışanların görüşleri alınır	100	4.22	.93	Kesinlikle evet
Yönetimin sık sık iş güvenliği uygunluk denetimi yapması, beni daha fazla güvenli çalışmaya zorlamaktadır	100	4.36	.90	Kesinlikle evet
İSG kurul kararlarında alınan önlem ve kuralların düzenli olarak çalışanlara duyurulması güvende olduğum hissi sağlıyor	100	4.40	.84	Kesinlikle evet
Çalıştığım bölümde yapılacak her iş için bir prosedür vardır	100	4.36	.83	Kesinlikle evet
İş güvenliği kurallarına uyan kişilerin ödüllendirilmeye gidilmesi, diğer çalışanların kurallara uymasında etkili olacaktır	100	4.53	.70	Kesinlikle evet
Yönetim veya iş güvenliği uzmanının koyduğu yeni güvenlik kurallarını uygulamakta sıkıntı yaşıyorum	100	4.58	.67	Kesinlikle hayır
Yönetim iş sağlığı ve güvenliğini hayat felsefesi haline getirmiştir	100	2.99	1.59	Kararsızım
İş güvenliği kurallarına uymak, işimi yaparken zaman kaybına neden olmaktadır	100	3.83	1.36	Hayır
İş sağlığı ve güvenliği tedbirleri için harcanan paraların boşuna olduğuna inanıyorum	100	2.98	1.52	Kararsızım
KKD'leri Nasıl Kullanacağımı, Temizleyeceğimi ve Saklayacağımı Biliyorum	100	3.02	1.69	Kararsızım
KKD'lerin İş Kazası ve Meslek Hastalıklarından Beni Korumaya İnanmıyorum	100	4.32	1.05	Kesinlikle hayır
Acil durumlarda hasta/yaralıya müdahale edecek kadar ilk yardım bilgisine sahibim	100	3.21	1.57	Kararsızım
Denetimlerin, İSG kanunun uygulanmasında önemli bir faktör olduğuna inanıyorum	100	4.16	1.06	Evet
İş güvenliği kurulunda bizi temsil eden çalışan temsilcisi ile iletişime geçmem kolay olmaktadır	100	4.14	1.12	Evet
KKD'ler İşimi Yaparken Bana Engel Olmaktadır	100	4.32	.82	Kesinlikle hayır

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Maden işçilerinin İSG algılarının hangi demografik özelliklere göre anlamlı farklılık olduğunu belirlemek için yapılan çalışmaya 100 maden işçisi katılmıştır. 4857 sayılı İş Kanunu'nun 72. Maddesi ve İLO' nun 45 nolu sözleşmesinde kadınların yeraltında çalıştırılmasının yasak olmasından ankete katılan tüm işçiler erkektir. Maden işçilerinin %58'inin 39 yaş ve altında olması maden işçilerinin genç olduğunu göstermektedir. Fiziksel güç isteyen iş kollarından biri olan maden ocaklarında işçilerin büyük bir kısmının genç yaş grubunda olması beklenen bir sonuçtur. Ankete katılan işçilerin %74'nün lise eğitim düzeyinden daha az bir eğitim aldıkları görülmektedir. Çalışanların büyük bir kısmının geç yaş grubunda olmasına rağmen eğitim düzeyinin az olması dikkat çekmektedir. Maden işçilerinin 36'sı bekâr 64'ü evlidir.

İşçilerin %84'ü 10 yıl veya daha az hizmet yılına sahiptir. Çalışma yaşının 18 yaş ve üzeri olarak belirlendiği maden iş kolunda, genç yaş grubunda yer alan işçilerin hizmet yılının da az olması beklenen bir durumdur. Ankete katılan işçilerden 24 kişi bir defa eğitim aldığını, 14 kişi ise iki defa eğitim aldığını ifade etmiştir. Maden ocakları çok tehlikeli iş kolunda yer aldığı için çalışanların yılda bir kez İSG eğitimi alması yasalarla zorunlu hale getirilmiştir. Aldığı eğitim sayısının az olduğunu belirten grubun yeni işe başladığı düşünülebilir. İSG'nin temel amacı; verilen eğitimlerle kişilerde farkındalık oluşturmak ve yaşanan iş kazalarının %88 nedenini oluşturan kişisel hataları ortadan kaldırmaktır. Maden işçilerinin 15 kişi iş kazası geçirmiştir. İş kazası sayısına oranla en fazla toplu ölümlerin olduğu iş kollarından biri olan maden ocaklarında iş kazası geçirenlerin sayısı önemli veridir. Kaza nedenlerin belirlenip gerekli önlemlerin alınması ilerde yaşanacak iş kazası sayısını azaltacaktır.

Dünyada ve ülkemizde iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili yasaların, ILO sözleşmelerinin yapılması ve sürekli güncellenmesinin temel sebebi işçi sağlığının korunmasıdır. Meydana gelen iş kazalarının yalnızca %2'si doğal afet gibi engellenemeyen durumlardan kaynaklandığı bilindiğinden iş kazalarının en aza indirgenmesi mümkündür. Aynı şekilde meslek hastalığı yapılan işten kaynaklı olumsuzluklar sonucu oluştuğu için meslek hastalığını tamamen ortadan kaldırmak mümkündür. İş kazası ve meslek hastalık sayısını azaltmak devlet, işçi ve işveren üçlüsünün gayretleriyle ancak olabilir.

Devlet yeni ortaya çıkan iş kollarına, gelişen teknolojiler sonucu kullanılan yeni makinelere, yeni iş yeri ortam veya koşullarına uygun kanunlar çıkarmakta veya ilgili kanunları revize etmektedir. İşveren var olan yasaları özümsemeli ve çalışanlarının sağlığını tehlikeye atacak her türlü durum için tedbir almalıdır. Çalışanların ise işveren, iş güvenliği

uzmanı ve iş yeri hekimi tarafından uyarılara uymaları gerekmektedir. *“Tedbir alarak çalışsam da meslek hastalığına yakalanacağım dan eminim. Bu yüzden önlem ve tedbir olarak çalışmama gerek yoktur”* ve *“kaderde iş kazası geçirmek varsa bunu hiç kimse engelleyemez”* soruları işçilerin iş kazası ve meslek hastalıkları konularında bilinçli olup olmadıklarını belirlemek için sorulmuştur. İSG eğitimi almış çalışanların bu sorulara verdikleri cevap ortalamalarının evet veya kesinlikle evet olması beklenirken, sonuç kararsızım olmuştur. Bu sonuç maden işçilerinin bir kısmının iş kazası ve meslek hastalıklarının önceden engellenebileceğinin farkında olduğunu, diğer bir yarısının ise bunun farkında olmadığını göstermektedir. İş kazası ve meslek hastalığını engellenemeyeceğini düşünen çalışanlara geçmişte yaşanan kaza örneklerinin izletilmesi, anlatılması ve bunlara neden olan olayların işveren, iş güvenliği uzmanı ve işçiyle ortak olarak irdelenip alınması gereken tedbirlerin belirlenmesi gerekmektedir. Aksi halde gerekli tedbir ve kurallara uymak söz konusu olmayacaktır.

“İş kazası ve meslek hastalığı sonucunda tazminat hakkım olduğunu biliyorum” sorusuna işçilerin verdikleri cevapların ortalaması kesinlikle evettir. Gerek son zamanlarda yaşanan maden iş kazalarının medyada gündeme gelmesi gerekse verilen eğitimlerde çalışan haklarına yer verilmesi kişilerin yasal haklarından haberdar olmalarına sebep olmuştur şeklinde yorumlanabilir.

“Madencilerin kaza geçirme olasılıklarının diğer sektördeki çalışanlardan daha fazla olduğuna inanıyorum” sorusuna verilen cevapların ortalaması kesinlikle evettir. Çalışanların yaptıkları işin çok tehlikeli sınıfta yer aldığını bilmesi kişisel hastalara karşı daha dikkatli ve duyarlı olmasını sağlayacaktır.

“Uzun yıllar bu meslekte çalışanların daha az iş kazası geçireceğine inanıyorum” sorusuna işçiler evet cevabı vermiştir. Aynı sektörde uzun yıllar çalışan işçilerin tüm tehlike ve risklerden haberdar oldukları bu yüzden işçilerin tehlikelere karşı kişisel tedbirlere daha fazla uyduğu için daha az iş kazası geçireceğini düşünmüş olabilirler.

Maden işçilerinin *“ramak kala olaylarının bir tesadüf değil gelecekte olabilecek kazalar için uyarı olduğunu düşünüyorum”* sorusuna verdikleri cevapların ortalaması kesinlikle evettir. İşçiler iş kazası kadar kıl payı atlatılan olayların da kötü sonuçların habercisi olduğunun farkındadırlar. Gerçekleşen ramak kala olayının nedenleri eğer dikkatle irdelenmezse yaralanma, ölüm gibi istenmeyen sonuçlar doğuracak iş kazalarının olması kaçınılmazdır.

“İş kazası geçirmekle ilgili korkularım, çalışma verimimi düşürmektedir” sorusuna verilen cevapların ortalaması kararsızım ve

“işyerinde iş kazası olmaması kendimi güvende hissetmemi sağlıyor” sorusuna verilen cevapların ortalaması ise kesinlikle evettir. Maden işçilerinin bir kısmı iş kazası korkularına bağlı çalışma esnasında yeterli performansı sergileyemediklerini, diğer bir kısmı ise iş kazası korkusu olsa bile bunun performansına yansımadığını belirtmişlerdir. Korku ve kaygılar kişilerin hem verimini azaltabilir hem de iş kazalarına davetiye çıkarabilir. Bu durumda kaygı ve korkularla başa çıkma yöntemleri üzerine İSG eğitim konuları seçilebilir. Uzman destek sağlanarak kişilerde kaygı ve korkuya sebep olan nedenler temelinde yok edilmeye çalışılmalıdır. *“İş yerinde iş kazası olamaması kendimi güvende hissetmemi sağlıyor”* sorusuna işçilerin verdiği cevapların ortalaması kesinlikle evettir.

İşçilerin almış oldukları İSG eğitimle ilgili algılarını belirlemek için beş soru sorulmuştur. Bu sorular *“alınan eğitim sayısı arttıkça iş kazası veya meslek hastalığına yakalanan işçi sayısının daha az olacağına inanıyorum”* sorusuna verilen cevapların ortalaması kesinlikle evet, *“İSG eğitimlerindeki bilgilerin çalışma hayatımın dışında da faydalı olacağına inanıyorum”*, *“İSG eğitimlerinin amacının çalışanları korumak olduğu kadar işletme ve üretim güvenliği sağlamak olduğunu biliyorum”*, *“İSG eğitimlerinde farklı eğitim metotlarının kullanılmasının, eğitimleri daha zevkli hale getireceğine inanıyorum”* ve *“İSG eğitimlerinde işimle ilgili verilmeyen önemli konular olduğunu düşünüyorum”* sorularına ise verilen cevapların ortalamaları evettir. Verilen cevaplar doğrultusunda maden işçilerinin çalışma hayatında İSG eğitiminin gerekliliği, amacı ve önemi hakkında farkındalıklarının yüksek olduğu tespit edilmiştir. Fakat işçiler klasik eğitim metotlarının eğitim sırasında etkili olmadığı belirtmektedirler. Eğitimi veren iş güvenliği uzmanı veya iş yeri hekimi yetişkin eğitim metotlarını araştırmalı, öğrenmeli ve uygulamaya çalışmalıdır. Eğitimden alınan geri dönüşler doğrultusunda çalışanlara daha uygun eğitim metotları belirlenebilir.

Ankete katılan işçiler *“6331 sayılı iş sağlığı ve güvenliği kanuni sigortalı çalışanları kapsamaktadır”* sorusuna evet cevabı vermişlerdir. Çalışanlar, sigortasız çalıştıklarında veya buna mecbur bırakıldıklarında herhangi bir iş kazası, meslek hastalığı durumunda temel haklardan yararlanamayacaklarını bilmektedirler.

Maden işçilerinin 6331 sayılı İSG Kanunu ile kendilerine tanınan haklardan bazılarıyla ilgili algılarını ve farkındalıklarını belirlemek için altı soru sorulmuştur. Bunlardan *“iş kazası ve meslek hastalıklarının üç gün içinde ÇSGB’na bildirilmesi gerektiğini biliyorum”* ve *“yasaların belirlediği çalışma saatleri dışında çalışmama hakkım olduğunu biliyorum”* sorularına verilen cevapların ortalaması evet olmuştur. *“Belirli aralıklarla sağlık raporunun yenilenmesi gerektiğini biliyorum”*, *“tehlikeli durumla karşılaştığımda çalışmaktan kaçınma hakkım olduğunu*

biliyorum” ve “yılık izinlerimin işverenin değil yasaların verdiği temel hak olduğunu biliyorum” sorularına ise verilen cevapların ortalaması ise kesinlikle evet olmuştur. Verilen cevaplar işçilerin kendilerini korumaya yönelik kanun maddelerinden haberdar olduklarını göstermektedir. Maden işçilerinin yasal dayanaklarından haberdar olması, kişilerin daha özgüvenli, daha dikkatli ve daha özverili çalışmalarına sebep olacaktır. Bu durumda kişisel hatalarla ortaya çıkan iş kazaları sayısı giderek azalacaktır.

İş sağlığı ve güvenliğinin temel amacı ortamda var olan tehlikeleri ve riskleri belirleyip, bunlarla ilgili gerekli önlemleri almaktır. Maden ocakları da en tehlikeli iş kollarından biridir. Bu yüzden çalışmamızda maden ocaklarında alınan tedbirlerin işçilerin tarafından nasıl algılandığını belirlemek için beş anket sorusu soruldu. Bu sorulardan *“iş yerinde tüm tehlike ve risklerin belirlendiğine inanıyorum”* sorusuna kararsızım, *“çalışma ortamında iş güvenliği ile ilgili tüm önlemlerin alındığına inanıyorum”* ise kesinlikle evet cevabı verilmiştir. İşçiler bu cevaplarıyla yasal belgeler üzerinde belirlenen riskler için gerekli tüm önlemlerin alındığını vurgularken, göz ardı edilen ve kendileri için tehlike ve risk oluşturabilecek durumların hala var olduğunu düşünüyor olabilirler. *“Çalıştığımız bölümlere alınacak yeni güvenlik önlemlerinde bölümde çalışanların görüşleri alınır”* sorusuna verilen cevapların ortalaması kesinlikle evet olmuştur. Çalışanların ilgili bölümlerle ilgili alınacak İSG tedbirleri için görüşlerin alınması kişilerin İSG önlemlerini ve kurallarını ciddiye almalarını, benimsemelerini ve uygulamada daha hassasiyet göstereceklerinin bir göstergesidir.

“Yönetimin sık sık iş güvenliği uygunluk denetimi yapması, beni daha fazla güvenli çalışmaya zorlamaktadır” sorusuna ve *“İSG kurul kararlarında alınan önlem ve kuralların düzenli olarak çalışanlara duyurulması güvende olduğu hissi sağlıyor”* sorularına verilen cevapların ortalaması kesinlikle evet olmuştur. İşçiler yönetimin İSG politikalarının iyi olduğunu düşünmektedirler. Yönetimin İSG politika, tedbir ve denetimde kararlı olması çalışanları daha güvenli çalışmaya sevk edecek ve kişisel hatalara bağlı iş kazası sayısı en aza indirilmiş olacaktır.

Ankete katılan maden işçileri *“çalıştığım bölümde yapılacak her iş için bir prosedür vardır”* sorusuna kesinlikle evet vermişlerdir. Bu cevap maden ocaklarında yönetim tarafından araç-gereç kullanımlarındaki bilinçsizliğin en aza indirilmeye çalışıldığının işçilerden tarafından fark edildiğinin göstergesidir.

“İş güvenliği kurallarına uyan kişilerin ödüllendirilmeye gidilmesi, diğer çalışanların kurallara uymasında etkili olacaktır” sorusuna kesinlikle evet, *“yönetim veya iş güvenliği uzmanının koyduğu yeni*

güvenlik kurallarını uygulamakta sıkıntı taşıyorum” sorusuna kesinlikle hayır cevabı verilmiştir. Çalışanlar alınacak önlemlerde söz sahibi olduğu için yeni konulan kuralları yadırgamamakta ve çalışanların yeni belirlenen kurallara kolay uyum sağladıkları söylenebilir. Ayrıca işçiler önlemlere uyan kişilerin yönetim tarafından ödüllendirilmesinin de kurallara uymakta sıkıntı yaşayanların kurallara daha kolay uyum sağlamalarına yardımcı olacağını düşünmektedirler.

“Yönetim iş sağlığı ve güvenliğini hayat felsefesi haline getirmiştir” sorusuna verilen cevapların ortalaması kararsızdır. Çalışanların diğer sorularda yönetimin gerekli İSG tedbirlerini aldığını belirtmesine rağmen bu soruya kararsızım cevabını vermelerinin sebebi, çalışanların uyması gereken kurallara yönetimin tam anlamıyla uymaması olabilir. Tüm iş kollarında olduğu gibi maden ocaklarında da yönetimden çalışanına kadar tüm personel İSG kurallarına ve tedbirlerine tam anlamıyla uyduğu zaman İSG’nin gerçek amacına ulaşılacağı unutulmamalıdır.

“İş sağlığı ve güvenliği tedbirleri için harcana paraların boşuna olduğunu inanıyorum” sorusuna verilen cevapların ortalaması kararsızım olmuştur. Çalışanlar tehlikeli ve risklere karşı alınan önlemlerin alındığına inanmasına rağmen bu konuda harcanan paraların boşuna olduğunu ifade etmesi engellenemeyen tehlikeli ortam şartlarının var olduğunu ve tamamen iş kazalarının azaltılamayacağını bilmelerinden kaynaklanabilir. İşçilerin *“iş güvenliği kurallarına uymak, işimi yaparken zaman kaybına neden olmaktadır”* sorusuna verilen cevapların ortalaması hayır olmuştur. Maden işçileri İSG kurallarının hayat kurtaracak en önemli etkenler olduğunun bilincindedirler. Verilen cevaplar işçilerin İSG kurallarını benimseyerek hayat felsefesi haline getirdiklerinin göstergesidir.

İş sağlığı ve güvenliğinde temel hedefi tehlikelerin öncelikle kaynağında yok edilmesi, kaynağında yok edilemeyen tehlike durumlarının uygun başka prosedür, araç-gereçlerle değiştirilmesidir. Eğer her ikisi de yapılamıyorsa; çalışan kişileri iş kazası veya mesleki hastalığına karşı korumak için işçilere gerekli KKD’lerin sağlanmasıdır. Tüm tehlike ve risklerin sıfıra indirgemenin mümkün olmadığı maden ocaklarında çalışan işçilerin KKD algılarını belirlemek için üç adet anket sorusu soruldu. *“KKD’lerin nasıl kullanılacağını, temizleteceğini ve saklayacağını biliyorum”* sorusuna kararsızım, *“KKD’lerin iş kazası ve meslek hastalıklarından beni koruyacağına inanıyorum”* ve *“KKD’ler işimi yaparken bana engel olmaktadır”* sorularına verilen cevaplar kesinlikle hayır olmuştur. İşçiler KKD’lerin iş kaza ve meslek hastalıklarından korumak veya meydana gelebilecek iş kazasını en az zararla atlatmak için gerekli olduğunun farkındadırlar. KKD’lerin çalışırken işlerine engel olmaması kişilere uygun kişisel KKD seçildiğinin önemli göstergesidir. Fakat çalışan işçilerin bir kısmında KKD’lerin kullanımı, temizlenmesi

ve saklanması ile ilgili bilgilerin eksiklik olduğu verilen cevaplardan anlaşılmaktadır. KKD'lerle ilgili işçilere İSG eğitimi verilmesi ve eğitim sonrası uygulamalarının yapılması bu eksikliği ortadan kaldıracaktır.

Maden çalışanları *“acil durumlarda yaralıya /hastaya müdahale edecek kadar ilk yardım bilgisine sahibim”* sorusuna kararsızım cevabı vermişlerdir. Çalışanların ilk yardım konusunda eğitimler aldığı fakat bu eğitimlerin teoride kaldığı için uygulamada ne tür sorunların çıkacağını bilmediklerinden bu cevabı verdikleri düşünülebilir.

“Denetimlerin İSG kanununun uygulamasında önemli bir faktör olduğuna inanıyorum” ve *“İSG kurulunda bizi temsil eden çalışan temsilcisi ile iletişime geçmem kolay olacaktır”* sorularına işçiler evet cevabı vermişlerdir. İSG'nin üçayağından biri olan devlet denetiminin önemli olduğu işçiler tarafından bilinmektedir. Devlet denetimi ve yaptırımları hem işveren hem de işçiler üzerine sorumluklar yüklemektedir. Maden işçileri İSG kurulunun varlığında ve kendi sorunlarını yönetime iletecek bir temsilcilerinin olduğundan da haberdardır. Böylece işveren, iş güvenliği uzmanı veya iş yeri hekimi tarafından görülmeyen veya fark edilmeyen durumlar yönetime veya kurula iletilebilecek ve gerekli tedbirler alınması sağlanacaktır.

KAYNAKLAR

- Guyaguler, T., Bozkurt, R., (1992). *Kömür Madenciliğinde Meydana Gelen iş*
- Han, İ., (2015). *İnşaat Sektörü Çalışanlarının İş Sağlığı ve Güvenliğine Yönelik Farkındalıklarının Belirlenmesi*. Gediz Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gediz.
- ILO Uygulama Kılavuzu. Çeviren: Handan Uysal Sabır. (2011). *Yeraltı kömür madenlerinde güvenlik ve sağlık*. Uluslararası Çalışma Ofisi Ankara.
- Karaman, R. (2006). *Türkiye'nin Enerji Sektörü Ekonomisinde Kömürün Yeni Kömür Aramalarında Uygulanan Yeni Yöntemler*. Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Kavaz, İ., (2019). *Yerli ve Milli Enerji Politikaları Ekseninde Kömür*. Seta Analiz, Sayı:265
- Kazalarının Maliyetleri*. Türkiye 8. Kömür Kongresi Bildiriler Kitabı. 331-344.
- Maden İşletmeleri Grubu. (2016). Risk Değerlendirme Bülteni, Risk ve Madencilik Grubu, 5, 1–29.
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Erişim Adresi <https://enerji.gov.tr/Preview/tr/cdc57924-2227-4e24-90c7-ac58520025f2>. Erişim Tarihi: 07.07.2020
- Torun, M., (2014). *Maden Faciaları kader Mi? Bu İşin Fıtratı Mı?* Türk Talipleri Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi. 53, 10-21.
- Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı Madencilik Politikaları Özel İhtisas Raporu (11. Kalkınma Planı). 2018. Ankara.



Bölüm 3

DÜNYA TARİHİNDEKİ BENZER DESENLERİN İNCELENMESİ: 15 TEMMUZ ÖNCESİ VE SONRASINA İLİŞKİN BÜYÜK VERİ ANALİZİ

Sadullah ÇELİK¹

Emrah AKDAMAR²

¹ Dr. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Ekonometri Bölümü, Aydın, sadullah.celik@adu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5468-475X

² Dr. Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, Denizcilik Fakültesi, Denizcilik İşletmeleri
Yönetimi Bölümü, Balıkesir, eakdamar@bandirma.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5136-3587

1. Giriş

21. yüzyılda, teknolojiye yaşanan ilerlemeler sayesinde otomatik sistemler, toplumsal olayların küresel ölçekte izlenebilmesini sağlamıştır. Bu sistemler, siyasi protestolardan ekolojik değişimlere kadar her şeyi kapsayan haber makalelerinden yola çıkarak, gerçek zamanlı “olay verilerinin” geniş bir kataloğunu kodlamakta ve toplamaktadır. Bilim insanları, güvenilir veri izleme sistemlerinin, çatışmaların artmasını öngören, salgınların ilerleyişini öngören veya küresel ısınmanın ekosistem üzerindeki etkisini izleyen modeller oluşturmak için kullanılabileceğini öne sürmektedir.

İşyanlar, protestolar, suikastlar ve darbeler gibi yaklaşmakta olan toplumsal huzursuzlukların başarılı bir şekilde öngörülmesi, ulusların dünyadaki istikrarsızlıkları proaktif bir şekilde ele alma kabiliyetlerini büyük ölçüde arttırmaktadır. Bu gelişmeler küresel belirsizlikleri artırarak ekonomik ve politik kararları da etkilemektedir. Artan belirsizliklere karşı IMF, EPU ve FRED gibi kurumlar belirsizlikleri hesaplayan endeksler geliştirmişlerdir. Bu endeksler ise savaş, terör olayları, ticari belirsizlikler, seçimler ve krizlerin ülkelerin ekonomik ve siyasi kararlarına yönelik önemli bilgiler vermektedir (Şanlı ve Ateş, 2020:85). Bu potansiyeli fark eden gelişmiş ülkeler, çatışma tahmini konusundaki çalışmalara büyük finansal yatırımlar yapmışlardır.

Araştırmacılar ve politika yapıcılar, hem demokrasinin bir parçası olarak anlaşılan barışçıl protestolar hem de tehdit ve şiddet içeren olaylarla ilgili tartışmalı kolektif eylemler hakkında daha iyi ve daha kısa sürede verilere ihtiyaç duyulduğunu kabul etmektedir. Haber medyası, devlet istihbarat teşkilatı dışındaki tek tutarlı bilgi kaynağını sağlamakta ve bu nedenle toplu eylem verilerini iyileştirmek için tüm bilimsel çabaların odağını oluşturmaktadır.

Günümüzde olay verilerinin en kapsamlı tutulduğu veritabanı projesi olan GDEL (The Global Database of Events, Language and Tone), dünya genelinde yaşanan olayları kaydetmek, analiz etmek, görselleştirmek ve hatta tahmin etmek için tasarlanmıştır (Bi, 2014). “GDEL, basın-yayında ve web formatlarında, 100’den fazla dilde, her günün her anında dünyadaki haber medyasını dünyanın her köşesinden izleyen ve günümüzden 1 Ocak 1979’a kadar uzanan güncel bir haber platformudur” (The GDEL Project, 2019). GDEL, son 40 yılda tüm dünyadaki önceki politikaların etkisini inceleyerek, yeni politikaların etkisini tahmin etmemizi mümkün kılmaktadır. Örneğin; belirli bir bölgede yeni bir doğal kaynak yönetimi stratejisi tasarlanırken, son 40 yılda herhangi bir zamanda benzer bir politikadan sonra o ülkelerdeki iç huzursuzluk üzerindeki etki değerlendirilebilmektedir. Böylece, küresel

politikaların tabandaki etkilerini anlamak ve buna göre politika belirlemek mümkündür (The GDELT Project, 2019). GDELT'in kurucusu Leetaru, Forbes dergisinde yayımlanan makalesinde, tarihi daha önce asla hayal edemediğimiz şekillerde görselleştirmek ve anlamak için hem büyük veriye hem de çeşitli hesaplama araçlarına sahip olduğumuzu ifade etmiş ve çeşitli görsel araçlarla bu ifadesini örneklendirmiştir (Leetaru, 2019). GDELT ile çalışmanın en büyük zorluklarından biri, bu büyüklükteki veri seti ile nasıl etkileşime girileceğidir. Google'ın BigQuery veritabanı, GDELT gibi veri kümeleri için özel olarak tasarlanmıştır. BigQuery, tüm veri kümesinde gerçek zamana yakın anlık sorgulama sağlamaktadır (The GDELT Project, 2019) .

GDELT projesi blogunda, 13 Ağustos 2014'te yayımlanan "Psikotarihe Doğru: Google BigQuery ile Dünya Tarihinin Yapılarını Keşfetmek" adlı makalede, Google BigQuery ile GDELT üzerinden sorgular yaparak ve BigQuery'nin korelasyon özelliğini kullanarak bir araştırma yapılmıştır. Bu çalışmada öncelikle, Mısır'daki devrimden önceki iki aya en çok benzeyen, dünya tarihinde geçen tüm dönemlerin bir listesi ortaya konmuştur. Böylece, Mısır örneği üzerinden dünya tarihinde birbirine benzeyen yapıların varlığı araştırılmış ve tartışılmıştır. Çalışmanın bulguları, Mısır devriminden önce yaşananlara oldukça benzer dönemlerin başka ülkelerce farklı zamanlarda yaşandığını göstermektedir. Çalışmada ikinci olarak, Ukrayna Cumhurbaşkanı Viktor Yanukoviç'in 22 Şubat 2014'te ülkesinden kaçışının öncesindeki ve sonrasındaki yaşananlar ile korelasyonlu olan ülkeler, Türkiye ve Lübnan olarak bulunmuştur. GDELT projesi blogundaki bu makale, çalışmamızın temel çıkış noktasını oluşturmaktadır (Leetaru, 2014).

Literatürde, tarihin farklı olaylar açısından tekrar edip etmediğini irdeleyen bazı çalışmalar bulunmaktadır. Eren ve Saraçoğlu, ilk küresel finansal krizden bu yana gerçekleşen finansal krizlerin bir desenini ortaya koymuştur (Eren ve Saraçoğlu, 2017). Tayfur, Yunanistan'ın geçmiş dönemde yaşadığı mali-finance krizlerden yola çıkarak, günümüz hakkında bir değerlendirmede bulunmuştur (Tayfur, 2012). Rızvanoğlu, çizgisel tarihe karşı döngüsel tarih yaklaşımının öncüleri kabul edilen Spengler ve Toynbee'nin görüşlerini irdelemiştir. Rızvanoğlu, Toynbee'nin tarihte yinelenen durumları ortaya koymak için belirli modeller aradığını ve geleceğe geçmişin ışığında bakmamız gerektiğini aktarmıştır (Rızvanoğlu, 2013: 240). Qiao ve Wang (2015) çalışmalarında GDELT veri setini kullanarak hesaplamalı bir yaklaşımla protesto olaylarını tespit ve tahmin etmişlerdir. Chen, Qiao ve Wang (2016) çalışmalarında GDELT'ten elde edilen çatışma verilerini kullanarak büyük veri teknikleriyle korelasyon analizi yapmışlardır. Keneshloo ve arkadaşları (2014) iç siyasi krizleri tespit ve tahmin etmede GDELT'i kullanmışlardır. Yonamine (2013),

Afganistan’da gelecekteki şiddet düzeylerini dinamik olarak tahmin etmek için ARIMA zaman serisi modelini kullanmıştır. Çelik ve Şanlı (2019), dünya geneli için GDELT’den elde edilen çatışma verilerini kullanarak altın piyasaları hakkında değerlendirmede bulunmuşlardır. Çelik (2019), hesaplamalı bir yaklaşım kullanarak 25 Temmuz 2013 sonrasında 30 günlük süreçte Tunus’ta yaşananları tahmin etmiştir.

Bu çalışmanın amacı, dünya tarihinde belli bir zaman aralığında yaşanan fiziksel çatışmaların zaman ve mekandan bağımsız olarak tekrar edip etmediğini araştırmaktır. Bu bağlamda öncelikle, Google BigQuery’nin korelasyon özelliği kullanılarak Türkiye’nin 15 Temmuz 2016’dan önceki 60 günlük zaman dilimi ile dünya tarihinde bu dönem ile en yüksek korelasyonlu 60 günlük zaman dilimleri, ülkeler bazında bulunmuştur. Ardından, elde edilen bu yüksek korelasyonlu ülkelerin izleyen 60 günlük zaman dilimleri ile Türkiye’nin 15 Temmuz 2016 sonrası 60 günlük dönemi karşılaştırılmıştır. Böylece kritik öneme sahip çatışmaların öncesinde ve sonrasında ülkelerin benzer şiddette olaylar yaşayıp yaşamadığı araştırılmıştır.

2. BigQuery Nedir?

Google tarafından geliştirilen BigQuery, Google altyapısının işlem gücünü kullanarak, büyük veri kümelerine karşı hızlı, SQL benzeri sorguları etkinleştirir. BigQuery hizmeti, SQL benzeri sözdizimi kullanarak milyarlarca satır veriyi ayrıştırmak için tasarlanmıştır. Sistem, Google’ın veri işlemeyi önemli ölçüde hızlandıran dağıtılmış bulut depolama altyapısını kullanmaktadır. Böylece, büyük veri setleri bile birkaç saniye içinde işlenebilmektedir. Hizmete REST odaklı bir programlama arayüzü (API) kullanılarak erişilebilir (Rouse, 2013). Ayrıca, verileri görselleştirmek veya yüklemek gibi BigQuery ile etkileşimde bulunmak için kullanılabilecek çeşitli üçüncü taraf araçları da vardır. BigQuery’de veri sorgulamak için önce bir projeye, veritabanlarına ve tablolara ihtiyaç duyulur. BigQuery’de veri kümeleri oluşturulabilir veya Hadoop ve diğer ilişkisel veritabanlarından veriler de alınabilir. Bununla birlikte BigQuery, Hadoop, Spark ve MapReduce gibi açık kaynaklı yazılımlardan çok daha hızlı çalışmaktadır.

BigQuery’de GDELT’e sahip olmanın en çığır açan yanı, yalnızca karmaşık sorgulama ve veri çıkarma işlemine değil, aynı zamanda ilk kez gerçek dünya analizlerinin tamamen veritabanında yapılmasına izin vermesidir. BigQuery’de GDELT verilerini kullanarak son 40 yılda, dünyadaki en önemli çatışma etkileşimini aylara göre hesaplamak veya bir dizi ülke arasındaki farklı ilişki sınıfları arasında korelasyonları araştırmak mümkündür. Bu tür sorgular tamamen BigQuery’nin içinde çalıştırılabilir. BigQuery’nin bu özelliği, gerçek zamanlı olarak küresel

ölçekte trendler üzerine bazı hipotezlerin test edilmesini sağlamaktadır (Skvorc, 2014).

3. Veri ve Metodoloji

3.1. Veri

Bu çalışmada kullanılan çatışma verileri Google BigQuery'nin alt yapısında bulunan GDELT veritabanından alınmıştır. GDELT veritabanı, dünya haber meydasını takip ederek yapılan haberleri veritabanında kodlayarak kayıt altına almaktadır. GDELT Projesi kendisini “Şimdiye kadar oluşturulan insan toplumunun en büyük, en kapsamlı ve en yüksek çözünürlüklü açık veritabanı” olarak tanımlamaktadır. Bu nedenle, GDELT Projesi tarafından yayımlanan tüm veri kümeleri, akademik, ticari veya resmi amaçlar için sınırsız kullanılabilir (Analysis And Policy Observatory, 2015). GDELT, çeşitli kategorilere ilişkin metin verisi halinde topladığı haber verilerini kodlayarak kaydetmektedir. GDELT'in bu özelliği sayesinde, arzu edilen konu ile ilgili son 40 yılda gerçekleşmiş olayları, sayısal veriler şeklinde elde etmek mümkündür. Örneğin; Türkiye'nin 15 Temmuz 2016 öncesindeki 60 günlük döneminde yaşanan çatışma (protesto, grevler, intihar saldırıları, iç savaşlar, işgal olayları vb.) verileri, bu konunun dünya medyasında yer alma sıklığına göre GDELT tarafından sayısallaştırılmaktadır.

GDELT Projesi, dünya çapındaki ortaklarla işbirliği içinde geliştirilen ve dünyadaki tüm erişilebilir basılı, yayın ve çevrimiçi haber raporlarının gerçek zamanlı olarak izlenebilmesi için dünyadaki haber medyasının büyük bir envanterini kullanmaktadır. Yerel dillerde GDELT izleyicilerin her biri, ilk önce makineye İngilizce'ye çevrilir, daha sonra geniş bir algoritma dizisi kullanılarak işlenilmektedir. Bu algoritmalar yüzlerce olay kategorisini (protestolardan barış gösterilerine kadar), binlerce duygudan (kaygıdan heyecana kadar), milyonlarca anlatı temalarından (kadınların haklarından temiz su erişimine kadar) ve konumlardan, insanlardan, kuruluşlardan ve diğer göstergeleri kodlamaktadır (Leetaru ve Hoffa, 2015).

GDELT içerisinde iki veri seti oluşturulmuştur. Birincisi, Olay Veri Tabanı şehre göre düzenlenmiş 300'den fazla CAMEO fiziksel aktivite kategorisini kaydedilerek coğrafi konum her olay için “uzun süreli” ve “enlem” sütunlarında belirtilmektedir. İkincisi, Global Bilgi Grafiği insanları, kuruluşları, yerleri ve bu olayların altında yatan 230'dan fazla temayı kaydetmektedir. Global Bilgi Grafiği sonuçları, tüm dünya üzerinde coğrafi referanslı bir ağ şeması olarak gösterilebilir ve yalnızca olayın kendisini değil, katılımcılarını ve içeriğini de gösterebilmektedir.

GDELT’te kodlanmış meta veriler (ancak makalelerin asıl metni değil) her 15 dakikada bir güncellenen ve dünya haberlerinin çok dilli bir açıklamalı endeksini sağlayan açık bir veri akışı olarak yayınlanmaktadır (Leetaru ve Hoffa, 2015). GDELT, dünyanın her köşesinden 100’den fazla dilde yüz binlerce yayın, yazılı ve çevrimiçi haber kaynağına dayanmakta ve kaynak listesi her geçen gün artmaktadır. Dünya çapında tercüme edilmiş haber materyallerine ek olarak, GDELT’nin 1979’a dayanan tarihi geçmiş, AfricaNews, Agence France Presse, Associated Press, Associated Press Online, Associated Press Worldstream, BBC Monitoring, Christian Science Monitor, Facts on File, Foreign Broadcast Information Service, The New York Times, United Press International ve The Washington Post’tur (The GDELT Project, 2019).

3.2. Metodoloji

İki değişken arasındaki doğrusal ilişkinin yönü ve şiddeti korelasyon katsayısı ile belirlenir. İlişkisi araştırılan iki sürekli değişken söz konusu ise Pearson korelasyon katsayısı kullanılır. Eğer değişkenler sıralayıcı ölçek seviyesinde ölçülmüşse, bu durumda Spearman sıra korelasyon katsayısı kullanılır. Her iki durumda da korelasyon katsayısı -1 ile +1 arasında değer alır. Bu durumda eğer korelasyon katsayısı 0 ise; değişkenler arasında ilişki olmadığı söylenir. Buna karşılık korelasyon katsayısı +1’e yaklaştıkça, değişkenler arasındaki ilişkinin pozitif yönde güçlendiği ve -1’e yaklaştıkça değişkenler arasındaki ilişkinin negatif (zıt) yönde güçlendiği söylenir (Işığışok, 2019: 223). Birden fazla değişkenli bir veri kümesi varsa, korelasyon katsayılarına bakmak gerekmektedir. Pearson korelasyon katsayısı, her iki değişken de sürekli (yani aralık veya oran) bir ölçekte ölçüldüğünde kullanılmaktadır.

Korelasyon katsayısının istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını test etmek amacıyla istatistiksel hipotez testi gerçekleştirilir. Bu durumda kurulan hipotez takımları, ρ (Ro) anakütle için korelasyon katsayısını göstermek üzere, şu şekildedir:

$$\begin{aligned} H_0: & \quad \rho=0 \\ H_1: & \quad \rho \neq 0 \end{aligned} \quad (1)$$

Sıfır hipotezi, anakütle korelasyon katsayısının istatistiksel olarak anlamsız olduğunu, alternatif hipotez ise anlamlı olduğunu ifade etmektedir. İlgili hipotez belirlenen anlamlılık seviyesi için t testi ile sınanır (Gürsaka, 2013: 351).

İstatistiksel işlemlerde z puanı kolaylık sağladığından veriler z puanına dönüştürülerek gerekli hesaplamalar yapılmıştır. z puanı,

bir verinin ortalamadan kaç standart sapma uzaklıkta ve hangi yönde olduğunu belirtmektedir. Bu puan artı sonsuz ve eksi sonsuz arasında değerler alabilmektedir. z puanı (2) denklemindeki formül ile hesaplanır.

$$z = \frac{(x - \bar{x})}{s} \quad (2)$$

Denklem (2)'deki x , standartlaştırılacak veri noktasını, $\bar{x}$ verilerin ortalamasını ve s ise verinin standart sapmasını belirtmektedir. Denklem (2)'de yapılan hesaplama standartlaştırma da denir. Yani z puanı aynı zamanda standart değerdir.

Çalışmada, Google BigQuery de SQL veritabanında aşağıda verilen kodlar kullanılarak sorgulamalar yapılmıştır. Bu algoritma şöyle çalışmaktadır: Öncelikle algoritma 15 Temmuz 2016 dan önceki iki ay boyunca Türkiye de yaşanan huzursuzluk yoğunluğunun bir zaman çizelgesini oluşturmuştur. Daha sonra, dünyadaki her ülkeyi 1979 yılından günümüze kadar 60 günlük bir zaman penceresinde izleyerek, bir Pearson korelasyonu kullanarak Türkiye'nin son iki ayı ile karşılaştıracaktır. Bu karşılaştırma şöyle yapılmaktadır: Afganistan'dan başlayarak 1 Ocak 1979 – 2 Mart 1979 arasındaki çatışmaların zaman çizelgesi oluşturulacak ve Türkiye'nin 15 Temmuz 2016 öncesi 60 günlük dönemi ile karşılaştırılacaktır. Ardından Afganistan 2 Ocak 1979'dan 3 Mart 1979'a kadar tekrar Türkiye ile karşılaştırılır. Böylece, GDELT'in açtığı son 40 yıllık pencerede, Afganistan'ın Türkiye'deki 15 Temmuz öncesi son iki ayına en çok benzeyen dünya tarihindeki geçmiş dönemleri belirlenmektedir. Bu süreç tüm ülkeler için tekrarlanır (Leetaru, 2014). Böylece, Türkiye ile 15 Temmuz öncesi dönem için en yüksek korelasyonlu ülkeler elde edilir. Bu çalışmada, Türkiye'nin 15 Temmuz öncesi dönemi ile en yüksek korelasyonlu olan 5 ülke değerlendirmeye alınmıştır. Daha sonra, bu beş ülke ile Türkiye'nin 15 Temmuz sonrası 60 gününün yeniden korelasyonlu olup olmadığı araştırılmaktadır. BigQuery'yi sorgulama yapmak için aşağıdaki SQL kodu kullanılmıştır.

Şekil 1: BigQuery Sorgulama Kodu

```

SELECT
  STRFTIME_UTC_USEC(a.ending_at, “%Y-%m-%d”) ending_at1,
  STRFTIME_UTC_USEC(b.ending_at-60*86400000000, “%Y-%m-%d”)
starting_at2,
  STRFTIME_UTC_USEC(b.ending_at, “%Y-%m-%d”) ending_at2,
  a.country, b.country, CORR(a.c, b.c) corr, COUNT(*) c
FROM (
  SELECT country, date+i*86400000000 ending_at, c, i
  FROM [gdelt-bq:sample_views.country_date_matconf_numarts] a
  CROSS JOIN (SELECT i FROM [fh-bigquery:public_dump.numbers_255]
WHERE i < 60) b
) b
JOIN (
  SELECT country, date+i*86400000000 ending_at, c, i
  FROM [gdelt-bq:sample_views.country_date_matconf_numarts] a
  CROSS JOIN (SELECT i FROM [fh-bigquery:public_dump.numbers_255]
WHERE i < 60) b
  WHERE country='Turkey'
  AND date+i*86400000000 = PARSE_UTC_USEC('2016-07-16')
) a
ON a.i=b.i
WHERE a.ending_at != b.ending_at
GROUP EACH BY ending_at1, ending_at2, starting_at2, a.country, b.country
HAVING (c = 60 AND ABS(corr) > 0.254)
ORDER BY corr DESC

LIMIT 5

```

Kaynak: <https://blog.gdeltproject.org/towards-psychohistory-uncovering-the-patterns-of-world-history-with-google-bigquery/>, Son erişim tarihi: 15.10.2019.

Yukarıdaki kodu kullanarak farklı ülkeler için benzer analizler yapmak mümkündür. Bunun için sadece ülke ve tarih kısmını değiştirmek yeterlidir. Bunla birlikte yuvarlanan pencereyi değiştirerek farklı zaman dönemleri içinde farklı analizler yapmak da mümkündür. Çalışmada 60 günlük bir dönem kullanılmıştır. Bu dönem arzu edilirse 30 ile 255 gün arasında alınabilmektedir.

4. Bulgular

BigQuery’de, Şekil 1’deki kodla yapılan analiz sonucunda, 46 saniyede toplam 15 GB veri analiz edilmiştir. Analiz sonucunda yüksek

korelasyonlu toplam 28.667 dönem bulunmuş ve en yüksek korelasyonlu ilk 5 dönem Tablo 1’de verilmiştir.

Şekil 1’deki kod kullanılarak 15 Temmuz 2016’dan önceki iki ayda Türkiye’deki çatışma olaylarının gününe göre haber kapsamına bakılmıştır. Burada 60 günlük bir dönem ve Pearson korelasyonu kullanılmıştır. Dünyadaki her ülkenin son 40 yılındaki 60 günlük periyotlar, Türkiye’nin 15 Temmuz öncesi 60 günü ile fiziksel çatışmalar anlamında karşılaştırılmış ve en yüksek korelasyonlu çıkan 5 periyot (dönem) Tablo 1’deki gibi bulunmuştur. Tablo 1’de, 60 günü kapsayan ilişkili dönemin başlangıç ve bitiş tarihleri ile hesaplanan korelasyon katsayıları da görülmektedir.

Tablo 1: *Türkiye’nin 15 Temmuz Öncesi 60 Günlük Dönemi İle En Yüksek Korelasyonlu 5 Ülke*

Sıra	İlişkili Ülkeler	İlişkili Dönem Başlangıç	İlişkili Dönem Bitiş	Gün sayısı	Korelasyon Katsayısı
1	Kolombiya	2014-09-18	2014-11-17	60	0.878*
2	Filipinler	2018-12-15	2019-02-13	60	0.877*
3	Ürdün	2018-06-30	2018-08-29	60	0.871*
4	Ürdün	2013-01-08	2013-03-09	60	0.869*
5	Mısır	2006-03-13	2006-05-12	60	0.845*

**Korelasyon katsayısı 0.01 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı*

Tablo 1 dikkate alındığında, beş ülke için hesaplanan ve 1’e oldukça yakın bulunan korelasyon katsayıları dikkat çekicidir. Bu bulgular; analizler sonucunda belirlenen 5 ülkenin, fiziksel çatışmalar anlamında, Türkiye’nin 15 Temmuz öncesi 60 gününe çok benzer olaylar yaşadığını göstermektedir. Ülkelerin yaşadığı olaylar, yine Tablo 1’de görülen tarihler arasında gerçekleşmiştir.

Bu olaylara yakından bakmak ve hesaplanan korelasyon katsayılarının nedenlerini anlayabilmek adına, söz konusu tarihler arasında ilişkili ülkelerin yaşadığı bazı fiziksel çatışma olayları Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: *İlişkili Dönemlerde Ülkelerin Yaşadığı Bazı Çatışmalar*

ÜLKE	60 GÜNLÜK DÖNEM	OLAY
Kolombiya	2014-09-18 ile 2014-11-17	Kolombiyalı General Ruben Dario Alzate Mora FARC (Devrimci Silahlı Güçleri) tarafından kaçırıldı.
Filipinler	2018-12-15 ile 2019-02-13	Filipinler'in güneyindeki bir Katolik kilisesini hedef alan iki ayrı bombalı saldırıda 27 kişi öldü, 77 kişi yaralandı.
Ürdün	2018-06-30 ile 2018-08-29	Amman'ın Fahis ilçesinde bulunan Jandarma Komutanlığına ait bir araçta patlama meydana geldi.
Ürdün	2013-01-08 ile 2013-03-09	Genel seçimler öncesinde ve sonrasında şiddetli protestolar düzenlendi. 9 Mart'ta Kral Abdullah Ensar'ı yeniden Başbakan olarak atadı.
Mısır	2006-03-13 ile 2006-05-12	Mısır'ın Sina Yarımadasının Kızıldeniz kıyısındaki Dahab beldesinde gerçekleşen terör saldırısında arka arkaya üç patlama meydana geldi.

Tablo 2’de görüldüğü gibi Türkiye’nin 15 Temmuz öncesi 60 günlük dönemi ile güçlü derecede ilişkili bulunan 4 ülke de ilişkili bulundukları dönemde terör saldırılarına maruz kalmıştır. Ürdün’ün 2013 döneminin ilişkili çıkması ise daha çok siyasi protestolardan kaynaklanmaktadır. Bu durum, Türkiye ile yaşanan benzerliği açıklamaktadır. Her ne kadar farklı zamanda ve mekanda gerçekleşse de; çatışmaların meydana gelmesinden önceki süreçler, ülkeler açısından benzerlik göstermektedir. Peki olaylar yaşandıktan sonra, aralarında daha önce benzerlik bulunan ülkelere yaşananlar ne derecede ilişkilidir? Bu soruya cevap verebilmek için Tablo 3’te, 5 ülkenin belirlenen dönemin sonrasındaki 60 günü ile Türkiye’nin 15 Temmuz sonrası 60 günü arasındaki ilişki ortaya konmuştur.

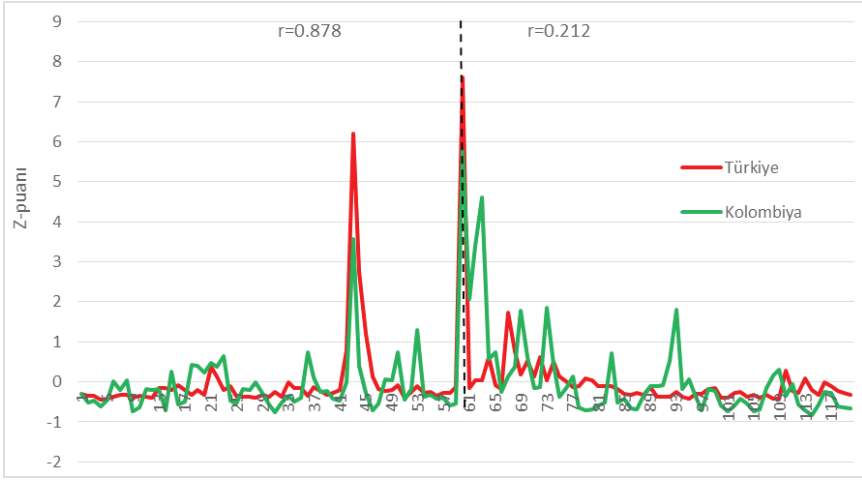
Tablo 3: Türkiye'nin 15 Temmuz Sonrası 60 Günlük Dönemi İle 5 Ülkenin Korelasyonu

Sıra	İlişkili Ülke	İlişkili Dönem Başlangıç	İlişkili Dönem Bitiş	Gün sayısı	Korelasyon Katsayısı
1	Kolombiya	2014-11-18	2015-01-16	60	0.212
2	Filipinler	2019-02-14	2019-04-14	60	0.083
3	Ürdün	2018-08-30	2018-10-28	60	0.447*
4	Ürdün	2013-03-10	2013-05-08	60	0.205
5	Mısır	2006-05-13	2006-07-11	60	0.083

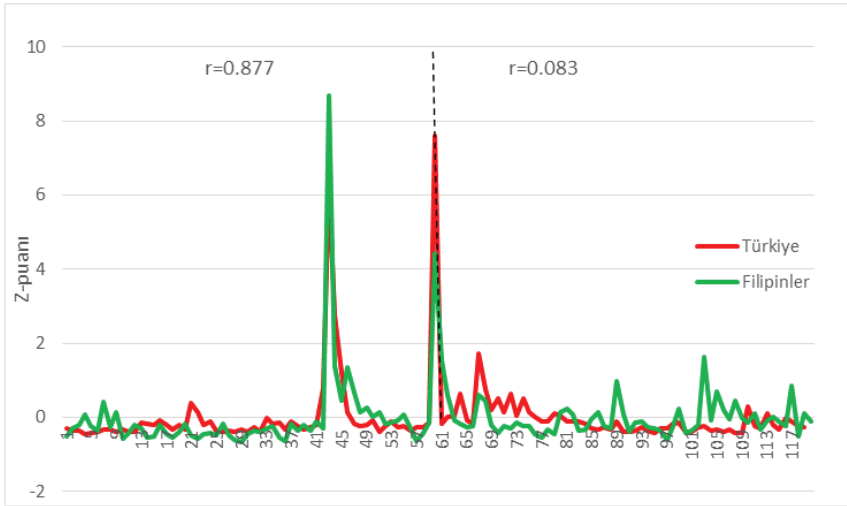
*Korelasyon katsayısı 0.01 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı

15 Temmuz sonrası dönem için hesaplanan korelasyon katsayıları düşüş göstermiştir. Burada yalnızca Kolombiya için ilişkiler zayıflayarak devam ederken; Ürdün'ün iki farklı dönemi, Filipinler ve Mısır ile sonraki dönemde ilişki neredeyse sıfır olmuştur. Bu durum, belirli bir zaman aralığında benzer çatışmalar yaşayan bazı ülkelerin takip eden süreçte de benzer olaylar yaşayabileceğini ortaya koymaktadır.

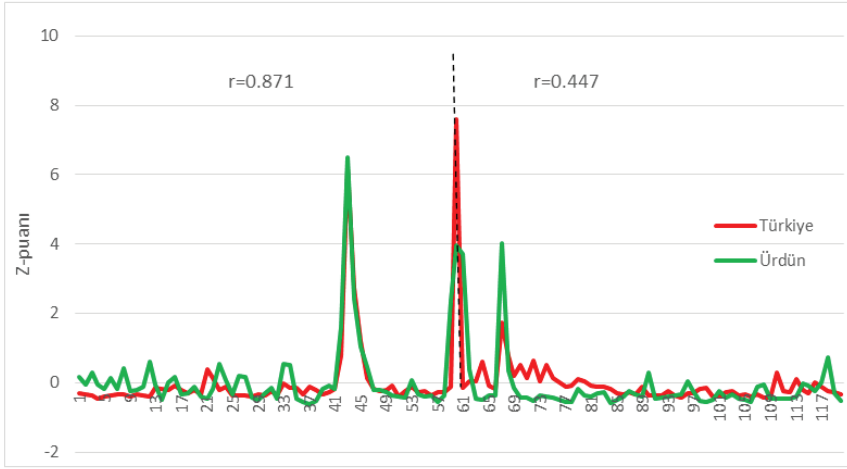
Elde edilen bu bulguyu görsel olarak desteklemek amacıyla, söz konusu 5 ülke ile Türkiye'deki 120 günlük dönemde (60 gün öncesi ve 60 gün sonrası) yaşanan çatışma verileri çizgi grafiği ile görselleştirilmiştir. Çizgi grafiğinde, birbirini takip eden 60 günlük iki dönem, kesikli siyah bir çizgi ile ayrılmıştır. Kesikli siyah çizginin solunda BigQuery'nin korelasyon için kullandığı 60 günlük dönem bulunurken sağda, bunu izleyen 60 gün içinde, Tablo 3'teki ülkelerde yaşananlar ile karşılaştırılmıştır. Karşılaştırmaları kolay yapmak için çatışma ham veri sayıları (frekansları) “z puanları” (ortalamadan standart sapmaları) hesaplanarak işlemler yapılmıştır.



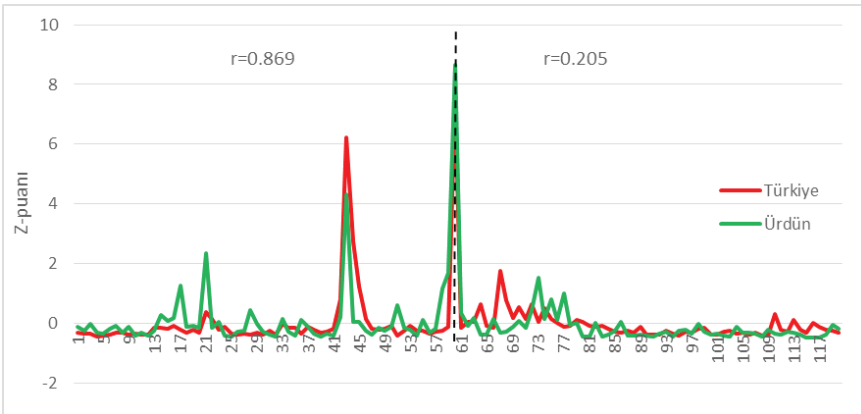
Şekil 2: Kolombiya 2014-09-18 – 2014-11-17 (siyah çizginin solu) ve 2014-11-18 – 2015-01-16 (Siyah Çizginin Sağı), Türkiye (15 Temmuz Öncesi ve Sonrası) ile Karşılaştırılması



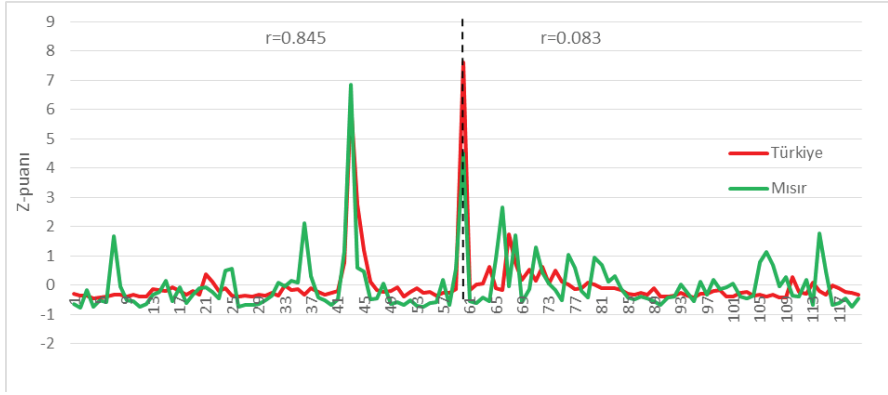
Şekil 3: Filipinler 2018-12-15 – 2019-02-13 (Siyah Çizginin Solu) ve 2019-02-14 – 2019-04-14 (Siyah Çizginin Sağı), Türkiye (15 Temmuz Öncesi ve Sonrası) ile Karşılaştırılması



Şekil 4: Ürdün 2018-06-30 – 2018-08-29 (Siyah Çizginin Solu) ve 2018-08-30 – 2018-10-28 (Siyah Çizginin Sağı), Türkiye (15 Temmuz Öncesi ve Sonrası) ile Karşılaştırılması



Şekil 5: Ürdün 2013-01-08 – 2013-03-09 (Siyah Çizginin Solu) ve 2013-03-10 – 2013-05-08 (Siyah Çizginin Sağı), Türkiye (15 Temmuz Öncesi ve Sonrası) ile Karşılaştırılması



Şekil 6: Kolombiya 2006-03-13 – 2006-05-12 (Siyah Çizginin Solu) ve 2006-05-13 – 2006-07-11 (Siyah Çizginin Sağı), Türkiye (15 Temmuz Öncesi ve Sonrası) ile Karşılaştırılması

Şekil 2, Şekil 3, Şekil 4, Şekil 5 ve Şekil 6'da siyah kesikli çizgi ile ifade edilen nokta, Türkiye için 15 Temmuz 2016 tarihini göstermektedir. Söz konusu şekiller dikkate alındığında Türkiye'ye yönelik darbe girişiminin yapıldığı bu tarihte (15 Temmuz 2016) çatışmalar zirveye ulaşmıştır. Grafiklerde siyah çizginin solu, Türkiye'nin 15 Temmuz öncesi 60 günlük dönemiyle en yüksek korelasyonlu olan ülkelerin, kendi dönemlerindeki çatışmalarının seyrini göstermektedir. Grafikler dikkate alındığında korelasyon bulgularını da destekleyecek şekilde, ülkeler arasında bu dönem için güçlü benzerlikler görülmektedir. Siyah çizginin sağı ise; Türkiye'nin 15 Temmuz sonrası 60 günlük dönemiyle diğer ülkelerin devam eden 60 günlük dönemlerini karşılaştırmaktadır. Burada da korelasyon katsayılarının yansıttığı gibi; aradaki ilişki her ne kadar azalsa da ülkeler arasında bir takım benzerlikler görülmeye devam etmektedir.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada, Dünya'daki fiziksel çatışmaların farklı zaman ve mekanlarda tekrar edip etmediği, Türkiye'de yaşanan 15 Temmuz 2016 darbe girişimi baz alınarak araştırılmıştır. Bu çalışmada, GDELT veritabanında küresel ölçekte haber sitelerinden derlenerek oluşturulan sayısallaştırılmış metin verileri kullanılmıştır. Bu veriler, 1979 yılından günümüze küresel ölçekte meydana gelen tüm fiziksel çatışmaların frekanslarıdır. Buradan verilerden hareketle, Türkiye'de yaşanan 15 Temmuz darbe girişimi öncesindeki 60 gün ile ilişkili/benzer süreçler yaşayan ülkeler Pearson korelasyon katsayısı kullanılarak belirlenmiştir.

Bu işlem, Google BigQuery üzerinden SQL sorgular ile GDELT veritabanına ulaşılarak yapılmıştır.

Analizler sonucunda ilk olarak, Kolombiya, Filipinler, Ürdün'ün iki farklı dönemi ve Mısır olmak üzere; Türkiye'nin 15 Temmuz öncesine en çok benzeyen 5 ülke (5 dönem) Tablo 1'de listelenmiştir. Tablo 2'de, söz konusu ülkelerde belirlenen dönemler arasında yaşanan olaylara bakıldığında, şiddetli terör olayları ve siyasi protestolar görülmektedir. Korelasyon sonucunu doğrulayan/açıklayan bu bulgular, tarihin belirli dönemlerinde farklı mekanlarda benzer olayların yaşandığının istatistiksel bir göstergesidir. Aynı zamanda, bu analizin temeli haber sitelerinden gelen verilere dayandığından, Tablo 2'de verilen olaylar ile Türkiye'de gerçekleşen olayların haber medyasında benzer sıklıkta yer bulduğu da söylenebilir.

İkinci olarak, 15 Temmuz öncesi ile yüksek korelasyonlu bulunan ülkelerin, devam eden 60 günlük dönem ile ne derecede ilişkili oldukları belirlenmiştir. Eğer fiziksel çatışmalar anlamında, tarihin bir döneminde benzer süreçler yaşayan ülkeler, o olayların sonrasında da benzer süreçler yaşıyorsa, bu durum geleceği öngörmek için büyük bir fırsat sunar. Bu amaçla yapılan analizler sonucunda, korelasyonların oldukça düştüğü görülmüştür. 15 Temmuz öncesi dönem Kolombiya, Filipinler, Ürdün (2018), Ürdün (2013) ve Mısır için sırasıyla 0.878, 0.877, 0.871, 0.869 ve 0.845 olarak hesaplanan korelasyon katsayıları, 15 Temmuz sonrası dönem aynı sıra ile 0.212, 0.083, 0.447, 0.205 ve 0.083 olarak bulunmuştur. 15 Temmuz sonrası dönem için aradaki ilişkiler oldukça zayıflasa da özellikle Kolombiya ve Ürdün'ün iki dönemi için sürmektedir.

Tüm bu bulgular, 15 Temmuz öncesi-sonrası iki dönem ve 5 farklı ülke (dönem) için çizgi grafiği ile görselleştirilmiştir. Grafikler, 15 Temmuz öncesi için hesaplanan yüksek korelasyonları doğrular niteliktedir. Bu dönemde, iki ülkenin çatışma sıklıklarını gösteren çizgilerin daha çok örtüştüğü, 15 Temmuz sonrası dönemde ise bu uyumun azaldığı görülmektedir.

Kuşkusuz, önemli politik kararlar almak veya güvenlik stratejileri oluşturmak için hesapladığımız bu korelasyonlar politika belirleyiciler için yeterli değildir. Ancak, büyük veriler içerisinde gizlenen bu tip döngülerin veya desenlerin belirlenmesi gün geçtikçe önem kazanmaktadır. Bu çalışmanın bulguları bize geleceği öngörmek için güçlü kanıtlar sunmasa da bu yolda ilerleyişin önemli basamaklarını oluşturmaktadırlar. Bu çalışmanın, Türkiye'nin siyasi tarihi ile ilgili benzer bir çalışma olmaması nedeniyle literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmanın bir diğer önemli yönü, büyük veri kümelerinin analizidir. Bu analizin; tarih, milli güvenlik, siyaset, sosyoloji, vb. alanlarda kullanılması sosyal

bilimler açısından önemlidir. Böylece, geçmişe ait keşfedilmeyi bekleyen sosyolojik veya siyasi desenler/döngüler belirlenerek geleceği proaktif bir biçimde ele almak mümkün olabilir.

Kaynakça

- Analysis & Policy Observatory (2015). Global Data on Events, Location And Tone (GDELT), <https://apo.org.au/node/52887>, 11 Feb 2015, Son erişim tarihi: 10.09.2019.
- Bi, R. (2014). GDELT: Big Data of News, Conflicts, and Society, Sep 2014, <https://www.kdnuggets.com/2014/09/gdelt-big-data-news-conflict.html>, Son erişim tarihi: 10.09.2019.
- Chen, K., Qiao, F., & Wang, H. (2016, June). Correlation Analysis Using Global Dataset of Events, Location and Tone. In *2016 IEEE First International Conference on Data Science in Cyberspace (DSC)* (pp. 648-652). IEEE.
- Çelik, S. (2018). *Büyük Veri*. Ankara: Gece kitaplığı.
- Çelik, S. (2019). GDELT Kullanarak Toplumsal Huzursuzlukların Tahmin Edilmesi: Tunus Örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 22 (2), 589-600.
- Çelik, S., & Şanlı, O. (2019). Dünyadaki Çatışma Haberlerinin Küresel Altın Fiyatları Üzerine Etkisinin İncelenmesi. *III. Uluslararası EUROFE Kongresi*, (pp.107-11), Aydın.
- Eren, A. A., & Saraçoğlu, M. (2017). Kapitalizmin Tarihinde Finansal Krizler: Tarih Tekerrür mü Ediyor?. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(1), 87-97.
- Gürsakal, N. (2013). *Çıkarımsal istatistik: SPSS-MINITAB uygulamalı*. Bursa: Dora Yayıncılık.
- Işığışok, E. (2019). *Çıkarımsal İstatistik*. Bursa: Aktüel.
- Keneshloo, Y., Cadena, J., Korkmaz, G., & Ramakrishnan, N. (2014, June). Detecting and Forecasting Domestic Political Crises: A Graph-Based Approach. In *Proceedings of the 2014 ACM Conference on Web Science* (pp. 192-196). ACM.
- Leetaru, K. & Hoffa, F. (2015). Analyzing the World's News: Exploring the GDELT Project Through Google BigQuery, <https://www.oreilly.com/ideas/analyzing-the->, Son erişim tarihi: 20.09.2019.
- Leetaru, K. (2014). Towards Psychohistory: Uncovering the Patterns of World History with Google BigQuery, <https://blog.gdeltproject.org/towards-psychohistory-uncovering-the-patterns-of-world-history-with-google-bigquery/>, Son erişim tarihi: 28.09.2019.
- Leetaru, K. (2019). Using "Big Data" And AI To Understand The Patterns Of Our History And Tell Us About Our Future, <https://www.forbes.com/sites/kalevleetaru/2019/01/10/using-big-data-and-ai-to-understand-the-patterns-of-our-history-and-tell-us-about-our-future/#155ccd856142>, Son erişim tarihi: 20.09.2019.

- Qiao, F., & Wang, H. (2015, October). Computational Approach to Detecting and Predicting Occupy Protest Events. In *2015 International Conference on Identification, Information, and Knowledge in the Internet of Things (IIKI)* (pp. 94-97). IEEE.
- Rızvanoğlu, E. (2013). Çizgisel Tarihe Karşı Çıkışları Bağlamında Spengler ve Toynbee'nin Döngüsel Tarih Yaklaşımları. *Kaygı. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, (20), 239-252.
- Rouse, M. (2017). Google BigQuery, October 2013, <https://searchdatamanagement.techtarget.com/definition/Google-BigQuery>, Son erişim tarihi: 1.12.2019.
- Skvorc, B. (2014). Google's BigQuery Provides Free Access to GDELT, <https://www.sitepoint.com/googles-bigquery-provides-free-access-gdelt/>, Son erişim tarihi: 1.12.2019.
- Şanlı, O., & Ateş, İ. (2020). ABD-Çin Odaklı Ticaret ve Kur Savaşlarının Dünya Ekonomisi Üzerine Etkileri. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (1), 75-101.
- Tayfur, M.F. (2012). “Yunanistan’ın Mali-Finansal Krizi: Tarih Kaç Kez Tekerrür Eder?”, *Mülkiye*, Cilt: XXXVI Sayı:274, 183-190.
- The GDELT Project (2019). Querying, Analyzing and Downloading, <https://www.gdeltproject.org/data.html#googlebigquery>, Son erişim tarihi:10.09.2019.
- The GDELT Project (2019). Solution for a Global World, <https://www.gdeltproject.org/solutions.html#policyreaction>, Son erişim tarihi:20.09.2019.
- The GDELT Project (2019). The Creation of GDELT, <https://www.gdeltproject.org/about.html>, Son erişim tarihi: 5.09.2019.
- The GDELT Project (2019). The GDELT Story, <https://www.gdeltproject.org/about.html>, Son erişim tarihi: 10.10.2019.
- Yonamine, J. E. (2013). Predicting Future Levels of Violence in Afghanistan Districts Using GDELT. *Unpublished Manuscript*.



Bölüm 4

PANDEMİ SÜRECİNDE YÜKSEKÖĞRETİMDE DİJİTAL TEKNOLOJİ KULLANIMI VE UZAKTAN EĞİTİM MODELLERİ

Deniz KOYUNCUOĞLU¹

¹ Öğr. Gör. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Tıbbi Hizmetler ve Teknikler Bölümü, ORCID: 0000-0002-4068-8386, deniz.bas@klu.edu.tr

GİRİŞ

Yakın zamanda dünya çapında yeni tip koronavirüs salgını (SARS-CoV-2) 140' tan fazla ülkeye ulaştı ve Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi ilan edildi (WHO, 2020). 13 Ocak 2020'de tanımlanan yeni koronavirüs (Covid-19) pandemisinin ülkemizdeki ilk vakası 11 Mart 2020'de tespit edilmiştir. Bu tarihten itibaren yeni koronavirüs (Covid-19) pandemisi dünyayı tehdit etmiş ve hükümetlerin hızlı ve koruyucu önlemler almasına neden olmuştur (Sağlık Bakanlığı, 2020). Alınan bu tedbirlerin en önemlileri "sokağa çıkma kısıtlaması" ve "sosyal izolasyon"dur (TC. İçişleri Bakanlığı Genelgesi, 2020). 24 Nisan 2021 itibariyle Covid-19, dünyada 147 milyondan fazla kişiyi enfekte etti ve 3 Milyon yüz binden fazla ölümle sonuçlandı (Worldometers, 2021). Bu bölümün yazıldığı tarihlerde Türkiye'de Covid 19'un bulaştığı kişi sayısı 4.501.000 ve ölen kişi sayısı ise 38.000'ni geçmiştir (Sağlık Bakanlığı, 2021).

Dünya Sağlık Örgütü tarafından Mart 2020'de pandemi olarak adlandırılan bir virüs salgını olan Covid-19'un ortaya çıkmasıyla dünya büyük ve ani bir değişime uğramıştır (WHO, 2020). Covid-19 salgını, tüm eğitim sisteminde birçok değişikliği tetiklemiş – bazı öğrenciler evlerinden uzaktan öğrenme gibi büyük, bazıları ise kısmen uzaktan eğitim kısmen yüz yüze eğitim uygulamaları gibi beklenmedik süreçlerle karşı karşıya kalmışlardır (UNESCO, 2020). Nisan 2020'den bu yana 189 ülkede sokağa çıkma kısıtlamalarının sonucu olarak üniversitelerde ve okullarda derslerin askıya alınması (UNESCO, 2020) ve neredeyse tüm eğitim sistemleri çevrimiçi olarak değişmesi, öğrencilerin günlük yaşamları büyük ölçüde değiştirmiştir (Bundesministerium Bildung, Wissenschaft und Forschung, 2021).

Covid-19 virüsünün yayılmasının önlenmesi için maske, sosyal mesafe ve hijyen gibi tüm temel tedbir ve düzenlemelere ek olarak, tüm uzmanlar ve yöneticiler bunu eğitim alanında sağlayabilecek en iyi uygulamanın uzaktan eğitim olduğuna karar verdiler (Terzi, Azizoğlu ve Özhan, 2021). Böylece tüm öğretim kademelerinde uzaktan eğitim uygulamaya konulmuştur (Telli Yamamoto ve Altun, 2020). Ancak üniversitelerde birçok alanın temel unsurlarından olan temel beceri uygulamalarının ve iletişim becerileri eğitiminin nasıl sürdürüleceği konusu, diğer birçok ülkede olduğu gibi ülkemizde de endişe verici bir konudur (Costa, Lino ve Souza, 2020). Tüm bu durumlar okulöncesinden yükseköğretime kadar her kademede genelde eğitim teknolojilerini özelde ise uzaktan öğretim uygulamalarını ön plana çıkarmıştır.

1. Eğitimde Dijital Teknoloji Kullanımı

Günümüzde her alanda olduğu gibi dijital teknolojisi alanında da hızlı bir gelişim kaydedilmektedir. Teknolojik gelişmelere daha çok gelişmiş ülkeler öncülük etmektedir. Bu duruma bağlı olarak gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki farklılıklar her geçen gün artmaktadır. Zaman içinde dünyamız iki kutuplu bir hal almıştır. Bilgiyi üreten, kullanan ve uygulayan ülkeler bir kutupta yer almakta, bilgiyi üretemeyen, yeni bir şeyler keşfedemeyen ve dışa bağımlı ülkeler ise bir kutupta yer almaktadır. Bu ülkeler arasında eğitim başta olmak üzere ekonomi, milli gelir, sağlık gibi alanlarda çok önemli farklılıklar oluşmuştur. Özellikle eğitim, ülkelerin gelişmişlik düzeyini doğrudan etkileyen önemli bir faktördür. Eğitim için ayrılan bütçe ve yeni yatırımlar arttıkça ülkelerin dışa bağımlılıkları azalmaktadır. Eğitim alanına önem veren ülkeler toplumsal ihtiyaç ve beklentileri karşılamada daha başarılı olmaktadır (Özkılıç vd., 2007).

Eğitimin amaçlarından biri de kişinin duyuşsal bilişsel ve psikomotor becerilerinin gelişmesiyle ilgilidir. Eğitimin bir diğer amacı ise kişinin arzularını, yeteneklerini ve ilgilerini potansiyeli ölçüsünde geliştirmektir. Önemli olan bir diğer konu ise, öğrencinin eğitim sürecinde her zaman ve mekânda bilgiye ulaşabiliyor olmasıdır. Öğrenme sürecini geliştirmek için oluşturulan her türlü sistem, teknik ve yardım Eğitim Teknolojisi kapsamındadır. Doğumdan ölüme kadar hayatın bütün aşamalarında karşılaşılan ve çözüm bulunması gereken sorunlar öğretimsel problemlerdir (Sayan, 2016).

Öğrencilere aktarılacak bilgilerin kitap sayfaları ve çoğunlukla metin halinde sunulması klasik eğitim anlayışında bulunmaktadır. Günümüzde ise öğrencilere kazandırılmak istenen bilgiler video, fotoğraf, görüntü, grafik gibi ses ve görsel destekli yeni bilgiler içermektedir. Bilgiye doğrudan erişme imkânı bulabilmek için bu süreçte bireyin daha aktif olabilmesini desteklemektedir (Pekdağ, 2005). Her noktada teknolojik gelişmeler etkisini göstermektedir. Eğitim alanlarında bu gelişmeler sıklıkla görülebilir. Eğitim ve öğretim sürecinin daha nitelikli gerçekleşmesine imkân tanıyan eğitim entegrasyonu ve teknolojidir. Bu bağlamda teknolojiden daha fazla yararlanmak adına projeler geliştirme çabası içine giren gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri görmekteyiz. Bu sayede eğitime olumlu katkısı nedeniyle teknoloji yok sayılamaz bir yerdedir (Beard, Carpenter ve Johnston, 2011).

Teknolojiyi rasyonel bir disiplin olarak ifade etmek gerekirse, insanoğlunun doğaya üstünlük kurması için işe koştuğu bilimsel yaklaşımı olarak görebiliriz. Teknoloji, insan ve makine etkileşimi farklı bir bakış açısıyla karşımıza çıkmaktadır. Teknolojik faaliyetler ise etkileşimin

geliştirilip işletilmesi ve yeniden tasarlanması olarak görülmektedir. Bir başka bakış açısıyla bakacak olursak teknoloji, çeşitli düzenlemeler ile bir araya getirilen insan, makine etkileşimi için kullanılan metotların, süreçlerin, sistemlerin ve kontrol mekanizmalarının oluşumudur. Böylece temelleri atılmış bir köprüyü bilim ve uygulama arasında görmemiz mümkündür (Özkılıç vd., 2007).

Rasyonel bilgilerin uygulamasını içeren çok boyutlu kavramlar, teknolojinin belirli amaçlara ulaşması için belirli sorunların çözümünde kullanıldığı ifade edilmektedir. Bir takım sürdürülebilir fonksiyonların gelişmesi, kazanılan yeteneklerin uygulanabilmesiyle, doğaya üstünlük sağlanması da teknoloji olarak görülmektedir. Günümüzde teknolojiyi her alanda görmemiz mümkündür. Buna örnek olarak teknoloji temelli uygulamalara baktığımızda eğitim, sağlık, hukuk ve mühendislik gibi birçok alanda kullanıldığını görebiliriz. Teknolojik araç ve gereçleri, öğretim sürecinin daha nitelikli hale gelmesini sağlamak için eğitim alanında özellikle kullanıldığı görülmektedir. Öte yandan teknolojik gelişmelere eğitimin katkısı olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Eğitimin lokomotif görevi yaparak teknolojik gelişmelere öncülük ettiğini görmekteyiz. Eğitim sürecinin bir ürünü olarak değerlendirilen bazı teknolojik gelişmeler bu doğrultuda karşımıza çıkmaktadır. Birbirini karşılıklı olarak tetikleyen faktörlerden biri teknoloji, diğeri ise eğitimidir. Eğitimin teknolojik gelişmelerin önünü açtığını vurgularken, teknolojinin de eğitim sürecinin yapısını değiştirmekte olduğunu söyleyebiliriz (Alkan, 1998).

Öğrenmeyi ve öğretmeyi desteklemek için materyal ve araçlar kullanılmaktadır. Eğitim teknolojisi bu araçlar için kapsayıcı bir terim olarak ifade edilmektedir. Yüksek teknoloji ile sınırlı olmayan eğitim teknolojisi; sınıf öğreniminde harmanlanmış, çevrimiçi veya yüz yüze öğrenmenin kullanımında geliştirilmiş bir araç olarak ifade edilmektedir. Eğitim ve öğretim sürecine hâkimiyet kurabilmek için lazım olan bilgi ve becerilerin hayata geçirilmesiyle, öğrenme ve eğitim süreçlerinin fonksiyonel olarak yapılandırılması eğitim teknolojisi olarak ifade edilmektedir. Teknolojiyi eğitim açısından değerlendirdiğimizde, öğretim sürecinde teknolojinin amaç değil araç rolü üstlendiği vurgulanmıştır. Öğretim sürecini daha nitelikli hale getirebilmek için öğretim ortamlarını öğrencilerin seviyelerine uygun halde oluşturmak, sağlıklı değerlendirmeler yapabilmek için öğrenmenin kalıcılığını sağlamak ve teknolojik araç ve gereçleri yaygın bir şekilde kullanılmaktadır (Ateş vd., 2009: 11).

Alan yazında öğretim teknolojisi ve yardımcı teknoloji kavramları eğitim teknolojisi ile ilişkilendirilebilir. İletişim ve öğrenme alanlarındaki araştırma sonuçları ve kurumsal açıklamaları, eğitim teknolojisinde

davranış bilimlerinin temel kavramı olarak ele alınmaktadır. İnsan gücü ve diğer kaynaklar, sistemi planlar geliştirilerek belirli yöntem ve teknikler kullanılarak işe koşulmaktadır. Bu sayede eğitimde yer alan hedeflere hangi ölçülerde ulaşıldığı, elde edilen sonuçların değerlendirilmesiyle anlaşılmaktadır (Demirel, 2001). Bunu örnek olarak, öğrencilere aktarılacak istenen fen ve teknoloji derslerinin hedeflediği kazanımları bu derslerle ilişkili olarak teknolojik ürünleri, öğretim sürecinde sistematik bir yaklaşım uygulamak için davranış bilimlerinin önerdiği yöntem ve tekniklerle hareket etmektedir. Bu bağlamda daha nitelikli bir hale gelen öğrenme ve öğretme sürecini görmekteyiz.

Öğretimde amaçlanan hedeflere ulaşmak için kullanılan araç gereçlerden öğretim teknolojisi matematik, fen, sosyal bilgiler gibi belirli alanları kapsamaktadır. Öğrencilerin derse katılımını kolaylaştırmak ve öğrencilerin karşılaşılabilecek zorlukları minimuma indirmek amacıyla kullanılan araç gereçler ile yardımcı teknolojileri ifade eder (Hersh ve Johnson, 2008). Öğretim teknolojisi ve yardımcı teknolojiler kavramı eğitim teknolojisi içinde olup daha geniş bir kavram ile ifade edilebilir.

Alana ilişkin kaynaklar gözden geçirildiği zaman çağdaş teknolojilerin eğitimde belirli amaçları gerçekleştirmek için kullanıldığını görüyoruz. Bunları aşağıdaki biçimde sıralamak olanaklıdır (Yıldız vd., 2004):

1. Eğitim Hizmetlerinin Yürütülmesine (Yönetimine) Yardım Etmek,
2. Dokümantasyon Sağlamak,
3. Öğrenciye Danışmanlık Yapmak,
4. Öğretmene Yardım Sağlamak,
5. Öğretim Aracı Olarak Kullanmak.

Öğrenmede teknolojik araçların etkili kullanılması, eğitim teknolojisi olarak ifade edilebilir. Kavram olarak eğitim teknolojisi, ağ donanımı, makineler ve medya gibi bir takım araçla ilgilidir ve temelde yatan teorik perspektifler etkili uygulamalar için dikkate alınır. Eğitim teknolojisi büyükçe bir alanı kaplamaktadır. Bu sebeple, birbirinden farklı tanımların eğitim teknolojisi için yapıldığı gözlenmektedir. Eğitim teknolojisi öğrenme, öğretme ve sosyal organizasyonun veya bir tasarım bilimi olarak temel konularını ele alan farklı mütalaa alanlarının bir bileşimi olarak düşünülebilir. Yapılan tanımların ortak noktası incelendiğinde, eğitim teknolojisinde şu sonuçlara ulaşılabilir (Seels ve Richey, 1994).

- Temelde teknolojinin kullanıldığı görülür. Teknoloji, sistematik olarak bilimsel bilginin pratik görevlere uygulanması anlamına gelir. Eğitim teknolojisi bu nedenle farklı disiplinlerden (Eğitim, iletişim, sosyoloji, psikoloji, yapay zekâ, felsefe, bilgisayar bilimi vb.) elde

edilen teorik bilgi artı uygulanan eğitimden çıkarılan deneyimsel bilgiye dayanmaktadır.

- Eğitim teknolojisinin amacı eğitimi geliştirmektir. Etkinlik veya verimlilik açısından teknoloji, eğitim sisteminin performansını artırırken, öğrenme süreçlerini kolaylaştırmalıdır.

2. Uzaktan Eğitim Nedir?

Öğrencilerin derste fiziksel olarak bulunmadan gerçekleşen herhangi bir öğrenme uzaktan eğitim olarak tanımlanır. Öğrenciler, okulları veya öğretmenleri ile uzaktan eğitimin temellerini posta yoluyla iletişim kuracakları yazışma kurslarına dayandırmaktadır. Yakın zamanda uzaktan eğitim, çok çeşitli sistemler ve yöntemler içerecek şekilde neredeyse tüm cihazlarda çevrimiçi hale gelmiştir. Uzaktan öğrenmenin temel önermesini oluşturmaya, uzaktan eğitim ile ilgili yapılan tanımlar yardımcı olmaktadır. Fiziksel olarak eğitimciler ve öğrenen kişiler aynı yerde bulunmazlar. Bu, öğretim üyeleri veya diğer öğrencilerle yüz yüze değil, uzaktan öğrendikleri anlamına gelir. Uzaktan eğitim internet, e-posta gibi uzaktan eğitime olanak sağlayan çözümler sunan bir yaklaşımı temsil etmektedir. Günümüzde “e-öğrenme”, “çevrimiçi öğrenme” ve “sanal sınıflar” gibi terimler genellikle uzaktan eğitim ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Fakat bu kullanım doğru bulunmamaktadır. Uzaktan öğrenmenin türü olan e-öğrenme veya çevrimiçi öğrenme, uzaktan eğitime göre daha sınırlı bir yapıya sahiptir (İşman, 2008). Uzaktan eğitim, “*öğretmen ve öğrenci (ler) fiziksel uzaklıkla ayrıldığında ve öğretim boşluğunu kapatmak için teknoloji kullanıldığında gerçekleşen eğitim*” olarak tanımlanabilir (Willis, 1993).

Uzaktan eğitim, öğrencilerin ve öğretmenlerin farklı yerlerde bulunduğu, öğrencilere zaman ve konum açısından bireysellik, esneklik ve bağımsızlık sağlayan sistematik bir öğretim teknolojisi olarak tanımlanmaktadır (Fidan, 2016). Uzaktan eğitimde öğrenme ortamı, belirli yazılım sistemleri kullanılarak kurulan öğrenci yönetim sistemi ile sağlanmaktadır (Terzi, Azizoğlu ve Özhan, 2021). Öğrenci yönetim sistemi, bir ağ bağlantısı aracılığıyla ortamın yönetilmesini sağlayan, öğretme-öğrenme için belirli öğelerden oluşur. Sistem, uzaktan eğitim için eğitim yazılımı, sınıfların eşzamanlı veya eşzamansız yapılmasını ve çeşitli işlevler (örneğin, animasyonlar, videolar ve sunumlar, etkileşimli sanal sınıflar, tartışmalar ve forumlar, anketler gibi) ekleme-düzenleme-paylaşma öğretim materyalleri (öğretim-öğrenme ortamı için kullanıcılara ödev verme, raporlar ve mesajlaşma) sağlar (Telli Yamamoto ve Altun, 2020).

Bazı temel özelliklerden bahsetmek, uzaktan öğrenmeyi tanımlarken onun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olabilir. Uzaktan eğitimin temel özelliklerini genel olarak şu şekilde sıralayabiliriz (Toker Gökçe, 2008);

- Bireysel çalışmanın aksine, akademik olmayan kurumlar tarafından yürütülür,
- Bir öğrenme grubunun oluşturulmasıyla öğretmenler, öğrenciler ve kaynaklar karakterize edilir,
- Doğal bir ayırım öğretmenler ve öğrenciler arasında bulunmaktadır,
- Telekomünikasyon yoluyla öğrenme grubundaki bireyler bağlantıda kalır,
- Uzaktan eğitim sistemine, bireylerin bilgisayar ve kişisel iletişim araçları ile dahil olmaları mümkündür. Bu durumda bireyler daha esnek hareket edebilirler,
- Dünyanın her yerinde sunulan çevrimiçi eğitime, bireyler WEB üzerinden dahil olabilir. Öğrenciler değerlendirilen çalışmaların sonuçlarını hızlı geri besleme özelliği sayesinde görebilir.

Öğrenci veya öğretmenin fiziksel varlığı açısından, uzaktan eğitim normal eğitimden oldukça farklıdır. Hem eğitimciler hem de öğrenenler için uzaktan eğitimin daha fazla esneklik sağladığını görmek mümkündür. Bununla birlikte daha yüksek disiplin ve planlama yapılması, uzaktan eğitimin öğretim sürecini daha başarılı tamamlamak için gerekmektedir. Öğrenciler kendi programlarına, ilgi ve ihtiyaçlarına uyan dersleri uzaktan eğitimin sağladığı esnek planlama sayesinde kolayca seçme imkânı bulabilir. Aynı zamanda öğrenciler, kendilerine uygun öğretim yöntemlerini, dijital öğrenme ortamları sayesinde belirleyebilmektedir (Perraton, 2000).

Uzaktan eğitim ile Çevrimiçi öğrenme arasındaki fark nedir?

Çevrimiçi öğrenme, sınıfta çevrimiçi araçların ve platformların kullanımını içerebilir. Ancak uzaktan eğitimde, eğitim yerinde gerçekleşmez ve bu nedenle öğrenciler ve öğretmenler arasında yüz yüze etkileşime izin vermez. Ayrıca çevrimiçi öğrenme eğitmenler ve meslektaşlarla etkileşimi içerebilirken, uzaktan eğitim yüz yüze etkileşimleri içermeyebilir. Çevrimiçi öğrenme, eğitmenler için derslerinin bir tamamlayıcısı olarak kullanılabilirken, uzaktan eğitimde eğitmenler, öğrenme platformlarında talimatlarıyla varlığını hissettirirler.

Uzaktan eğitimin avantajları nelerdir?

Öğrencilerin disiplinli olmaları uzaktan eğitimden en iyi şekilde yararlanmaları için gereklidir. Belirli bir zaman veya yerde öğrencilerin

özellikle bulunmalarını gerektirmeyen sistemlerde, kendi kendilerini motive ederek, kendi sorumluluklarını takip ederler. Uzaktan eğitim sürecinde öğretmenlerin daha iyi organize olarak beklenmedik durumlarla baş edebilmeleri gerekmektedir. Uzaktan eğitim sadece gerekli değil, bazı durumlar için mümkün olan en iyi seçenektir. Bu bağlamda birçok öğrenci için uzaktan eğitim, pandemi sürecinde tercih edilebilecek en iyi seçenekler arasında yer almaktadır. En çok bilinen uzaktan eğitim avantajlarını şu şekilde sıralayabilir (Bates, 1995);

Esneklik: Esnek ders saatleri uzaktan eğitimin en büyük avantajıdır. Öğrenciler ne zaman ve nerede nasıl öğreneceklerini, eğitimleri için uygun oldukları zaman, yer ve ortamı seçebilirler. Canlı erişim isteyen öğrenciler için öğretmenlere doğrudan ulaşabilecekleri video konferans seçenekleri vardır. Uzaktan eğitimin sunduğu esneklik ile hem çalışıp hem öğrenim gören öğrenciler, kendilerine özel program hazırlayabilir. Tüm öğrencilerin ihtiyaçlarına cevap verecek esneklikte, uzaktan eğitim programlarında ders planları hazırlamak mümkündür. Bir kişinin ilgi duyduğu her konuda kursa katılabilmesi, çevrimiçi öğrenme seçeneklerinin yaygınlaşmasına bağlı olarak mümkün olmaktadır.

Kolay erişim: Bazı öğrenciler ister farklı yeteneklere sahip olmalarından ister uzak konumlarından dolayı eğitim tesislerine temel erişimden yoksundur. Her öğrenciye en etkili bulunduğu ortamda öğrenme ve kendini geliştirme fırsatını, uzaktan eğitim programları sunmaktadır. Uluslararası kurumlar açısından da uzaktan eğitim, yeni eğitim ufuklarını açmaktadır. Artık her yaştan öğrenciye çevrimiçi olarak tanınan sertifikalar, dereceler ve profesyonel nitelikler, dünyanın dört bir yanındaki büyük üniversiteler ve ticaret okulları tarafından sunulmaktadır. Ayrıca uzaktan eğitim, sağlık sorunları, yoğun çalışma saatleri, ebeveyn sorumlulukları veya evde kalmayı zorunlu tutan diğer durumlarda derslere katılamayanlar için önemli bir avantaj olarak görülebilir.

Düşük maliyet: Eğitim maliyetinin düşmesi, özellikle dijital öğrenmenin ölçeklenebilir doğası sayesinde uzaktan eğitim ile bağlantılıdır. Diploma ve sertifika alabilmek, çevrimiçi uzaktan eğitimler sayesinde oldukça yaygınlaşmıştır. Pahalı altyapı yükü uzaktan eğitim sayesinde ortadan kalkmakta ve yalnızca çevrimiçi olarak akredite olan, doğrudan eğitime geçebilen üniversiteler kurulmaktadır. Öğrencilere, uzaktan ve yüz yüze eğitim olmak üzere aynı program bazı üniversiteler tarafından iki seçenek olarak sunulmaktadır. Daha uygun ücretlerle uzaktan eğitim seçeneğinin öğrencilere sunulduğu gözlenmektedir.

Tüm dünyada uzaktan eğitim uygulamalarının yaygınlaştığını görmekteyiz. Teknolojik araç ve gereçlerin kullanımı her geçen gün artarken, uzaktan eğitimi destekleyen ve zenginleştiren teknolojileri

görmek mümkündür. Uzaktan eğitimi günümüzde gerekli kılan başlıca ihtiyaçlar şunlardır (Çakmak, 2013);

- Eğitim hizmetini daha fazla kişiye ulaştırmak,
- İmkân ve fırsat eşitliğini eğitimde sağlamaya çalışmak,
- Aynı anda farklı yerde bulunan uzmanlardan yararlanmak,
- Örgün eğitim hizmetlerinden faydalanamayan öğrencilerin ilgi, yaş, yetenek, görev ve coğrafi bölgeleri farklılık gösteren ihtiyaçlarını karşılamak,
- Öğrencilerin istediği hız ve yöntemlerle, ilgi ve ihtiyaçları doğrultusunda öğrenmelerine imkân vermek.

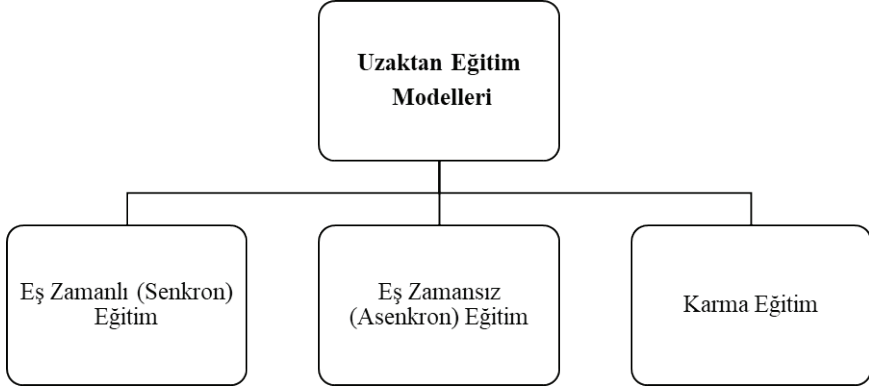
Toplumsal ihtiyaç ve beklentiler, küresel anlamda yaşanan hızlı değişimlere bağlı olarak değişmektedir. Bu süreçte eğitim hizmeti veren kurumlardan beklentiler, bireylerin değişen ortama ayak uydurabilmeleri için gereklidir. Uzaktan eğitime karşı tüm dünyada talep artışı olmuştur. Bu sebepleri şöyle sıralanabilir (Özer, 1990);

- Çocuk ve yetişkinlerden oluşan, çeşitli sınırlılıklara sahip kitlelere eğitim götürme olanağının artması,
- Farklı nitelikteki eğitim ve hizmetlerine bireylerin yaşamın her döneminde ihtiyaç duyması ve esnek planlama ile bu eğitim hizmetlerini almak istemeleri,
- Bireylerin iş yaşamları ile birlikte eğitimlerini sürdürmek istemeleri,
- Bireylerin eğitim hizmetlerini daha demokratik olarak almak istemeleri,
- Bireylerin her biri eğitimlerini kendi öğrenme hızında almak istemesi, kendi bulunduğu yerde eğitim süreci için uygun hız ve yöntemleri seçmek istemesi,
- Öğretim gereçlerinin daha nitelikli olabilmesi ve teknolojik araç ve gereçlerle hazırlanabilmesi.

3. Uzaktan Eğitim Modelleri

Uzaktan eğitimde kullanılan modelleri iletişim biçimi bakımından sınıflamak mümkündür. Eş zamanlı eğitim anlık iletişimin sağlanabildiği uzaktan eğitim uygulamalarıdır. Aynı zamanda eş zamanlı eğitim senkron eğitim kavramı ile de ifade edilir. İletişimde uzaktan eğitim uygulamalarının zaman aşımına uğramış biçimine ise eş zamansız eğitim denmektedir. Eş zamansız eğitimi asenkron kavramıyla da ifade etmek mümkündür. Eş zamanlı ve eş zamansız iletişim biçimlerinin kullanıldığı eğitim

tasarımları uzaktan eğitim modelleri arasındadır. Bu iletişim biçimlerini ele alan eğitim modellerine karma eğitim denmektedir (İşmam,2008). Bir sonraki aşamada uzaktan eğitimde kullanılan eş zamanlı, eş zamansız ve karma eğitim modelleri açıklanmıştır.



Şekil 1. Uzaktan Eğitim Modelleri

Eşzamanlı Eğitim

Eş zamanlı eğitim öğretmen ve öğrencilerin farklı fiziki ortamlarda bulunup iletişimlerinde herhangi bir gecikme olmadan yapılan eğitim sürecini ifade eder. Bu tür eğitimde çift yönlü iletişime imkân tanıyan öğrenci ve öğretmen arasında köprü vazifesi gören iletişim teknolojileri kullanılmaktadır. Eğitim uygulamalarında kullanılan video konferanslar, sesli konferanslar, canlı dersler ve sanal sınıflar bu teknolojilerden bazılarıdır. Örgün eğitimdeki sınıf içi eğitim uygulaması ile eş zamanlı uzaktan eğitim benzerlik göstermektedir. Öğretmen ve öğrencinin farklı fiziksel ortamda bulunmaları iki uygulama arasındaki temel farkı ifade eder. Aynı zamanda Eş zamanlı eğitim uygulamaları öğrencilere sanal sınıf sezgisi hissettirebilir. Bu eğitim uygulamasındaki gerekli olan alt yapı maliyetini eş zamansız eğitim uygulamaları ile kıyaslayacak olursak mali açıdan oldukça fazladır. Bu eğitim modelinde eğitimlere aynı anda katılabilecek kişi sayısının artırılabilmesi alt yapıya yapılan yatırım ölçüsündedir (Sanchez-Vera, Leon-Urrutina ve Davis, 2015).

Eş zamanlı eğitim modelinde, öğreten ve öğrenen aynı anda fakat farklı ortamlarda iletişim teknolojileri veya uydu bağlantıları üzerinden tele konferans sistemi aracılığıyla karşılıklı etkileşime girmektedir. Bu model sayesinde derslerin anında işlenebileceği bir ortam oluşturulmuş olur. Öğrenen ve öğreten herhangi bir iletişim aracılığı ile etkileşimi

başlatabilir. Eş zamanlı eğitim modelinde en yaygın olarak kullanılan ortamlardan biri video-konferans yöntemidir (Sarıtaş, 2009).

Eş zamanlı uzaktan eğitim modelinde öğretmen ve öğrenenin rolü geleneksel eğitim modelindeki öğrenci öğretmen rolüne benzemektedir. Bu modelde, dersler belli bir zaman diliminde yapılmakta ve öğretmen merkezli yaklaşımlar temel alınmaktadır. Eş zamanlı uzaktan eğitim modelinde öğrenenlerin bireysel yetenek ve başarısından ziyade grubun öğrenmesi ve başarısı ön planda tutulmaktadır (Pektekin, 2013).

Eş zamanlı eğitim modelinde kullanılan iletişim araçları şu şekilde sıralanabilir;

- IRC server, bu sistem sayesinde özel ders kanalları kurulabilir, derse katılan öğrenciler arasında iletişim bağlantıları oluşturulabilir.

- ICQ, anında mesajlaşma hizmeti veren çevrimiçi programlardan biridir.

- MSN, Microsoftun internet üzerinden verdiği mesajlaşma hizmetlerinden biridir.

- Yahoo Messenger, anında mesajlaşma hizmeti veren çevrimiçi programlardan biridir.

- Helpdestek, müşteri sorunlarını karşılamak ve çözülmesini sağlamak, müşterilere verilen servislerle ilgili anlık sorunlara ve taleplere çözüm üretme amacı güden servis hizmetidir.

- Skype, bir bilgisayar ve internet bağlantısıyla dünyanın her yerinden istenilen kişi veya kişilerle görüntülü görüşebilmeye olanak veren uygulamadır.

- Canlı yayın desteği veren tüm sosyal medya platformları,

- Eğitim kurumlarının kendileri için geliştirdiği telekonferans yazılımları.

- Eş zamanlı eğitim modelinde öğretmen ve öğrencinin aynı anda fakat farklı fiziki ortamlarda karşılıklı iletişime geçmeleri uydu bağlantıları veya iletişim teknolojileri üzerinden sağlanır. Derslerin anında işlenebileceği bir ortam oluşturulması bu model sayesinde. Öğretmen ve öğrenci herhangi bir iletişim aracını kullanarak etkileşimi başlatabilir. Bu modelde video konferans yöntemi en yaygın olarak kullanılır (Sarıtaş, 2009:157).

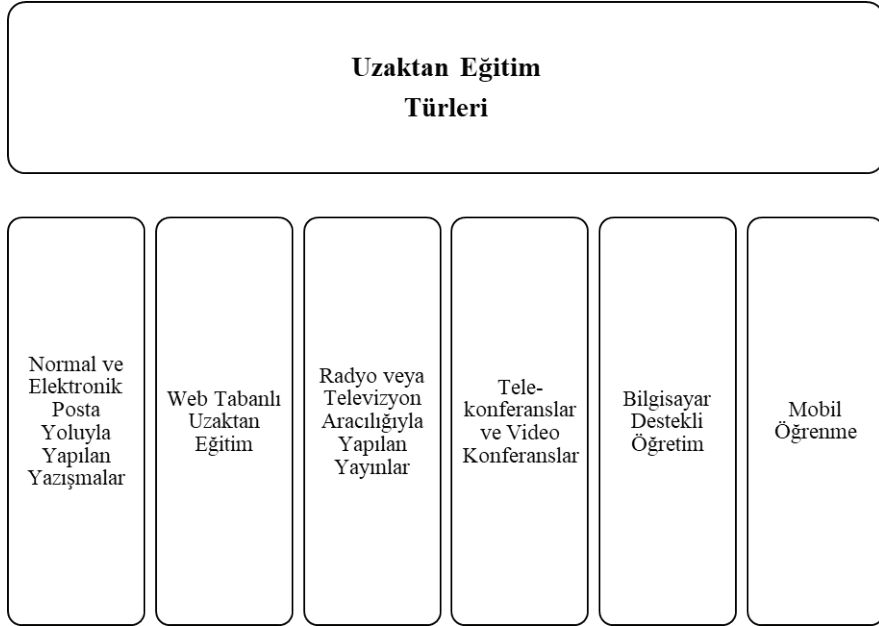
Eş Zamansız Eğitim

Eş zamansız eğitim öğrenen ve öğretmenin aynı zaman diliminde farklı fiziki ortamlarda bulunmasını gerektiren eğitim sürecini ifade etmektedir. Öğrencilerin kendi öğrenme hızında ve dilediği zaman eğitimi sürdürebilmeleri eş zamansız eğitimin en önemli avantajlarından biridir. Çeşitli etkenlere bağlı olarak çoğu zaman çevrim içi ortamlara erişim imkânı bulamayan öğrenenler için oldukça uygundur. Fakat öğrenenler ne kadar esneklik ve rahatlığa sahip olsalar da öğretene ile aralarındaki iletişimde aksaklıklar oluşabilir. Bu eş zamansız eğitim modelinde öğrenme öğretme süreci öğrenen merkezlidir. Öğrenen kendi öğrenmelerinden sorumlu olduğu gibi özerk bir yapıya sahiptir. Bu modelde öğretene için ön planda olan rehberlik hizmetidir. Öğrenme sürecinde birinci derece öğrenenin sorumlu olması öğretene ve öğrenenin farklı ortamlarda bulunup aynı zaman diliminde bir araya gelememesinden kaynaklıdır. Eş zamansız eğitime örnek olarak e postalar, öğretim yönetim sistemleri, forumlar ve mektup verilebilir (Herand ve Hatipoğlu, 2014).

Eş zamanlı ve eş zamansız eğitim modelinin avantajlarından yararlanmak için geliştirilmiş öğretim modeline karma eğitim denir. Eş zamansız eğitimin sunduğu esneklik ve öğrenen merkezli yaklaşım gibi avantajlar ve eş zamanlı eğitimin sunduğu hızlı dönüt ve etkili iletişim gibi avantajlar elde edilmiş olur. Eş zamanlı ve eş zamansız eğitimde kullanılan teknolojiler, beraber karma eğitim modelinde kullanılır. Öğrenenden beklenti kendisine gönderilen ders materyaline çalışmasıdır. Bir sonraki adımda eş zamanlı eğitim modeli ile öğrenen ve öğretene planlanan belirli gün ve saatte bir araya gelir. Eğitim sürecine daha önce paylaşılan ders materyali üzerinden iletişim kurularak devam ettirilir (Kaya, 2002).

4. Uzaktan Eğitim Türleri

Bilişim teknolojilerinin kullanımına bağlı olarak uzaktan eğitimin çeşitli türleri bulunmaktadır. Uzaktan eğitim türlerini seçilen araç ve gereçleri dikkate alarak sınıflamak mümkündür. Uzaktan eğitimin başlıca türleri; normal ve elektronik posta yoluyla yapılan yazışmalar, Web tabanlı uzaktan eğitim, radyo ve televizyon aracılığıyla yapılan telekomünikasyon yayınlar, telekonferanslar ve video konferanslar, bilgisayar destekli öğretim mobil öğrenme ve entegre uzaktan eğitimidir (Skorikova, Khromova ve Dneprovskaya, 2016). Bu bölümde uzaktan eğitim türleri ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır.



Şekil 2. Uzaktan Eğitim Türleri

Normal ve Elektronik Posta Yoluyla Yapılan Yazışmalar: Öğrencilerin postayla alınan çeşitli eğitim materyalleri ile çalışmalarını gerektiğini varsayan, geleneksel yazışma eğitimidir. Bu türde öğrencilere öğretmenler tarafından önceden hazırlanmış öğretim materyalleri gönderilir. Öğretmenler tarafından sunulan ders materyallerini öğrenciler inceler. Öğrenciler posta yoluyla materyalleri öğretmene sorabilir. Ayrıca öğrenciler, bireysel araştırma faaliyetlerinin sonuçlarını ve yazılı ödevlerini geri gönderir. Farklı türde eğitim materyallerini günümüzde öğrenciler kullanmaktadır. Bu materyallere örnek olarak video ses kaseti, eğitim yazılımı içeren CDROM'lar vb. verilebilir. Günümüzde eposta ve faks geleneksel posta yerine kullanılmaktadır (Anderson ve Garrison, 1998).

Web Tabanlı Uzaktan Eğitim: Bu tür uzaktan eğitim, internet ortamı olan interaktif web tabanlı ders kitapları, e-posta, posta listeleri, sohbetler, asenkron forumlar, bilgisayar modelleme ve simülasyon programları vb. ile geliştirilebilir. Web tabanlı uzaktan eğitim internet üzerinden öğretim türleri ile entegre edilebilmektedir (Bolliger ve Martin, 2018).

Radyo veya Televizyon Aracılığıyla Yapılan Yayınlar: Eğitim amacı ile kullanılan TV ve radyo yayınları öğretim amacı ile de yaygın olarak kullanılmaktadır. Yüz yüze eğitim programlarına ilave olarak TV programları çoğu zaman müfredata entegre edilir. E-posta ve asenkron konferanslar bu eğitim biçimindeki geri bildirim şeklidir. Öğretmenler

öğrencilere yardım eder ve süre gelen projelerle ilgili raporları öğrenciler geri gönderir. Faaliyet gösteren radyo ve televizyon, bu zamana kadar bir eğitim aracı olarak hizmet etmiştir. Ayrıca geniş bir kitleye de kolayca ulaşım imkânı sağlarlar. Bu eğitim türünde temel alınan nokta tek yönlü bir öğretme mekanizması olup fazladan adımların atılması öğrenmenin değerlendirilmesi için gereklidir. Bu öğretim durumunda sesli uyarıcılar televizyon tarafından yayılan bilginin büyük bir oranını oluşturur. Eğitim ve öğretimin maliyetlerini, televizyon yayıncılığının mevcut alt yapısının kullanılması önemli ölçüde azaltmaktadır (Abuseileek, 2008; Aguilar, Eaglin, Batarseh ve Bakir, 1997).

Telekonferanslar ve Video Konferanslar: Öğretmen ve uzmanların desteğini aynı anda alarak birçok kolej, üniversite ve lise aynı konuda (proje vb.) çalışan öğrencileri işbirlikçi ekipler halinde birleştirmek için telekonferans kullanır. Sesli ve görüntülü konferans biçiminde düzenlenen telekonferans ve video konferanslar bir dersin en başında küçük grup etkinlikleri veya seminerler ile gerçekleştirilir. Öğrencilerin telekonferansları kullanma amaçları kendi projelerinde çalışıp diğer arkadaşları ile bir şeyler tartışıp eğitime veya öğretmene doğrudan danışıp kendi öğrenme ve araştırma faaliyetlerini koordine etmektir. Etkileşimli video konferansların yapılmasına imkan tanıyan yeni teknolojilerden biri IP TV'dir. Telefon, televizyon ve internetin bir arada kullanılabilmesi bu teknoloji sayesinde. IP TV'nin sunduğu hizmetlerden bazıları isteğe bağlı sesli ve görüntülü iletişim kurabilme, e-postalara sesli komutla ulaşım imkânı sağlama olup zaman değiştirmeli izleme imkânı ve geleneksel televizyon yayıncılığıdır. Sunulan bu hizmetleri IP TV, birey bazlı yayın ilkesine ve bağımsız bir ortama dayandırmaktadır (Xiao vd., 2007:126).

Bilgisayar Destekli Öğretim (BDÖ): Çeşitli etkileşimli eğitim yazılım programları olan yazılım ve eğitim yazılımı materyalleri (ders kitapları, kendi kendine eğitim için kılavuzlar, öğrenme araçları, vb.) içeren eğitim araç takımını evde bireysel bilgisayara sahip olan öğrenciler konuyu bu programlarla öğrenebilirler. Bir CD-ROM'da depolanan bilgisayar içeriğiyle öğrenci etkileşime girer. Öğrenci aynı eğitim kaynaklarına erişebileceği gibi aynı zamanda bu materyallerle ev bilgisayarında da çalışabilir. Bu eğitim türünün avantajı öğrencinin kendi öğrenme hızında ilerlemesidir. Aynı zamanda öğrenciyi ders konularını istediği kadar tekrar etmede özgür kılar. Bilgisayar çevrim içi olduğunda öğrenciler birlikte problem çözme becerilerini öğrenebilmekte ve bilgisayar aracılığıyla iş birliği yapma imkânına sahip olurlar (Mercan, Filiz, Göçer ve Özsoy, 2009).

Mobil Öğrenme: Son yıllarda yeni bir öğrenme fikrinin ortaya çıkması yeni mobil cihazların sonucudur. Mobil öğrenme, bir mobil cihazda veya öğrencinin kablosuz bir sunucuda depolanan ders içeriğine erişerek öğrendiği eğitim türüdür. Öğrencilere her yerde ve her an öğrenme imkanını sunan mobil cihazlar ve kişiselleştirilmiş içerikler eğitimde fırsat eşitliğini de beraberinde getirir. Günümüzde, Android ve iOS tabanlı akıllı telefon-tablet ve bilgisayarlar kullanıcılara büyük avantajlar sağlamaktadır. Android ve iOS işletim sistemlerine sahip yeni nesil mobil araçlar kullanıcılar tarafından çok çabuk benimsenmektedir. Bu durum, mobil öğrenmenin gelişmesine, yaygınlaşmasına ve etkin bir şekilde kullanılmasına imkân sağlamaktadır (Bozkurt, 2015: 66).

5. Pandemi Sürecinde Yükseköğretimde Uzaktan Eğitim

En çok vaka görülen ülkeler olan Çin, İngiltere, Brezilya, Fransa, İspanya, İtalya ve Amerika Birleşik Devletleri gibi diğer ülkelerde olduğu gibi ülkemizde de pandeminin etkilerinin en çok hissedildiği alanlardan biri eğitim sektörüdür. Salgın sırasında virüsün yayılmasını kontrol altına almak ve öğrencilerde enfeksiyon riskini önlemek için ilkökul, lise ve yükseköğrenim için tüm eğitimler uzaktan eğitim ile yapılmaya çalışılmıştır. Yüksek Öğretim Kurulu kararıyla tüm üniversitelerde teorik ve pratik eğitimler uzaktan eğitim yoluyla yürütülmüştür (YOK 2020, Saraç, 2020; CHE 2020). Uzaktan eğitimin en önemli unsurlardan biri, içerik oluşturmaktır. Öğretim elemanları sınıf dersleri için ders içeriği oluşturma konusunda deneyimli olsalar da, çevrimiçi ders içeriği ve sunumları oluşturmak için teknik desteğe ihtiyaçları söz konusu olabilir. Diğer taraftan tüm alanlar için alışılmadık bir yöntem olan uzaktan eğitime geçişte eğitim sistemimiz onu destekleyecek yeterli altyapı ve donanımına sahip olduğu söylenemez. Ancak pandeminin başlamasıyla ülkemizdeki tüm üniversitelerinde, derslerin süratle verilebilmesi için öğrenci bilgi sistemi, uzaktan eğitim merkezleri vb. destek birimleri kurulmuştur. Bu sayede öğrencilerin sınıfları Adobe Connect, Microsoft Teams ve Zoom gibi bilgisayar programları ile sorunsuz bir şekilde yürütülmüştür (Terzi, Azizoğlu ve Özhan, 2021). Öğrencilerin derslerde sorduğu tüm sorular ve sistemin nasıl kullanılacağı, gerek öğrenci bilgi destek birimi gerekse üniversitemiz öğretim elemanları tarafından 7/24 cevaplanmış ve çözülmüştür.

Üniversitelerde uzaktan eğitim, Covid-19 salgınıyla mücadele etmenin etkili bir yoludur. Çünkü öğretim elemanları ve öğrenciler fiziksel olarak aynı yerde bir araya gelmek zorunda olmadıklarından, uzaktan eğitim programına dahil olurken diğer insanlardan izole olarak evlerinde kalabilirler. Uzaktan eğitim, Covid-19'un yayılma oranının azaltulmasını sağlayabilse ve Covid-19'u hafifletmek için kullanılması kaçınılmaz olsa da, uzaktan eğitimde kullanılacak en iyi teknolojinin belirlenmesi,

eğitim sağlayıcıları için zorlu bir konuyu beraberinde getiriyor (Perry ve Rumble, 1987). Üniversitelerde uzaktan eğitim programlarının etkinliği tamamen teknoloji kullanımına bağlıdır. Gelişmekte olan bilgi ve iletişim teknolojilerinin (ICT) kullanımı, farklı BİT uygulamaları da dahil olmak üzere, uzaktan eğitim faaliyetleri için öğrenci ve öğretim elemanlarında artan verimliliğe ve memnuniyet düzeyini sağlama potansiyeline sahiptir (Agrawal ve Mittal, 2018; Oyovwe-Tinuoye ve Adogbeji, 2013).

BİT'in evriminin bir sonucu olarak, uzaktan eğitim için kullanılan teknoloji, radyo ve televizyondan bilgisayarlara ve etkileşimli uygulamalara kadar çok değişti (Casey, 2008). Bu teknolojik gelişmeler, uzaktan eğitimin kabulünü ve etkililiğini olumlu yönde etkiledi. Ancak uzaktan eğitim için hangi teknolojinin en iyisi olduğu halen tartışılmaktadır. Bu kapsamda, bu çalışma, yükseköğretim kurumlarında uzaktan eğitim amacıyla kullanılan BİT araç ve uygulamalarının analiz edilmesini ve özellikle örgün eğitimden uzaktan eğitime acil geçişler olmak üzere uzaktan yükseköğretime yönelik daha etkili uygulamaların gerekliliğini belirlemeyi amaçlamaktadır.

Almaiah, Al-Khasawneh ve Althunibat (2020) Covid-19 salgını sırasında üniversitelerde uzaktan öğretim sistemini etkileyen kritik zorluklar ve faktörlerin üstesinden gelmek için üniversitelerin aşağıdaki kategorileri hesaba katması gerektiği sonucuna varmıştır: (1) teknolojik faktörler, (2) e-öğrenme sistemi kalite faktörleri, (3) kültürel yönler, (4) öz-yeterlik faktörleri ve (5) güven faktörleri. Ayrıca tasarımın ve içeriğin bir uzaktan öğretim sisteminin kullanımını destekleyen ana faktörler olduğu ifade edilmektedir (Almaiah ve Almulhem, 2018).

Almaiah ve Alamri (2018)'ye göre öğrenciler, öğretim elemanlarının sağladığı uzaktan eğitimden memnun değildir. Ek olarak, teknik zorluklar uzaktan öğretimi olumsuz düzeyde etkilemektedir (Almaiah ve Alyoussef, 2019); bu süreçte öğrencilerin teknik zorlukları da önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca öğretim elemanları ve öğrencilerin dijital becerilerinin eksikliği, bu kadar kısa sürede yeni teknolojilerin kullanımındaki güvensizlikle birlikte eğitim kalitesini düşürmektedir. Bununla birlikte, çevrimiçi eğitime geçişin gerçekleşme hızı, benzeri görülmemiş ve şaşırtıcı düzeydedir (Hodges vd., 2020). Etkileşimli öğretimin etkileşimli çevrimiçi eğitime dönüştürülmesi gerektiğinde, pedagojik güvensizlik bir rol oynuyor gibi görünmektedir. Bu nedenle, uzaktan eğitim ile yüz yüze öğretim akıllıca birleştirilmelidir. Çünkü öğretim elemanı ve öğrenci ilişkisi esastır (Elfirdoussi vd., 2020). Covid-19 krizini takiben yeni bir uzaktan eğitim deneyimi yaşayan öğretim elemanları ve öğrenciler, hızlı ve üretken olan uyum yetenekleri ile öne çıktılar (Khalil vd., 2020). Ancak uzaktan öğretim sistemleri, okullara ve üniversitelere kesin girişini yaptı ve uzaktan toplantılar ve

uzaktan çalışma şeklinde kalıcı koordinasyon yoluyla yeni yönetim test edilmiş oldu ve bundan böyle her düzeyde daha geniş bir şekilde uygulanacağı söylenebilir. Can ve Köroğlu (2020) çalışmalarında, eğitim niteliğinin internet gibi teknolojilerin altyapısının yetersiz olmasından düşmesi, altyapıya erişimdeki eşitsizliklerin öğrencinin eğitim almasında olumsuz olarak yansımaları, eğitim gerçekleşirken öğrencinin bulunduğu fiziki koşulları, öğrencinin motivasyonuna ve düzenli çalışma olanaklarına olumsuz etkilemesi nedeniyle, uzaktan eğitimin hem tarihte, hem de içinden geçtiğimiz pandemi döneminde tek başına yeterli olmadığını bildirmekteler.

Yükseköğretimde uzaktan eğitim sistemlerinin işleyişi sırasında ortaya çıkan sorunların üstesinden gelmek için teknik ve öğretim seviyesinde bazı uygulamalar etkili olabilir. Bu kapsamda Almaiah ve Almulhem (2018), Bozkurt ve Sharma (2020) teknik ve öğretim seviyesinde aşağıdaki önerilerde bulunmuşlardır.

Teknik Seviye

Çoğu öğretim elemanı, uzaktan eğitim araçlarının kullanımı konusunda eğitim almamıştır. Dolayısıyla bu araçların kullanımında teknik desteğe ve eğitime ihtiyaç vardır. Sonuç olarak, yükseköğretim kurumları aşağıdakileri sağlamalıdır:

(1) Tüm öğrencilerin e-öğrenme platformları aracılığıyla kaynaklara ve etkinliklere erişmesini sağlamak için gerekli altyapıyı kurmak.

(2) İçeriği çevrimiçi hale getirme görevindeki öğretim elemanlarını desteklemek için bir teknik yardım ekibi kurmak.

(3) Programlara etkili erişim sağlamak.

(4) Teknik yardıma ve dijital kaynaklara erişimi sürekli açık tutmak.

(5) Öğretim elemanlarının uzaktan iletişim kurma becerilerini kazanmalarına yardımcı olan hizmet içi eğitim olanakları sunmak.

(6) Kaynakların doğası ve bunlara nasıl erişileceği hakkında etkili şekilde iletişim kurmak.

(7) Uzaktan eğitimin kalitesinin hazırlanmasında ve garanti edilmesinde önemli bir rol oynayan bir faktör olarak öğretim elemanlarının aşağıdakileri içerebilecek iyi bir dijital öğrenmeye hazırlanmak için yeterli zamana sahip olması önerilir: (i) Öğretim elemanları üzerindeki bürokratik ve eğitim dışı işlerin baskısını azaltmak. (ii) Başlangıç aşamasında eğitim asistanları ve fazla mesai aracılığıyla mali destek sağlamak. (iii) Eğitim kaynaklarına daha iyi erişim sağlamak.

Öğretim Seviyesi

Yükseköğretim kurumları, öğretim elemanlarının dijital uzaktan öğrenimi yeterince sağlamak için iyi donanımlı olmalarını sağlamalıdır: Aşağıdakiler unsurlar aracılığıyla bu gerçekleştirilebilir:

(1) Öğretim elemanları için platformların kullanımı ve ders senaryo yazımı konusunda eğitim organize etmek.

(2) Öğretim elemanları tüm modüllerde ve disiplinlerde harmanlanmış öğrenmeyi kullanmaya motive etmek.

(3) Uzaktan eğitimin ürettiği iş yükünü tanımlamak ve değerlendirmek.

(4) Öğretim elemanları ve öğrenciler arasındaki takibi ve etkileşimi geliştirmek.

(5) Kurulmuşta mevcut olan dijital uzaktan eğitim için eğitim uzmanlığının doğasını değerlendirmek.

(6) Eğitim uzmanlığını kullanılabilir ve görünür kılmak için sürdürülebilir yapılar oluşturmak.

(7) Dâhili eğitim kaynaklarını tedarik etmek ve kullanmaya teşvik etmek.

(8) Ulusal ve uluslararası düzeyde en iyi uygulamaların izlenmesini sağlamak.

(9) Yükseköğretim kurumlarının fikirlerini, deneyimlerini ve yaşanan zorluklarını paylaşabilecekleri bir platform oluşturmak.

(10) Uzaktan eğitimle ilgili eğitim uzmanlığı sağlamak için açık bir stratejiye sahip olmak.

Sonuç ve Öneriler

Dijitalleşme, küresel ve ulusal eğitim sistemleri için en büyük zorluklardan biridir. Covid-19'un hayatımızı ne kadar uzun süre etkileyeceği hala belirsizdir. Lang (2020)'a göre Covid-19 pandemisine dair üç senaryo tahmininde bulunmuştur; (1) bir ila iki yıl boyunca zirveler ve platorların oluşması. (2) Sonbahar ve kış aylarında büyük dalgalı beklenmesi. (3) Yeni vakalar ve ölümler görülse de zaman içinde virüsün zaman içinde kaybolması. Bu belirsizlik, yalnızca eğitimdeki hızlı dijital dönüşümü daha da artıracaktır. Uzaktan öğretim teknolojileri ve döngülerinin oluşturulması, eğitim endüstrisindeki yenilikleri de kolaylaştıracaktır; Şu anda, çok sayıda üniversite, özellikle kısa bir süre içinde uygulamaya konulması gerektiğinden, uzaktan eğitim ve dijital teknolojileri ile ilgili zorluklar yaşamaktadır. Örneğin, bazı çevrimiçi dersler zaman zaman kesintiye uğramakta ve erişimlerde sorunlar

bulunmaktadır. Çevrimiçi erişimdeki ani artış nedeniyle üniversitelerin sunucuları da kısmen yetersiz kalmıştır. Ancak bu sorunlar önemsizdir ve gelecekte çözülecektir. Tüm bu olumsuzluklar, üniversitelerdeki dijital dönüşümü engellemeyeceklerdir. Pandeminin başlamasıyla geleneksel öğretim ve öğrenme yöntemleri arka planda kaldı ve akıllı telefonlar, tabletler ve dizüstü bilgisayarlar birdenbire en önemli iletişim ve bilgi aktarım araçları haline gelmiştir. Bu “ani dijitalleşme” (Döbeli Honegger ve Stajić, 2020) eğitim sistemi üzerinde kalıcı bir iz bırakıp bırakmayacağı zaman gösterecektir (Tengler, Schrammel ve Brandhofer, 2020).

Dijital uzaktan eğitim ve geleneksel eğitimin güçlü ve zayıf yönleri vardır. Gelecekte, uzaktan eğitim öğrencilere geleneksel eğitim modeline daha fazla fırsat ve seçenek sunabilir. Dijital eğitim teknolojileri, öğrencilerin öz-düzenlemeli öğrenmeyi ve derslerini sahiplenme konusunda olumlu etkileyeceği beklenebilir (Koyuncuoğlu, 2020). Covid-19 salgınının belirsizliği göz önüne alındığında, uzaktan eğitim yoluyla daha ne kadar üniversite eğitiminin sürdürülebileceği konusunda belirsizliği devam edecektir. Bu nedenle, uzaktan eğitim, yaşam boyu öğrenme kavramını benimsemek ve herkes için erişilebilir kılmak için hem yerel hem de küresel olarak bir ilgi konusu olmalıdır. Covid-19 salgını sırasında yükseköğretim öğrencilerinin uzaktan eğitim yeterlikleri, becerileri ve bu uygulamaya yönelik tutumlarını ve bunları etkileyen faktörleri belirlemek ve öğrencilerin yetkinliklerini artırmak için gerekli düzenlemeleri yapmak önemlidir.

Türkiye’de salgın sırasında uzaktan eğitim, yükseköğretimde yeni bir normal haline geldi. Yükseköğretim kurumlarının çoğu uzaktan eğitimi iyi yönettikleri söylenebilir. Bununla birlikte öğrencilerden bazıları evdeki istikrarsız internet bağlantıları nedeniyle uzaktan eğitime erişimde zorluklar yaşamıştır. Covid-19 salgınından önce, bazı fakültelerde öğretim elemanları öğrencilere bir dereceye kadar uzaktan eğitim veriyordu; bu nedenle, uzaktan eğitimin en iyi uygulamaları ve örnek öğretim modelleri geçmişteki deneyimlerden elde edilmiştir. Bu kapsamda, üniversitelerde ve yüksekokullarda uzaktan eğitime giriş ilk ve ortaöğretime kıyasla beklenenden daha sorunsuz oldu.

Ancak Covid-19 salgınına neden olan virüsün ve onun mutasyonlarının hızla yayılması, tedavi yöntemlerinin yetersizliği ve aşının ne kadar etkili olacağı ile ilgili belirsizlik, kişilerin korku, endişe, kaygı, çaresizlik gibi çeşitli duyguları yaşamasına neden olmaktadır (Terzi vd., 2021). 2021 güz döneminde yüz yüze eğitimin başlayıp başlamayacağı, bazı fakülte ve bölümlerin uygulamalarının nerede ve nasıl yapılacağı pandeminin ne kadar süreceği hala belirsizdir. Dolayısıyla, öğrencilerin öğrenmeye yönelik algılarındaki azalmanın ve artık eğitimin uzaktan eğitim olarak yapılacağına ilişkin kaygılarının uzaktan eğitime yönelik olumsuz

tutumlar geliştirebileceği söylenebilir. Öte yandan uzaktan eğitim, üniversite eğitiminde kullanılan tek bir yöntem olarak ele alınmak yerine örgün eğitimi destekleyen, hasta güvenliğini sağlayan, yaşam boyu öğrenmeyi pekiştiren ve fırsat eşitliği sağlayan bir yöntem olarak değerlendirilmektedir.

Uzaktan eğitimle öğrenmede, öğretim üyeleri, öğrenciler ve teknisyenler arasındaki öğrenme sürecini ve etkileşimleri geliştirmek için en son teknolojinin kullanılması gerekir. Öğrenci ve öğretim elemanlarının e-öğrenmeyi kullanmasını teşvik eden bir kültür ve yönetim anlayışı önem arz etmektedir. Çevrimiçi öğrenme, maliyeti düşürür, ancak öğrenim kalitesinin düşmemesi için çaba gösterilmelidir. Bu nedenlerden dolayı, öğretim elemanlarının daha fazla kolaylaştırıcı, işbirlikçi, akıl hocası, eğitmen, direktör ve çalışma ortağı olması ve öğrencilerin öğrenmesi için seçenekler ve daha fazla hesap verebilirlik sağlaması beklenir. Bu kapsamda öğretim elemanları derslerinin amaçlarını gerçekleştirmek için, pedagojik yaklaşımlarında ve öğretim materyallerinde yenilik yapabilmelidirler (Armstrong-Mensah vd., 2020). Yenilik, öğrencilerin e-öğrenimi benimsemelerine yardımcı olmak için çok önemlidir. Uzaktan öğretim sistemlerini uygulamak, bilgisayar cihazları, uygulamalar ve internet gibi teknolojilerin yanı sıra çevrimiçi öğrenmeyi gerçekleştirmeye yönelik uygun adımlar gerektirir. Bu süreçte akıllı telefonlar gibi esnek teknolojiler de kullanılabilir.

Üniversite eğitimi, tüm öğrenciler için sınırsız olarak erişilebilir olmalıdır. Uzaktan eğitim, özellikle engelli öğrenciler için büyük bir potansiyel sunmaktadır. Engelsiz öğrenmenin koşulları; (1) Teknik düzeyde, yardımcı teknolojilerin kullanabilme olanakları sağlanmalıdır. Örneğin, görme engelli öğrencilerin okuma ya da büyütme yazılımlarına ihtiyacı vardır. Hareket kısıtlılığı yaşayan öğrencilerin fare yerine klavye kullanarak web sitesinde gezinebilmeleri gerekir. (2) Dijital öğretim ve öğrenim materyalleri düzeyinde, görme ve işitme duyusu ilkesi dikkate alınmalıdır. Örneğin, resimler için alternatif ses metinleri, bilgi içeriklerini görme engelli öğrenciler için erişilebilir kılar. İşitme engelli öğrenciler video alt yazılarına ihtiyaçları vardır. Ayrıca yabancı dil öğrenmede alt yazılar öğrencilerin dersin içeriğini daha iyi anlamalarına yardımcı olabilir. (3) Didaktik tasarımı da engelli öğrencilerin ihtiyaçları dikkate alınmalıdır. Çevrimiçi derslerin bu gereksinimleri karşılaması için, üniversiteler medya ve didaktik merkezleri kurmaları önerilebilir. Çünkü dijital uzaktan eğitim dersleri, yalnızca etkilenen kişilerin talebi üzerine özel olarak tasarlanmamalı, genel olarak engelsiz erişim ve kullanım olanakları ile sunulmalıdır.

Uzaktan eğitim yöntemi, zorunlu durumlarda her öğrenci için en iyi seçim olabilir. Bu tür öğretimin dezavantajlarından çok avantajı vardır; özellikle her yerde ve her zaman çalışmamızı sağlar. Birçok öğrencinin büyük üniversitelerde ve okullarda okumak için yakın çevreden ya da diğer şehirlerden gelen öğrenciler için uzaktan öğretim bir çözüm olabilir. Bu yaklaşımla, öğrenciler programlarını takip ederek ve kendi hızlarında öğrenerek çevrimiçi derslere her koşulda bağlanabilirler.

Dijitalleşme, üniversitelerin uluslararasılaşmasını daha da teşvik etmeli ve uluslararasılaşmayı şekillendirmek için yeni fırsatlar sunduğu ortadadır: Çevrimiçi uzaktan dersler ve sınavlar, yabancı öğrencilerin sayısını artırmada yardımcı olabilir. Diğer taraftan üniversiteler, uluslararası partnerler ile bölümler ve ders içerikleri geliştirebilir ve böylece ders yelpazesini uluslararası hale getirebilecekleri söylenebilir (Koyuncuoğlu, 2020). Dijitalleşmenin potansiyelini uluslararasılaşma konusunda kullanmak için, üniversite yönetimleri her iki konuyu en üst düzeyde stratejik olarak birlikte düşünmeleri gerekir.

Üniversitelerde dijital teknolojilerin anlamlı kullanımı sadece teknik altyapıların ve yüksek kaliteli içeriklere bağlı değildir. Dijital uzaktan eğitimin potansiyelinden yararlanabilmek için üniversitenin yönetim kademesinde değişim süreçleri başlatılmalıdır. Altyapı, örgüt kültürü ve personel gelişimi ile ilgili stratejik kararlar olmadan, başarılı bir eğitimin gerçekleşeceği söylenemez. Stratejik karar ve uyum süreçleri, üniversitenin yönetim kurulu ile fakülte ve bölümler arasındaki yakın işbirliği ile gerçekleşeceği unutulmamalıdır.

Kaynaklar

- Abuseileek, A. F. M. (2008). Hypermedia annotation presentation: Learners' preferences and effect on EFL reading comprehension and vocabulary acquisition. *CALICO Journal*, 25, 260–275. doi:10.1558/cj.v25i2.260-275
- Agrawal, A. K., Mittal, G. K. (2018): The role of ICT in higher education for the 21st century: ICT as a change agent for education. In: Multidisciplinary higher education, research, dynamics & concepts: opportunities & challenges for sustainable development, 76–83.
- Aguilar, A., Eaglin, R., Batarseh, I., & Bakir, N. (1997). Distance learning and use of the Internet and the World Wide Web in education. *Proceeding IEEE* (Institute of Electrical and Electronics Engineers) Southeastcon '97. Engineering New Century, April 12-14, pp. 202-206.
- Alkan, C. (1998). *Eğitim teknolojisi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Almaiah, M. A., & Almulhem, A. (2018). A conceptual framework for determining the success factors of e-learning system implementation using Delphi technique. *Journal of Theoretical and Applied Information Technology*, 96(17), 1-12.
- Almaiah, M. A., Al-Khasawneh, A., & Althunibat, A. (2020). Exploring the critical challenges and factors influencing the E-learning system usage during COVID-19 pandemic. *Education and Information Technologies*, 25(1), 1-14.
- Almaiah, M. A., & Alamri, M. M. (2018). Proposing a new technical quality requirements for mobile learning applications. *Journal of Theoretical and Applied Information Technology*, 96, 19-26.
- Almaiah, M. A., & Alyoussef, I. Y. (2019). Analysis of the effect of course design, course content support, course assessment and instructor characteristics on the actual use of E-learning system. *IEEE Access*, 7, 171907–171922.
- Armstrong-Mensah E., Ramsey-White K., Yankey B., & Self-Brown, S. (2020) COVID-19 and distance learning: Effects on Georgia State University School of Public Health Students. *Front. Public Health*, 8, 576227. doi: 10.3389/fpubh.2020.576227
- Anderson, T., & Garrison, D. R. (1998). Learning in a networked world: New roles and responsibilities. In C. Gibson (Ed.), *Distance learners in higher education* (pp. 97–112). Madison, WI: Atwood Publishing.
- Ateş, A., Başboğaoğlu, U., Çelik, L., Çeliköz, N., Erişen, Y., Oral, B., Taşlı, H., Tekinarslan, E., & Yağcı, E. (2009). Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı. Ö. Demirel, & E. Yağcı (Eds.), *Eğitim, öğretim teknolojisi ve iletişim içinde* (s. 1-27). Ankara: Pegem Akademi.
- Bates, T (1995). *Technology, open learning and distance education*. London: Routledge.

- Beard, L. A., Carpenter, L. B., & Johnston, L. B. (2011). *Assistive technology access for all students*. US: Pearson.
- Bolliger, D. U., & Martin, F. (2018). Instructor and student perceptions of online student engagement strategies. *Distance Education*, 39(4), 568-583.
- Bozkurt, D. Ö. A. (2015). Mobil öğrenme: Her zaman, her yerde kesintisiz öğrenme deneyimi. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 65-81.
- Bozkurt, A., & Sharma, R. C. (2020). Emergency remote teaching in a time of global crisis due to CoronaVirus pandemic. *Asian Journal of Distance Education*, 15(1), 1-9.
- Bundesministerium Bildung, Wissenschaft und Forschung (2021). Studie „Lernen unter COVID-19“. https://www.bmbwf.gv.at/Ministerium/Informationspflicht/corona/corona_lernen.html adresinden erişildi. Erişim Tarihi: 01.04.2021.
- Can, N., & Köroğlu, Y. (2020). Covid-19 Döneminde Yaygınlaşan Uzaktan Eğitimin Değerlendirilmesi Ve Eğitim Emekçileri Açısından İncelenmesi. <http://bilimveyaydinlanma.org/covid-19-doneminde-yayginlasan-uzaktan-egitimin-degerlendirilmesi-ve-egitim-emekcileri-acisindan-incelemesi/> adresinden erişildi. Erişim Tarihi: 01.04.2021.
- Casey D. M. (2008). A journey to legitimacy: The historical development of distance education through technology. *TechTrends*, 52, 45–51.
- Costa R, Lino M. M., & Souza A. I. J., et al. (2020). Nursing teaching in COVID-19 times: How to reinvent it in this context? *Texto Contexto - Enfermagem*, 29, Florianopolis 2020. <https://doi.org/10.1590/1980-265x-tce-2020-0002-0002>
- Çakmak, A. Ç. (2013). Uzaktan eğitim hizmetinin öğrenciler tarafından değerlendirilmesi: Karabük Üniversitesi’nde bir uygulama. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimleri Dergisi*, 12(23), 263-287.
- Demirel, Ö. (2001). Eğitim Sözlüğü. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Elfirdoussi, S., Lachgar, M., Kabaili, H., Rochdi, A., Goujdami, D., & Firdoussi, L. E. (2020). Assessing Distance Learning in Higher Education during the COVID-19 Pandemic. *Hindawi Education Research International*, 1-13.
- Fidan M. (2016). Distance education students’ attitudes towards distance education and their epistemological beliefs. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31(3), 536-550. 10.16986/-HUJE-.2016016666
- Herand, D., & Hatipoğlu, Z. A. (2014). Uzaktan eğitim ve uzaktan eğitim platformları’nın karşılaştırılması. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 65-75.
- Hersh, M. A., & Johnson, M. A. (2008). On modelling assistive technology systems. Part I: Modelling framework. *Technology and Disability*, 20(3), 193-215.

- Hodges, C., Moore, S., Lockee, B., Trust, T., & Bond, A. (2020). The difference between emergency remote teaching and online learning. *Educause Review*, 27, 1-11.
- İşman, A. (2008). Uzaktan eğitim. Pegem Akademi.
- Khalil, R., Mansour, A. E., Fadda, W. A., Almisnid, K., Aldamegh, M., Al-Nafeesah, A., Alkhalifah, A., & Al-Wutayd, O. (2020). The sudden transition to synchronized online learning during the COVID-19 pandemic in Saudi Arabia: a qualitative study exploring medical students' perspectives. *BMC Medical Education*, 20, Article 285, <https://doi.org/10.1186/s12909-020-02208-z>
- Kaya, Z. (2002). *Uzaktan Eğitim* (1. Baskı). Pegem Akademi: Ankara.
- Koyuncuoğlu, Ö. (2020). Yükseköğretimde yeni normalleşme senaryoları ve önerileri. *Turkish Studies*, 15(6), 635-662. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.44686>
- Lang, C. (2020). Pandemi-Prognose. Drei Szenarien zum weiteren Verlauf. <https://www.pharmazeutische-zeitung.de/drei-szenarien-zum-weiteren-verlauf-117609/>
- Mercan M., Filiz, A., Göçer, İ., & Özsoy, N. (2009). Bilgisayar destekli eğitim ve bilgisayar destekli öğretimin Dünya'da ve Türkiye'de uygulamaları. XI Akademik Bilişim Konferansı; Feb 11-13, Şanlıurfa, Türkiye.
- Oyovwe-Tinuoye G., & Adogbeji B. O. (2013). Information communication technologies (ICT) as an enhancing tool in quality education for transformation of individual and the nation. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 3(4), 21-32.
- Özer, B. (1990). Uzaktan eğitim sisteminin evrensel yapısı. *Kurgu Dergisi*, 8, 569-594.
- Özkılıç, R., Sarıtaş, M., Şentürk, A., Avcı, U., Çalışkan, N. & Karadağ, E. (2007). Öğretim teknolojileri ve materyal tasarımı. Sarıtaş, M. (Ed.), *Temel Kavramlar* (s. 1-13). Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Pekdağ, B. (2005). Fen eğitiminde bilgi ve iletişim teknolojileri. *Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 86-94.
- Pektekin, P. (2013). Web tabanlı uzaktan eğitimde teknoloji kabulünün eğitim becerisi üzerindeki rolü: Türk üniversitelerinde akademisyenler üzerine bir araştırma. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE.
- Perraton, H. (2000). *Open and distance learning in the developing world*. London: Routledge.
- Perry W., & Rumble G. A. (1987). Short guide to distance education. Cambridge: International Extension College; 1987.
- Sánchez-Vera, M.-M., León-Urrutia, M., & Davis, H. (2015). Challenges in the creation, development and implementation of MOOCs: Web science

course at the University of Southampton. *Comunicar*, 22(44), 37–44. doi:10.3916/C44-2015-04

- Saraç Y. (2020) Preparing a national roadmap for online higher education. Univ World News The Global Window on Higher Education. <https://www.unverstyworldnews.com/post.php?story=20200415120209980>. Accessed April 18, 2020.
- Sarıtaş, M. (2009). Uzaktan eğitim. M. Sarıtaş (Ed.), *Öğretim teknolojileri ve materyal tasarımı* içinde (s. 137-163). Ankara: Pegem A. Yayıncılık.
- Sayan, H. (2016). Okul öncesi eğitimde teknoloji kullanımı. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(13), 67-83.
- Seels, B. B., & Richey, R. C. (1994). *Instructional technology: The definition and domains of the field*. Washington, DC: Association for Educational Communications and Technology.
- Skorikova, T. P., Khromova, S. S., & Dneprovskaya, N. V. (2016). Distance learning in scientific and professional fields of communication (interdisciplinary approach). *International Journal of Environmental and Science Education*, 11(10), 3467-3476.
- T.C. Sağlık Bakanlığı, Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü. (2020). Covid-19 (Sars-Cov-2 Enfeksiyonu) Rehberi, Genel Bilgiler, Epidemiyoloji ve Tanı. <https://covid19bilgi.saglik.gov.tr/covid-19-rehberi.html> adresinden erişildi. Erişim Tarihi: 01.04.2021.
- TC Sağlık Bakanlığı (2021). Sağlık Bakanlığı Covid-19 Hasta Tablosu. https://covid19.saglik.gov.tr/?gclid=CjwKCAiAirb_BRBNEiwALHlnD57UJ2X-hwUKmAsUqRa0jbcBc4uRwZjbQMpG1q7WgsildQ_OZVxgqBoC6p8QAvD_BwE adresinden erişildi. Erişim Tarihi: 01.04.2021.
- Telli Yamamoto, G., & Altun D. (2020). Coronavirüs ve çevrimiçi (online) eğitimin önlenemeyen yükselişi. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 25-34. 10.26701/uad.711110
- Tengler, K., Schrammel, N., & Brandhofer, G. (2020). Lernen trotz Corona. Chancen und Herausforderungen des distancelearnings an österreichischen Schulen. *Medienimpulse*, 58(2), 1-37. <https://journals.univie.ac.at/index.php/mp/article/view/3637/3513> adresinden erişildi. Erişim Tarihi: 01.04.2021.
- Terzi, B., Azizoğlu, F., & Özhan, F. (2021). Factors affecting attitudes of nursing students towards distance education during the COVID-19 pandemic: A web-based cross-sectional survey. *Perspectives in Psychiatric Care*. 1-9. doi: 10.1111/ppc.12747
- Toker Gökçe, A. (2008). Küreselleşme sürecinde uzaktan eğitim. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11, 1-12.

- UNESCO, (2020). 90 million students out of school due to COVID-19: UNESCO releases first global numbers and mobilizes response. <https://en.unesco.org/news/290-million-students-out-school-due-covid-19-unesco-releases-first-global-numbers-and-mobilizes> adresinden erişildi. Erişim Tarihi: 01.04.2021.
- Worldmeters. (2020). COVID-19 Coronavirus Pandemic, Worldometer. <https://www.worldometers.info/coronavirus/> adresinden erişildi. Erişim Tarihi: 01.04.2021.
- World of Health Organization . Director-General's remarks at the media briefing on 2019 nCoV on 11 February 2020. <https://www.who.int/dg/speeches/detail/who-director-general-s-remarks-at-the-media-briefing-on-2019ncov-on-11-february-2020> adresinden erişildi. Erişim Tarihi: 01.04.2021.
- Yükseköğretim Kurulu (YÖK) (2020). COVID-19 Bilgilendirme. Pandemi Günlerinde Türk Yükseköğretimi. <https://COVID19.yok.gov.tr/Sayfalar-/HaberDuyuru-/pandemi-gunlerinde-turk-yuksekogretimi.aspx> adresinden erişildi. 01.04.2021.
- Willis B. (1993). *Distance education: A practical guide*. Englewood Cliffs, New Jersey: Educational Technology Publications.
- Xiao, Y., Du, X. J., Zhang, J. Y., Hu, F., & Guizani, S. (2007). Internet protocol television (IPTV): The killer application for the next-generation internet. *IEEE Communications Magazine*, 45(11), 126-134.
- Yıldız, R., Halis, İ., & Koç, M. (2004). *Öğretim teknolojileri ve materyal geliştirme*. Konya: Atlas Kitapevi.



Bölüm 5

VERGİ BİLİNCİ VE VERGİ ETİĞİ HAKKINDA ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA

Murat ERDOĞAN¹

Mahmut Sami ÖZTÜRK²

1 Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, muraterdogan@akdeniz.edu.tr, (orcid.org/0000-0002-4506-0731).

2 Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, samiozturk@sdu.edu.tr, (orcid.org/0000-0002-7657-3150).

1. Giriş

Vergi her zaman devletler için en büyük gelir kaynaklarından biri olmuştur. Vergi olmadan ülkelerin yönetilebilmeleri mümkün değildir. Tarihten günümüze baktığımızda da görülebileceği üzere vergiler sürekli olarak devletlerin en çok önem verdiği konulardan biri olmuştur. Tarihte eski dönemlere gidilse bile ülkeler tarafından birçok farklı verginin uygulandığını ve vatandaşlardan vergi toplandığı görülmektedir. Dolayısıyla vergisiz bir ülke, devlet veya toplum düşünülemez.

Devletler için en büyük gelir kaynaklarından olan vergiler sayesinde devlet yöneticileri ve hükümetler vatandaşlarına hizmetler sunmuşlar ve ülkelerini daha iyi yönetebilme imkânı bulmuşlardır. Vatandaşlardan ve vergi mükelleflerinden toplanan vergiler sayesinde ülke vatandaşlarına hayati birçok hizmet sunulmakta, devlet çalışanları ve memurlar gibi çalışanlara ücret ödemesi yapılmakta, ihtiyaç sahibi olan kişi ya da kurumlara yardım edilmekte ve daha birçok devlet faaliyeti gerçekleştirilmekte ve yürütülmektedir.

Ülkeler için bu kadar önemli ve hayati bir konu olan vergi konusunda ülke vatandaşlarının ve vergi mükelleflerinin de farkındalık göstermeleri son derece önemlidir. Çünkü devlet yönetimleri ve hükümetler vergileri vatandaşlar üzerinden ve vergi mükelleflerinden toplamaktadırlar. Bazı vergiler kaynaktan kesinti yoluyla direkt olarak kolay bir şekilde toplanmakta ancak bazı vergiler de beyan etme suretiyle toplanabilmektedir. Dolayısıyla beyan yoluyla toplanabilen ve kaynaktan kesinti yapılamayan vergiler için vergi ödeyecek kişilerin ya da mükelleflerin doğru olarak vergi beyanında bulunmaları ve bildirim yapmaları ve sonuç olarak da gerçek vergi tutarını devlete ödemeleri önem arz etmektedir.

Açıklanan tüm sebeplerden dolayı ülkelerde yaşayan vatandaşların, bireylerin ve tüm toplumun vergi konusunda bilinçli olmaları, farkındalık içinde bulunmaları ve hassasiyet göstermeleri gerekmektedir. Vergi bilinci ve vergi etiği kavramları, bu yüzden üzerinde durulması gereken ve çalışmalar yapılması gereken konular olarak göze çarpmaktadır. İstisnasız herkesin önem göstermesi gerektiği vergi bilinci ve vergi etiği, 7'den 70'e çocuklardan yaşlılara kadar herkesin taşıması gereken değerlerden olmalıdırlar.

Vergi bilincinin ve vergi etiğinin toplumda oluşması için gerek devlet tarafından gerekse çeşitli kurum ve kuruluşlar tarafından birçok çalışma yürütülmektedir. Okul öncesi eğitimden başlanarak, ilköğretim, ortaöğretim, lisans ve lisansüstü düzeylerin tamamında öğrencilerin bilinçlenmesi ve farkındalık kazanması için faaliyetler düzenlenmekte ve dersler verilmektedir. Toplumun geneli için ise afişler, reklamlar, sunumlar, konferanslar gibi birçok tanıtıcı uygulama gerçekleştirilmektedir.

Vergi bilinci ve vergi etiği kavramlarının taşıdıkları önemden dolayı bu çalışmada vergi bilinci ve vergi etiği üzerinde durulmaktadır. Üniversite öğrencilerinin toplum için ve devletler için son derece önemli bir yere sahip olmaları sebebiyle, çalışma kapsamında üniversite öğrencilerinin vergi bilinci ve vergi etiği hakkındaki düşünceleri ve algı düzeyleri araştırılmaktadır.

2. Kavramsal Çerçeve ve Literatür Araştırması

Yapılan çalışmalar incelendiği takdirde vergi bilinci denildiği zaman kişilerin vergi konusundaki algılamaları ve bu algıları kendi davranışlarına aktarma seviyeleri akla gelmektedir. Vergi bilinci tanım olarak, devlet tarafından kamusal mal ve hizmetlerin sunulabilmesi konusunda verginin ne kadar önemli olduğunu bilen vergi mükelleflerinin, vergi hakkındaki görev ve sorumluluklarını yerine getirme istek seviyesidir. Vergi bilinci konusunda iki önemli konu bulunmaktadır. Bu konulardan birincisi, vergi mükelleflerinin vergi hakkındaki farkındalıkları ya da diğer bir deyişle vergi mükelleflerinin vergi mevzuatı ve veri uygulamaları hakkında, idarenin görevleri ile ilgili bilgi sahibi olması durumudur. İkinci önemli konu ise, vergi mükelleflerinin vergilerin toplanma nedenleri hakkında bilgi sahibi olmasıdır. Bununla birlikte vergi bilinci sadece vergi ödeme bilinci olarak algılanmamalıdır. Vergi bilinci aynı zamanda vergi mükelleflerinin ödedikleri vergilerin harcanıldığı alanların ve alacaklı kamu kuruluşlarının denetimini de ifade etmektedir (Teyyare ve Kumbaşı, 2016: 4).

Vergi etiği veya diğer bir tabir ile vergi ahlâkı kavramı ise, vergi mükelleflerinin ya da kişilerin sağladıkları kazanç ve gelirlerinin gönüllü olarak hiçbir baskı ya da zorlama olmadan yasal düzenlemelere uygun bir biçimde tam ve zamanında ödemeleri hakkındaki davranış, tutum ve inançlar gibi değerler toplamıdır (Kılıçoğlu, 2017).

Vergi konusunda oluşan bilinç düzeyi aynı zamanda toplum nezdindeki vergi kültürüne işaret etmektedir. Vergi etiği hakkındaki uyum seviyesi ise vergi ahlakını meydana getirmektedir. Vergi etik düzeyi fazla olan toplumlarda, vergi bilincinin oluşması, bunun bir kültür haline dönüşmesi ve yerleşmesi; vergi mükelleflerinin vergiye olan uyumlarının fazla olduğunu göstermektedir. Vergiye olan uyum düzeyinin fazla olması durumu da kayıp ya da kaçak yüzdelерinin az olduğu, toplumun tamamında vergi yüküne katılımın sağlandığı ve kamusal yararın elde edildiği sağlıklı bir toplum düzeni anlamına gelmektedir (Ömercioğlu, 2018: 38).

Yapılan araştırma neticesinde ulaşılan ve literatürde konu ilgili yapılmış olan çalışmalardan bazıları aşağıda sunulmaktadır:

Barlas ve Güney (2017) çalışmalarında, Gaziosmanpaşa Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi son sınıf öğrencilerinin vergi bilinç düzeyleri ile fiş ya da fatura alımıyla ilgili duyarlılıklarını araştırmışlardır. Sonuçlara göre, maliye bölümünde okuyan öğrencilerin iktisat ve işletme bölümlerinde okuyanlara nazaran daha fazla vergi bilinç seviyesine ve fatura duyarlılığına sahip oldukları tespit edilmiştir.

Çiçek ve Bitlisli (2017) tarafından yapılan çalışmada, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi öğrencilerinin vergi farkındalığı ve bilincinin oluşmasında, vergi eğitiminin etkisinin ölçülmesi amaçlanmıştır. Ulaşılan sonuçlara göre, vergi eğitiminin daha küçük yaşlarda verilmesi ve tüm vatandaşların bu eğitimi alması gerektiği vurgulanmaktadır.

Gergerlioğlu ve Mcgee (2017), İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesinde birinci öğretimde eğitim gören öğrencilerin vergi bilincine yönelik tutumlarının hangi yönde eğilim gösterdiği üzerinde bir araştırma yapmışlardır. Temel sonuçlara göre, üniversite öğrencilerinin, diğer tutum ifadelerine nazaran, vergi adaletsizliğinin vergi bilincini zayıflatabileceğine ilişkin tutum ifadesini ve vergi sisteminin anlaşılır olmadığı durumlarda toplumda vergi bilincinin zayıflayabileceğine yönelik tutum ifadesini daha çok destekledikleri belirtilmektedir.

Durmuş (2015) çalışmasında, Aksaray Üniversitesinde 4 yıllık eğitim veren İ.İ.B.F, Mühendislik Fakültesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Eğitim Fakültesi ve BESYO'da okuyan üniversite öğrencilerinin vergi bilinç düzeylerinin, fiş fatura duyarlılıkları üzerine olan etkisini incelemiştir. Elde edilen sonuçlara göre, öğrencilerin vergi ile ilgili dersler almalarının vergi bilinçlerine ve dolaylı olarak da kayıt dışı ekonomiyle mücadeleye katkı sağlayacağı belirtilmiştir.

İzgi ve Saruç (2011) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, sosyo-kültürel faktörlerin vergi ahlakı üzerindeki etkisini tespit edebilmek için üniversite öğrencileri üzerinde bir anket çalışması gerçekleştirilmişlerdir.

Ömürbek vd. (2007), vergi bilinci hakkında Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde dördüncü sınıfta öğrenim gören öğrenciler üzerinde bir anket çalışması yapmışlardır. Elde edilen sonuçlara göre, potansiyel vergi mükellefi olan üniversite öğrencilerine göre vergi ödemeyi ya da ödememeyi belirleyen en önemli faktörlerin sırasıyla ödenen vergilerin çok açık ve net olarak nerelerde kullanıldığının bilinmesi, daha şeffaf ve hesap verebilir devlet yönetimi, adil bir vergi yükü dağılımı olduğu belirtilmiştir. Ayrıca reklam kampanyaları yapılması ya da okul ve aile içi eğitimle vergi bilincinin oluşacağına daha az inanıldığı aktarılmıştır.

3. Araştırma

Çalışmanın uygulama kısmında araştırmaya ait genel bilgiler ve yapılan analizler neticesinde ulaşılan sonuçlara yer verilmektedir.

3.1. Araştırmaya Ait Genel Bilgiler

Yapılan araştırmaya ait genel bilgiler içerisinde araştırmanın amacı, araştırmada kullanılan yöntem, araştırmada ele alınan örneklem ve araştırma kapsamında oluşturulan hipotezler hakkında bilgi sunulmaktadır.

3.1.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı üniversitede öğrenim gören üniversite öğrencileri üzerinde vergi bilinci ve vergi etiği düzeyinin tespit edilmesi ve vergi bilinci konusundaki algı seviyelerinin araştırılmasıdır.

3.1.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada nicel araştırma yöntemleri içerisinde yer alan anket yöntemi tercih edilmiştir. Anket yönteminin kullanılma sebebi daha çok katılımcıya ulaşabilmek istenmesidir. Üniversite öğrencilerine sunulan anket formları neticesinde elde edilen cevaplar doğrultusunda uygulama gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada kullanılan anketin oluşturulması konusunda, literatürde konu hakkında yer alan çeşitli çalışmalardan ve özellikle McGee ve Benk (2019) ile Ömürbek vd. (2007)'nin çalışmalarından yararlanılmıştır.

Oluşturulan anket formunda ilk 4 soru, demografik bilgilere ait sorulardan oluşmaktadır. Demografik bilgilere ait soruların arkasından, ölçeğe ait 5'li likert tipi 18 adet ifade gelmektedir. Ölçek kapsamında yer alan 18 ifade katılımcıların vergi bilinci ve vergi etiği konusundaki düşüncelerini ve algı düzeylerini tespit edebilmek için hazırlanmıştır. Sorular ve ifadeler, tercih edilmesi gereken işaretlemeli sorulardan oluşmaktadır.

Anketlere verilen cevaplar toplanarak, sosyal bilimler alanında kullanım alanı olan bir istatistik program aracılığıyla kodlanmış ve ardından program üzerinde yapılan analizler ile sonuçlar değerlendirilmiştir.

3.1.3. Araştırmanın Örneklemi

Araştırmanın hedef kitlesi üniversite öğrencileridir. Çalışmanın konusu hakkında daha fazla bilgi sahibi olabilecekleri ve aldıkları dersler itibarıyla konuya daha yakın olabilecekleri düşünüldüğü için araştırmanın örneklemini İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü öğrencileri belirlenmiştir. Araştırma Akdeniz Üniversitesinde gerçekleştirilmiştir. Sonuç olarak çalışma kapsamında yapılan anket uygulaması, Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

İşletme Bölümü öğrencileri üzerinde yapılmıştır. Yapılan anket çalışması neticesinde toplam 177 katılımcıdan geri dönüş alındığı için araştırma ve analizler 177 öğrenci üzerinde yapılmıştır.

3.1.4. Araştırmanın Hipotezleri

Üniversite öğrencileri üzerinde vergi bilinci ve vergi etğinin araştırılması amacı doğrultusunda çalışma kapsamında oluşturulan hipotezler aşağıda yer almaktadır:

- H1 Hipotezi: Katılımcıların vergi konusundaki alt boyutlar hakkında algı düzeyleri ile katılımcıların cinsiyetleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.
- H2 Hipotezi: Katılımcıların vergi konusundaki alt boyutlar hakkında algı düzeyleri ile katılımcıların yaşları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.
- H3 Hipotezi: Katılımcıların vergi konusundaki alt boyutlar hakkında algı düzeyleri ile katılımcıların öğrenim gördükleri sınıflar arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.
- H4 Hipotezi: Katılımcıların vergi konusundaki alt boyutlar hakkında algı düzeyleri ile katılımcıların ailelerinin gelir seviyeleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.
- H5 Hipotezi: Vergi konusundaki alt boyutlar arasında istatistiksel açıdan bir ilişki bulunmaktadır.

3.2. Demografik Bilgiler

Araştırmada yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgulardan, öncelikle demografik bilgilere ait sonuçlar sunulmaktadır. Tanımlayıcı istatistikler olarak da adlandırılacak veriler arasında, katılımcıların cinsiyetleri, yaşları, öğrenim gördükleri sınıflar ve ailelerinin gelir düzeyleri hakkında istatistiki olarak frekans bilgileri ve yüzde değerleri yer almaktadır. Demografik bilgilere ilişkin olarak tanımlayıcı istatistikler aşağıda sunulmaktadır.

Yapılan analizlere göre ankete katılan üniversite öğrencilerinin cinsiyetlerine göre dağılımları Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. Katılımcıların Cinsiyete Göre Dağılımları

Cinsiyet	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Kadın	87	49,2	49,2
Erkek	90	50,8	100,0
Toplam	177	100,0	

Tablo 1’de görüldüğü üzere öğrencilerin yaklaşık %49’u kadın, %51’i ise erkeklerden oluşmaktadır.

Ankete katılan üniversite öğrencilerinin yaşlarına göre dağılımları Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Katılımcıların Yaşa Göre Dağılımları

Yaş	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
18-20 Yaş Arası	24	13,6	13,6
21-23 Yaş Arası	100	56,5	70,1
24 Yaş ve Üzeri	53	29,9	100,0
Toplam	177	100,0	

Tablo 2’deki sonuçlara göre öğrencilerin yaklaşık %14’ü 18-20 yaş aralığında, yaklaşık %56’sı 21-23 yaş aralığında ve yaklaşık %30’u 24 yaş ve üzerindedir.

Ankete katılan üniversite öğrencilerinin öğrenim gördükleri sınıflara göre dağılımları Tablo 3’de yer almaktadır.

Tablo 3. Katılımcıların Öğrenim Gördükleri Sınıfa Göre Dağılımları

Sınıf	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
1.Sınıf	11	6,2	6,2
2.Sınıf	26	14,7	20,9
3.Sınıf	48	27,1	48,0
4.Sınıf	92	52,0	100,0
Toplam	177	100,0	

Tablo 3’deki sonuçlar neticesinde görülmektedir ki, öğrencilerin yaklaşık %6’sı 1. sınıfta, yaklaşık %15’i 2. sınıfta, yaklaşık %27’si 3. sınıfta ve yaklaşık %52’si 4. sınıfta öğrenim görmektedir.

Çalışma kapsamındaki ankete katılan üniversite öğrencilerinin ailelerinin gelir seviyelerine göre dağılımları ise Tablo 4’de yer almaktadır.

Tablo 4. Katılımcıların Ailelerinin Gelir Seviyelerine Göre Dağılımları

Ailenin Yaklaşık Gelir Seviyesi	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
0-4.000 TL Arası	57	32,2	32,2
4.001-6.000 TL Arası	59	33,3	65,5

6.001 TL ve Üzeri	61	34,5	100,0
Toplam	177	100,0	

Tablo 4’de görüldüğü üzere, katılımcıların yaklaşık %32’si ailesinin gelir düzeyinin 4000TL ve altında olduğunu beyan ederken, yaklaşık 33’ü ailesinin gelir düzeyinin 4001-6000 TL aralığında olduğunu belirtmiş ve yaklaşık %35’i ailesinin gelir düzeyinin 6000 TL üzerinde olduğunu açıklamıştır.

3.3. Ölçeğin Güvenilirliği ve Normal Dağılım Sonuçları

Çalışma kapsamında kullanılan ölçeğin güvenilirliğinin tespit edilebilmesi için anketteki ölçekte yer alan 18 adet soruya ait Cronbach’s Alpha değeri hesaplanmıştır. Yapılan analiz neticesinde ölçeğin güvenilirlik sonuçları Tablo 5’de sunulmuştur.

Tablo 5. Ölçeğin Güvenilirlik Sonucu

	Veri Sayısı	Soru Sayısı	Güvenilirlik Değeri
Ölçeğin Güvenilirlik Testi Sonuçları	177	18	0,838

Tablo 5’de görüldüğü üzere, ölçeğin güvenilirlik değeri 0,838 olarak bulunmuştur. Dolayısıyla ölçeğin istatistiksel açıdan güvenilirlik değerinin yüksek olduğu ve ölçeğin güvenilir olduğu görülmüştür.

Kullanılan ölçeğe ait katılımcılar tarafından cevapların normal dağılıma uygun olup olmadığının belirlenmesi için verilerin Skewness ve Kurtosis değerleri araştırılmıştır. Ölçeğe ait normal dağılım testi sonuçları Tablo 6 yardımıyla açıklanmaktadır.

Tablo 6. Ölçeğe Ait Normal Dağılım Testi Sonuçları

Ölçekte Yer Alan İfadeler (Sorular)	Veri Sayısı	Skewness Değeri	Kurtosis Değeri
Vergi kutsal bir vatandaşlık görevidir.	177	-,884	,082
Vergi sosyal sorumluluk anlayışının bir parçasıdır.	177	-1,033	,497
Vergi ahlaki bir konudur.	177	-,599	-,951
Ödenmemiş her vergi gelecek nesillerin vergi ve borç yükünü artıracaktır.	177	-1,305	1,101
Vergi kaçırmanın sebebinin vergi oranlarından kaynaklandığını düşünüyorum.	177	-,166	-1,055

Vergi oranları çok yüksek olmasa bile, vergi vermek istenmediği için vergi kaçakçılığının azalmayacağını düşünüyorum.	177	,599	-,868
Vergi kaçırmanın sebebi, vergi sisteminin adil olmadığına düşünülmesidir.	177	-,552	-,742
Vergi kaçırmanın sebebi, toplanan verginin büyük bir kısmının boşa harcadığının düşünülmesidir.	177	-,525	-1,138
Vergi kaçırmanın sebebi, toplanan verginin büyük bir kısmının aktarıldığı alanların vergi mükelleflerince kabul görmemesidir.	177	-,007	-1,339
Vergi kaçırmanın sebebi, toplanan verginin büyük bir kısmının vergi mükelleflerince fayda sağlamayacağı düşünülen alanlara aktarılmasıdır.	177	,217	-1,308
Vergi kaçırmanın sebebi, toplanan verginin şeffaf bir şekilde harcanmadığının düşünülmesidir.	177	-,692	-,746
Toplanan vergi devlet tarafından şeffaf bir şekilde harcansa bile vergi kaçakçılığının azalmayacağını düşünüyorum.	177	1,497	1,433
Toplumdaki vergi kaçakçılığı çok olduğu için vergi kaçırmak istenmektedir.	177	,301	-1,245
Vergi kaçırmanın sebebi, toplanan verginin önemli bir kısmının mükellefler için yanlış görülen alanlar olmasıdır.	177	-,643	-1,048
Yakalanma olasılığı düşük olduğu için vergi kaçırmak istenmektedir.	177	,032	-1,315
Vergi ödeme gücü olmadığı için vergi kaçırmak istenmektedir.	177	-,402	-,848
Vergi kaçırma fırsatı olduğu için vergi kaçırmak istenmektedir.	177	,470	-,964
Vergi afları yaygın olduğu için vergi kaçırmak istenmektedir.	177	-1,036	,333

Tablo 6’da görülmektedir ki, ölçekteki sorulara verilen cevapların tamamının Skewness ve Kurtosis değerleri -1,5 ile +1,5 arasında değişim göstermektedir. Dolayısıyla ölçekteki ifadeler karşılık gelen cevapların ve verilerin normal dağılıma uygun olduğu anlaşılmaktadır.

Kullanılan ölçeğe ait tanımlayıcı istatistikler ise Tablo 7’de yer almaktadır.

Tablo 7. Ölçeğe Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Ölçekte Yer Alan İfadeler (Sorular)	Veri Sayısı	Minimum Değer	Maksimum Değer	Ortalama	Standart Sapma
Vergi kutsal bir vatandaşlık görevidir.	177	1,00	5,00	3,9492	1,10921
Vergi sosyal sorumluluk anlayışının bir parçasıdır.	177	1,00	5,00	4,0452	1,06504
Vergi ahlaki bir konudur.	177	1,00	5,00	3,6554	1,36094

Ödenmemiş her vergi gelecek nesillerin vergi ve borç yükünü artıracaktır.	177	1,00	5,00	4,0621	1,13397
Vergi kaçırmanın sebebinin vergi oranlarından kaynaklandığını düşünüyorum.	177	1,00	5,00	3,1130	1,34363
Vergi oranları çok yüksek olmasa bile, vergi vermek istenmediği için vergi kaçakçılığının azalmayacağını düşünüyorum.	177	1,00	5,00	2,3333	1,33001
Vergi kaçırmanın sebebi, vergi sisteminin adil olmadığına düşünülmesidir.	177	1,00	5,00	3,6554	1,23853
Vergi kaçırmanın sebebi, toplanan verginin büyük bir kısmının boşa harcandığının düşünülmesidir.	177	1,00	5,00	3,5932	1,43161
Vergi kaçırmanın sebebi, toplanan verginin büyük bir kısmının aktarıldığı alanların vergi mükelleflerince kabul görmemesidir.	177	1,00	5,00	3,0169	1,44786
Vergi kaçırmanın sebebi, toplanan verginin büyük bir kısmının vergi mükelleflerince fayda sağlamayacağı düşünülen alanlara aktarılmasıdır.	177	1,00	5,00	2,7514	1,45200
Vergi kaçırmanın sebebi, toplanan verginin şeffaf bir şekilde harcanılmadığının düşünülmesidir.	177	1,00	5,00	3,6780	1,35815
Toplanan vergi devlet tarafından şeffaf bir şekilde harcansa bile vergi kaçakçılığının azalmayacağını düşünüyorum.	177	1,00	4,00	1,5088	,78602
Toplumdaki vergi kaçakçılığı çok olduğu için vergi kaçırmak istenmektedir.	177	1,00	5,00	2,7288	1,44006
Vergi kaçırmanın sebebi, toplanan verginin önemli bir kısmının mükellefler için yanlış görülen alanlar olmasıdır.	177	1,00	5,00	3,6102	1,48497
Yakalanma olasılığı düşük olduğu için vergi kaçırmak istenmektedir.	177	1,00	5,00	2,8814	1,42324
Vergi ödeme gücü olmadığı için vergi kaçırmak istenmektedir.	177	1,00	5,00	3,2994	1,31670
Vergi kaçırma fırsatı olduğu için vergi kaçırmak istenmektedir.	177	1,00	5,00	2,4802	1,37795
Vergi afları yaygın olduğu için vergi kaçırmak istenmektedir.	177	1,00	5,00	3,9492	1,10921

Tablo 7’deki sonuçlar incelendiğinde görülmektedir ki, ankete katılan öğrencilerin verdikleri cevaplara göre ortalama değeri en yüksek olan yani en fazla katıldıkları 3 ifade şu şekildedir:

- Ödenmemiş her vergi gelecek nesillerin vergi ve borç yükünü artıracaktır.
- Vergi sosyal sorumluluk anlayışının bir parçasıdır.
- Vergi kutsal bir vatandaşlık görevidir.

Ankete katılan öğrencilerin verdikleri cevaplara göre ortalama değeri en düşük olan yani en az katıldıkları 3 ifade ise şu şekildedir:

- Toplanan vergi devlet tarafından şeffaf bir şekilde harcansa bile vergi kaçakçılığının azalmayacağını düşünüyorum.
- Vergi oranları çok yüksek olmasa bile, vergi vermek istenmediği için vergi kaçakçılığının azalmayacağını düşünüyorum.
- Vergi kaçırma fırsatı olduğu için vergi kaçırmak istenmektedir.

3.4. Ölçeğin Geçerliliği ve Faktör Analizi Sonuçları

Öncelikle kullanılan ölçeğin geçerliliğinin tespit edilebilmesi için ve araştırmaya katılan öğrencilerin ölçekte yer alan ifadelere verdikleri cevaplara ait verilerden elde edilen birçok değişkenin daha az sayıdaki ve daha belirgin olan değişkenler yardımıyla açıklanabilmesi için ve üniversite öğrencilerinin vergi hakkındaki düşüncelerinin ve aldı düzeylerinin başlıklar altında toplanması ile daha iyi bir analiz yapılabilmesi için faktör analizi gerçekleştirilmiştir.

Gerçekleştirilen faktör analizi neticesinde öncelikle ölçeğin geçerliliğini tespit edebilmek için elde edilen Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett testleri sonuçları Tablo 8’de sunulmaktadır.

Tablo 8. Ölçeğin Geçerlilik Sonuçları

KMO ve Bartlett Testi Sonuçları	Değer
Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Örneklem Yeterlilik Ölçüsü	,848
Bartlett Küresellik Testi Sonucu	1677,067
df Değeri	153
Sig. Değeri	,000

Tablo 8’de görüldüğü üzere, öncelikle elde edilen Significance değeri 0,05’in altında çıktığı için testin anlamlı olduğu anlaşılmaktadır. KMO örneklem yeterlilik ölçüsü ise 0,848 olarak tespit edilmiştir. Elde edilen

değer oldukça yüksek olduğu için ölçeğin geçerliliğinin yüksek olduğu yani ölçeğin geçerli olduğu görülmüştür. Ayrıca elde edilen verilerin faktör analizi için uygun oldukları görülmektedir.

Yapılan faktör analizi neticesinde elde edilen bulgular ise Tablo 9’da yer almaktadır.

Tablo 9. Faktör Analizi Sonuçları

Faktörler	Öz Değer	Varyans Açıklama Oranı	Varyans Açıklama Kümülatif Yüzdesi
1. Faktör	4,218	23,432	23,432
2. Faktör	3,085	17,138	40,569
3. Faktör	2,841	15,785	56,354
4. Faktör	1,805	10,029	66,383

Tablo 9’da görüldüğü üzere öz değerleri 1’in üzerinde olan toplam 4 adet boyut faktörleşmişlerdir. Varyans açıklama oranları incelendiğinde ise elde edilen toplam 4 faktörün açıklama oranının %66 olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla faktör analizi neticesinde ulaşılan 4 faktör, ölçeğin yaklaşık %66’sını açıklamaktadır. %66’lık açıklama oranının faktör analizi için gayet yeterli olduğu söylenebilir.

Faktör analizi neticesinde oluşan faktörlerin güvenilirlik değerleri, ortalama değerleri ve standart sapma miktarları Tablo 10’da sunulmaktadır.

Tablo 10. Faktörlerin Güvenilirlik, Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Faktörler	Güvenilirlik	Ortalama	Standart Sapma
1. Faktör	0,891	3,3454	1,08610
2. Faktör	0,826	3,0678	1,02864
3. Faktör	0,840	3,9280	,96389
4. Faktör	0,567	1,9211	,91257

Tablo 10’daki sonuçlara göre, faktörlerin güvenilirlik değerleri yüksek ve oldukça yeterlidir. Faktörlerin ortalamaları analiz edildiği takdirde görülmektedir ki, katılımcıların en yüksek algı düzeyine sahip oldukları faktör, 3. faktördür. 3. Faktörü ise 1. ve 2. faktörler takip etmektedir. Katılımcıların en düşük algı düzeyine sahip oldukları faktör ise 4. faktör olarak göze çarpmaktadır.

Faktör analizinden elde edilen faktörler yani başlıklar en uygun isimler ile isimlendirilmiştir. Ulaşılan faktörlere verilen isimler ve faktörler altında toplanan ölçekteki ifadeler Tablo 11’de yer almaktadır.

Tablo 11. Faktör İsimleri ve Faktörler Altında Yer Alan İfadeler

1. Faktör: Vergi Konusunda Yeterli Bilgi Sahibi Olunmaması
Vergi kaçırmanın sebebinin vergi oranlarından kaynaklandığını düşünüyorum.
Vergi kaçırmanın sebebi, vergi sisteminin adil olmadığının düşünülmesidir.
Vergi kaçırmanın sebebi, toplanan verginin büyük bir kısmının boşa harcadığının düşünülmesidir.
Vergi kaçırmanın sebebi, toplanan verginin büyük bir kısmının aktarıldığı alanların vergi mükelleflerince kabul görmemesidir.
Vergi kaçırmanın sebebi, toplanan verginin büyük bir kısmının vergi mükelleflerince fayda sağlamayacağı düşünülen alanlara aktarılmasıdır.
Vergi kaçırmanın sebebi, toplanan verginin şeffaf bir şekilde harcanılmadığının düşünülmesidir.
Vergi kaçırmanın sebebi, toplanan verginin önemli bir kısmının mükellefler için yanlış görülen alanlar olmasıdır.
2. Faktör: Vergi Kaçırma İsteğinin Nedenleri
Toplumdaki vergi kaçakçılığı çok olduğu için vergi kaçırmaq istenmektedir.
Yakalanma olasılığı düşük olduğu için vergi kaçırmaq istenmektedir.
Vergi ödeme gücü olmadığı için vergi kaçırmaq istenmektedir.
Vergi kaçırma fırsatı olduğu için vergi kaçırmaq istenmektedir.
Vergi afları yaygın olduğu için vergi kaçırmaq istenmektedir.
3. Faktör: Vergi Farkındalığının Oluşması
Vergi kutsal bir vatandaşlık görevidir.
Vergi sosyal sorumluluk anlayışının bir parçasıdır.
Vergi ahlaki bir konudur.
Ödenmemiş her vergi gelecek nesillerin vergi ve borç yükünü artıracaktır.
4. Faktör: Bilinçli Vergi Kaçırma
Vergi oranları çok yüksek olmasa bile, vergi vermek istenmediği için vergi kaçakçılığının azalmayacağını düşünüyorum.
Toplanan vergi devlet tarafından şeffaf bir şekilde harcansa bile vergi kaçakçılığının azalmayacağını düşünüyorum.

Faktör analizi neticesinde faktörler altında yer alan ifadelerin faktör yükü değerleri ise Tablo 12’de yer almaktadır.

Tablo 12. İfadelerin Faktör Yükü Değerleri

Faktörler ve İfadeler	Faktör Yükü
1. Faktör: Vergi Konusunda Yeterli Bilgi Sahibi Olunmaması	
Vergi kaçırmanın sebebi, toplanan verginin büyük bir kısmının boşa harcandığının düşünülmesidir.	,871
Vergi kaçırmanın sebebi, vergi sisteminin adil olmadığının düşünülmesidir.	,798
Vergi kaçırmanın sebebi, toplanan verginin büyük bir kısmının aktarıldığı alanların vergi mükelleflerince kabul görmemesidir.	,790
Vergi kaçırmanın sebebi, toplanan verginin önemli bir kısmının mükellefler için yanlış görülen alanlar olmasıdır.	,748
Vergi kaçırmanın sebebi, toplanan verginin şeffaf bir şekilde harcanılmadığının düşünülmesidir.	,720
Vergi kaçırmanın sebebi, toplanan verginin büyük bir kısmının vergi mükelleflerince fayda sağlamayacağı düşünülen alanlara aktarılmasıdır.	,602
Vergi kaçırmanın sebebinin vergi oranlarından kaynaklandığını düşünüyorum.	,542
2. Faktör: Vergi Kaçırma İsteğinin Nedenleri	
Vergi kaçırma fırsatı olduğu için vergi kaçırmaq istenmektedir.	,792
Yakalanma olasılığı düşük olduğu için vergi kaçırmaq istenmektedir.	,783
Toplumdaki vergi kaçakçılığı çok olduğu için vergi kaçırmaq istenmektedir.	,767
Vergi ödeme gücü olmadığı için vergi kaçırmaq istenmektedir.	,695
Vergi afları yaygın olduğu için vergi kaçırmaq istenmektedir.	,505
3. Faktör: Vergi Farkındalığının Oluşması	
Vergi sosyal sorumluluk anlayışının bir parçasıdır.	,875
Vergi kutsal bir vatandaşlık görevidir.	,868
Vergi ahlaki bir konudur.	,790
Ödenmemiş her vergi gelecek nesillerin vergi ve borç yükünü artıracaktır.	,730
4. Faktör: Bilinçli Vergi Kaçırma	
Vergi oranları çok yüksek olmasa bile, vergi vermek istenmediği için vergi kaçakçılığının azalmayacağını düşünüyorum.	,785
Toplanan vergi devlet tarafından şeffaf bir şekilde harcansa bile vergi kaçakçılığının azalmayacağını düşünüyorum.	,756

3.5. Araştırma Hipotezlerinin Test Sonuçları

Araştırma kapsamında oluşturulan hipotezlerin test edilebilmesi için %5 anlamlılık düzeyi kullanılmış ve normal dağılıma uyan veriler için parametrik testler, normal dağılıma uymayan veriler için ise non-parametrik testlerden yararlanılmıştır.

- H1 Hipotezi: Katılımcıların vergi konusundaki alt boyutlar hakkında algı düzeyleri ile katılımcıların cinsiyetleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

Katılımcıların cinsiyetleri açısından elde edilen veriler normal dağılıma uygun olduğu için (kadın ve erkeklerin sayısı 30 üzerinde olduğu için) H1 hipotezinin test edilebilmesi için parametrik testlerden Independent Samples T Testinden yararlanılmıştır.

H1 hipotezine yönelik t Testi sonuçları Tablo 13’de sunulmaktadır.

Tablo 13. H1 Hipotezine Yönelik t Testi Sonuçları

Faktör Boyutları	Cinsiyet				Sig. Değeri	Hipotez Test Sonucu
	Kadın		Erkek			
	Ortalama	Standart Sapma	Ortalama	Standart Sapma		
Vergi Konusunda Yeterli Bilgi Sahibi Olunmaması	3,1839	1,14905	3,5016	1,00338	0,052	Ret
Vergi Kaçırma İsteğinin Nedenleri	2,9494	1,10484	3,1822	,94126	0,134	Ret
Vergi Farkındalığının Oluşması	3,8879	,87501	3,9667	1,04613	0,588	Ret
Bilinçli Vergi Kaçırma	1,9310	,89629	1,9114	,93296	0,887	Ret

Tablo 13’de görüldüğü gibi, tüm faktörlere ait Sig. Değerleri 0,05’in üzerinde olduğu için oluşturulan H1 hipotezi 4 faktör için de reddedilmiştir. Hipotez testi sonuçlarına göre katılımcıların vergi konusundaki alt boyutlar hakkında algı düzeyleri ile katılımcıların cinsiyetleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

- H2 Hipotezi: Katılımcıların vergi konusundaki alt boyutlar hakkında algı düzeyleri ile katılımcıların yaşları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

Katılımcıların yaşları açısından elde edilen veriler normal dağılıma uygun olmadığı için (yaş gruplarının frekans sayılarının tamamı 30’un üzerinde olmadığı için) H2 hipotezinin test edilebilmesi için non-parametrik testlerden Kruskal Wallis Testinden yararlanılmıştır.

H2 hipotezine yönelik Kruskal Wallis Testi sonuçları Tablo 14’de yer almaktadır.

Tablo 14. H2 Hipotezine Yönelik Kruskal Wallis Testi Sonuçları

Faktör Boyutları	Yaş			Sig. Değeri	Hipotez Test Sonucu
	18-20	21-23	24 ve üstü		
	Sıra Ortalaması				
Vergi Konusunda Yeterli Bilgi Sahibi Olunmaması	88,46	83,36	99,89	0,164	Ret
Vergi Kaçırma İsteğinin Nedenleri	84,77	91,59	86,03	0,741	Ret
Vergi Farkındalığının Oluşması	98,94	92,52	77,87	0,137	Ret
Bilinçli Vergi Kaçırma	89,81	85,34	95,55	0,480	Ret

Tablo 14'deki sonuçlara göre, tüm faktörlere ait Sig. Değerleri 0,05'in üzerinde olduğu için oluşturulan H2 hipotezi 4 faktör için de reddedilmiştir. Hipotez testi sonuçlarına göre katılımcıların vergi konusundaki alt boyutlar hakkında algı düzeyleri ile katılımcıların yaşları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

- H3 Hipotezi: Katılımcıların vergi konusundaki alt boyutlar hakkında algı düzeyleri ile katılımcıların öğrenim gördükleri sınıflar arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

Katılımcıların öğrenim gördükleri sınıflar açısından elde edilen veriler normal dağılıma uygun olmadığı için (öğrenim görülen sınıfların frekans sayılarının tamamı 30'un üzerinde olmadığı için) H3 hipotezinin test edilebilmesi için non-parametrik testlerden Kruskal Wallis Testinden yararlanılmıştır.

H3 hipotezine yönelik Kruskal Wallis Testi sonuçları Tablo 15'de yer almaktadır.

Tablo 15. H3 Hipotezine Yönelik Kruskal Wallis Testi Sonuçları

Faktör Boyutları	Sınıf				Sig. Değeri	Hipotez Test Sonucu
	1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf	4. Sınıf		
	Sıra Ortalaması					
Vergi Konusunda Yeterli Bilgi Sahibi Olunmaması	91,86	82,06	87,98	91,15	0,874	Ret
Vergi Kaçırma İsteğinin Nedenleri	79,14	82,48	94,21	89,30	0,721	Ret
Vergi Farkındalığının Oluşması	75,55	96,88	96,31	84,57	0,374	Ret
Bilinçli Vergi Kaçırma	64,27	74,56	79,93	100,77	0,009	Kabul

Tablo 15 incelendiği taktirde görülmektedir ki, Vergi Konusunda Yeterli Bilgi Sahibi Olunmaması, Vergi Kaçırma İsteğinin Nedenleri ve Vergi Farkındalığının Oluşması boyutlarına ait Sig. Değerleri 0,05'in üzerinde olduğu için oluşturulan H3 hipotezi belirtilen 3 faktör için reddedilmiştir. Hipotez testi sonuçlarına göre katılımcıların Vergi Konusunda Yeterli Bilgi Sahibi Olunmaması, Vergi Kaçırma İsteğinin Nedenleri ve Vergi Farkındalığının Oluşması boyutları hakkındaki algı düzeyleri ile katılımcıların öğrenim gördükleri sınıflar arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

Ancak Bilinçli Vergi Kaçırma boyutuna ilişkin Sig. Değerleri 0,05'in altında olduğu için oluşturulan H3 hipotezi bu faktör için kabul edilmiştir. Hipotez testi sonuçlarına göre katılımcıların Bilinçli Vergi Kaçırma boyutu hakkındaki algı düzeyleri ile katılımcıların öğrenim gördükleri sınıflar arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

Bilinçli Vergi Kaçırma konusunda katılımcıların öğrenim gördükleri sınıfların hangileri aralarında anlamlı farklılığın olduğunu tespit edebilmek için İleri Düzey Tamhane Testinden faydalanılmıştır.

Yapılan İleri Düzey Tamhane Testine ait elde edilen sonuçlar Tablo 16 yardımıyla açıklanmaktadır.

Tablo 16. Bilinçli Vergi Kaçırma Boyutu İçin İleri Düzey Tamhane Testi Sonuçları

Sınıf		Ortalama Farkı	Standart Sapma	Sig. Değeri
1. Sınıf	2. Sınıf	-,18985	,22738	,958
	3. Sınıf	-,31629	,21642	,641
	4. Sınıf	-,67885*	,19713	,018
2. Sınıf	1. Sınıf	,18985	,22738	,958
	3. Sınıf	-,12643	,19966	,989
	4. Sınıf	-,48899	,17856	,051
3. Sınıf	1. Sınıf	,31629	,21642	,641
	2. Sınıf	,12643	,19966	,989
	4. Sınıf	-,36256	,16438	,166
4. Sınıf	1. Sınıf	,67885*	,19713	,018
	2. Sınıf	,48899	,17856	,051
	3. Sınıf	,36256	,16438	,166

Tablo 16'da görüldüğü üzere Sig. Değeri 0,05'in altında olduğu için 1. Sınıf ile 4. Sınıf arasındaki farklılık anlamlıdır. Yani, Bilinçli Vergi Kaçırma konusunda 1. sınıfta öğrenim görenler ile 4. sınıfta öğrenim görenlerin algı düzeyleri ve bakış açıları farklı çıkmıştır. Tablolardaki

ortalama değerler incelendiği takdirde görülmektedir ki 4. sınıfta öğrenim görenlerin algı düzeyleri 1. sınıfta öğrenim görenlere kıyasla daha yüksektir.

- H4 Hipotezi: Katılımcıların vergi konusundaki alt boyutlar hakkında algı düzeyleri ile katılımcıların ailelerinin gelir seviyeleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

Katılımcıların ailelerinin gelir seviyeleri açısından elde edilen veriler normal dağılıma uygun olduğu için (ailelerin gelir seviyelerinin frekans değerlerinin tamamı 30'un üzerinde olduğu için) H4 hipotezinin test edilebilmesi için parametrik testlerden Oneway Anova Testinden yararlanılmıştır.

H4 hipotezine yönelik Oneway Anova Testi sonuçları Tablo 17'de yer almaktadır.

Tablo 17. H4 Hipotezine Yönelik Anova Testi Sonuçları

Faktör Boyutları	Ailenin Yaklaşık Geliri			F Değeri	Sig. Değeri	Hipotez Test Sonucu
	0-4.000 TL	4.001-6000 TL	6.001 TL ve üzeri			
	Ortalama					
Vergi Konusunda Yeterli Bilgi Sahibi Olunmaması	3,3810	3,3123	3,3443	,057	,944	Ret
Vergi Kaçırma İsteğinin Nedenleri	3,0211	3,0678	3,1115	,113	,893	Ret
Vergi Farkındalığının Oluşması	3,7237	4,0805	3,9713	2,107	,125	Ret
Bilinçli Vergi Kaçırma	1,9872	1,8898	1,8894	,219	,803	Ret

Tablo 17'deki sonuçlara göre, tüm faktörlere ait Sig. Değerleri 0,05'in üzerinde olduğu için oluşturulan H4 hipotezi 4 faktör için de reddedilmiştir. Hipotez testi sonuçlarına göre katılımcıların vergi konusundaki alt boyutlar hakkında algı düzeyleri ile katılımcıların ailelerinin gelir düzeyleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

- H5 Hipotezi: Vergi konusundaki alt boyutlar arasında istatistiksel açıdan bir ilişki bulunmaktadır.

H5 hipotezinin test edilebilmesi için Pearson Korelasyon Testinden yararlanılmıştır. Gerçekleştirilen test sonuçları Tablo 18'de sunulmuştur.

Tablo 18. H5 Hipotezine Yönelik Pearson Korelasyon Testi Sonuçları

Boyutlar		Vergi Konusunda Yeterli Bilgi Sahibi Olunmaması	Vergi Kaçırma İsteğinin Nedenleri	Vergi Farkındalığının Oluşması	Bilinçli Vergi Kaçırma
Vergi Konusunda Yeterli Bilgi Sahibi Olunmaması	Pearson Korelasyon Katsayısı	1	,600**	-,158*	,378**
	Sig. Değeri		,000	,036	,000
	N	177	177	177	177
Vergi Kaçırma İsteğinin Nedenleri	Pearson Korelasyon Katsayısı	,600**	1	-,137	,310**
	Sig. Değeri	,000		,069	,000
	N	177	177	177	177
Vergi Farkındalığının Oluşması	Pearson Korelasyon Katsayısı	-,158*	-,137	1	-,358**
	Sig. Değeri	,036	,069		,000
	N	177	177	177	177
Bilinçli Vergi Kaçırma	Pearson Korelasyon Katsayısı	,378**	,310**	-,358**	1
	Sig. Değeri	,000	,000	,000	
	N	177	177	177	177

Tablo 18'deki sonuçlar incelendiği takdirde görülmektedir ki, Sig. Değeri 0,05'in üzerinde olduğu için Vergi Kaçırma İsteğinin Nedenleri ile Vergi Farkındalığının Oluşması arasında bir ilişki bulunmamaktadır. Bunun dışındaki tüm boyutlar arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki vardır. Ancak, Vergi Konusunda Yeterli Bilgi Sahibi Olunmaması ile Vergi Kaçırma İsteğinin Nedenleri arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Diğer boyutlar arasındaki ilişki düzeyi daha zayıftır. Bununla birlikte Vergi Konusunda Yeterli Bilgi Sahibi Olunmaması ile Vergi Farkındalığının Oluşması arasında ters yönlü bir ilişki bulunmaktadır.

4. Sonuç

Vergiler, geçmişten günümüze gelinceye kadar her zaman, ülkeler, devletler ve toplumlar için en önemli konulardan biri olmuş ve varlığını sürdürmüştür. Devletlerin en büyük gelir kaynaklarından birisi vergilerdir. Toplanan vergiler sayesinde devletler vatandaşlarına hizmet sunmakta ve yapılması gereken uygulamaları yerine getirmektedirler. Verginin önemi konusunda, küçük yaştan büyüklere, öğrencilerden çalışanlara kadar toplumun her kademesinde bir bilinç ve farkındalık oluşması gerekmektedir. Vergi bilinci sayesinde vatandaşlar vergi konusundaki

farkındalıklarını davranışlarına yansıtabilmeli, vergi etiği sayesinde de vergi konusunda içsel bir motivasyon oluşturarak gönüllü bir şekilde vergilerini verebilmelidirler. Vergi bilinci ve vergi etiğinin küçük yaşlardan itibaren oluşması gerekmekte olup üniversite seviyesinde de olgunlaşması gerekmektedir. Dolayısıyla üniversite öğrencilerinin vergi bilinci ve vergi etiğine sahip olmaları son derece önemlidir. Bu çalışmada üniversitede öğrenim gören öğrencilerin vergi hakkındaki düşünceleri, vergi bilinci ve vergi etiği hakkındaki algı düzeyleri araştırılmıştır.

Yapılan araştırma neticesinde demografik bulgulara göre; çalışmaya katılan öğrenciler içinde kadın ve erkekler birbirine neredeyse eşit sayıdadır. Katılımcıların büyük çoğunluğu 21-23 arasında iken, yine büyük bir kısmı 4. sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır. Katılımcıların ailelerinin gelir düzeyleri de çoğunlukla orta seviyededir.

Çalışmada kullanılan ölçekteki ifadeler verilen cevaplar analiz edildiği takdirde katılımcıların vergi etiği konusunda oldukça yüksek algı düzeyine sahip oldukları ve vergi konusunda bilinçli oldukları görülmüştür. Ayrıca katılımcıların bilinçli olarak vergi kaçırmaya sıcak bakmadıkları anlaşılmaktadır.

Araştırmadan elde edilen veriler üzerinde faktör analizi yapılmış ve cevaplar başlıklar yani faktörler altında toplanmıştır. Faktör analizi neticesinde elde edilen faktörler; vergi konusunda yeterli bilgi sahibi olunmaması, vergi kaçırma isteğinin nedenleri, vergi farkındalığının oluşması ve bilinçli vergi kaçırma boyutlarıdır. Katılımcıların vergi farkındalığının oluşması boyutu konusundaki algı düzeyleri en yüksektir. Bilinçli vergi kaçırma boyutu hakkındaki algı düzeyleri ise en düşüktür.

Gerçekleştirilen hipotez testleri sonuçlarına göre ise, bilinçli vergi kaçırma boyutu için 4. sınıf öğrencileri ile 1. sınıf öğrencilerinin algı düzeyleri arasında farklılığının olduğu görülmüş ve 4. sınıfların algı düzeylerinin daha yüksek olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca vergi konusunda yeterli bilgi sahibi olunmaması ile vergi kaçırma isteğinin nedenleri arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Buradan anlaşılabileceği üzere vergi konusunda yeterli bilgi sahibi olunmaması neticesinde vergi kaçırma isteğinin oluşabileceği görülmektedir. Bununla birlikte vergi konusunda yeterli bilgi sahibi olunmaması ile vergi farkındalığının oluşması arasında ters yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Vergi konusunda bilgi sahibi olunmaması aynı zamanda vergi farkındalığının oluşmasına da zarar verebilecektir.

Çalışma neticesinde elde edilen bulgu ve sonuçlar çerçevesinde son olarak şu önerilerde bulunmaktadır: Üniversite öğrencilerinin daha çok bilinçlenmesi için daha fazla seminer, sunum, ders ya da çeşitli bilgilendirme faaliyetlerinden yararlanılmalı ve gelişen teknoloji ile

beraber gerek sosyal medya gerek internet gerekse diğer araçlardan azami ölçüde daha fazla faydalanılmalıdır. Vergilerin toplanması, harcanması ve vergilerin aktarıldığı alanlar hakkında bireylerin sahip oldukları yanlış algıları ortadan kaldırmak adına ilgili konular hakkında daha fazla bilgilendirme yapılmalı ve vatandaşların daha çok vergi bilincine ve vergi etiği algısına sahip olması sağlanmalıdır.

5. Kaynakça

- BARLAS, E. ve GÜNEY, G. (2017), Üniversite Öğrencilerinin Vergi Bilinç Düzeylerinin ve Fatura Duyarlılıklarının Ölçülmesi, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 12(2), 177-197.
- ÇİÇEK, U. ve BİTLİSLİ, F. (2017), Vergi Eğitiminin Üniversite Öğrencilerinin Vergi Bilinci ve Farkındalığı Üzerindeki Etkisi: Bir Araştırma, *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 10(2), 261-278.
- DURMUŞ, M. A. (2015), Üniversite Öğrencilerinin Vergi Bilinç Düzeylerinin Fiş-Fatura Duyarlılığı İle İlişkisi: Aksaray Üniversitesinde Bir Araştırma, *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 2(2), 1-13.
- GERGERLİOĞLU, U. ve MCGEE, R. W. (2017), Üniversite Öğrencilerinin Vergi Bilincine Yönelik Tutumları: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Örneği, *Researcher: Social Science Studies*, 5(10), 383-407.
- İZGİ, K. ve SARUÇ, N. T. (2011), Sosyo-Kültürel Faktörlerin Vergi Ahlakı Üzerindeki Etkisi: Üniversite Öğrencileri İle Yapılan Anket Çalışması, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3(2), 133-142.
- KILIÇOĞLU, M. (2017), Vergi Adaleti ve Vergi Etiği, *Vergi Sorunları Dergisi*, 40(340), 71-85.
- MCGEE, R. W. ve BENK, S. (2019), Christian attitudes toward ethics of tax evasion: a case study, *Journal of Financial Crime*, 26(1), 74-94.
- ÖMERCİOĞLU, A. (2018), Vergi Etiği Yaklaşımı, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, Sayı:36, 35-51.
- ÖMÜRBEK, N., ÇİÇEK, H. G. ve ÇİÇEK, S. (2007), Vergi Bilinci Üzerine Bir İnceleme: Üniversite Öğrencileri Üzerinde Yapılan Anketin Bulguları, *Maliye Dergisi*, Sayı 153, 102-122.
- TEYYARE, E. ve KUMBAŞLI, E. (2016), Vergi Bilinci ve Vergi Ahlakının Gelişmesinde Maliye Bölümü Eğitiminin Rolü, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(4), 1-29.



Bölüm 6

FENOMENOLOJİNİN TÜRK DÜŞÜNCE

DÜNYASINDAKİ YERİ VE ÖNEMİ

Çiğdem YILDIZDÖKEN¹

1 Dr. Öğrt.Üyesi Çiğdem Yıldızdöken İnönü Üniversitesi Felsefe Bölümü (cigdem.yildizdoken@inonu.edu.tr), Orcid No: 0000-0001-8521-5710

Giriş

Türkiye’de felsefenin kuruluşu söz konusu olduğunda “bilimsel düşünüş ve kavrayış”ın şekillenmesi bakımından 1933 Üniversite Reformu’nun belirleyici bir rolü olduğu söylenebilir. Reformdan sonra ülkemize davet edilen Alman akademisyenler modern anlamda üniversitenin kurumsallaşması ve kadrolaşması konusunda oldukça etkin bir rol üstlenmişlerdir. Bu süreçte üniversite mahiyetinde Darülfünun’un felsefe bölümünde görev alan akademisyenler¹ felsefi düşünmenin verimliliğinde önemli bir sorumluluğu yerine getirmiş, gerek bilimsel yayınlar gerekse yetiştirdikleri öğrencilerle Türkiye’de oluşturulacak bir felsefi geleneğin temel yapısını inşa edecek öğeleri sunmuşlardır. Türkiye’de fenomenolojik düşüncenin kök salması da bu süreçle yakından ilişkilidir. Bununla birlikte fenomenolojinin Türk düşüncesine nasıl girdiği ve hangi mevcut düşünce anlayışı zemininde kavranılır olduğunu anlamak için Darülfünun tecrübesi göz önünde bulundurularak ve Cumhuriyet döneminin düşünme eyleminin arka planında nelerin olup bittiği gözetilerek felsefenin hangi bağlamlarda kendisini görünür kıldığı belirlenmelidir. Bu itibarla Türkiye’de fenomenolojinin nasıl kök saldığını anlamak için ülkemizde felsefenin nasıl şekillendiğini kısaca görmekte yarar vardır.

Bilim alanındaki yenilikler eşliğinde kaydedilen “ilerleme” eğitim-öğretimde de düzenleyici reformlarla (kesintiye uğrasa da) 1839’daki “Tanzimat Fermanı” ile kendini görünür kılmıştır. Siyasi bir reform olan bu fermandaki eşitlik ve özgürlük idelerinin topluma sirayeti, meşrutiyetle ideolojik fikirlerin açığa çıkmasına ve “çağdaşlaşma” adı altında Batıyla olan etkileşimin tetiklenmesine yol açmıştır (İyi 2006: 33-38). Türkiye’deki felsefi düşünsel oluşuma hazırlık Tanzimat ile birlikte Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde özellikle bilim alanında tıp, mühendislikte teknik bağlamda toplumsal ihtiyaca yanıt verecek tarzda *praksis* alanın bilgisel gereksiniminin karşılanmasına yönelik olarak ortaya çıkmıştır. Siyasi, sosyal ve ekonomik bağlamda devletin kendini yenilemeye yönelik vaadini içeren bu Hatt-ı Hümayûn “Adaletname” (Türköne 1995: 5) türünden bir belgedir. Bu noktada Mehmet İzzet’in (1891-1930) Tanzimat’ı üç ana fikir üzerinde toplamaya dikkat çekicidir:

“Bunlardan birincisini, 1831 ve 1856 hümayûnu ile kurulan hürriyet esaslarında, ikincisini; Şurayı Devlet, Muhakemeler ve Vilayetler teşkilatı ile belirlenen hukuki ve devlet taazzuvunda, (örgütlenmesinde) üçüncüsünü de; mektepler ve hastaneler açılması, bayındırlık işlerine dair lâyhalar düzenlenmesi ile beliren terakki eğitimlerinde bulabiliriz” (İzzet 1989: 26).

1 1933 Almanya’sında bireysel hakları askıya alan Adolf Hitler’in antisemit ve totaliter bir tavır sergilemesi Almanya’dan gelecek pek çok akademisyenin Darülfünun bünyesinde bir araya gelmesine sebebiyet vermiştir. Bu akademisyen ve bilim insanlarının başlıcaları, Ernst von Aster, Walter Kranz, Heinz Heimsoeth, Joachim Ritter gibi isimler olmuştur. Bkz. İyi 2006: 50.

İzzet'in Tanzimat'a dair yorumu fermanndan itibaren 80 sene içinde gelinen aşamanın ne durumda olduğuna dair bir değerlendirmedir. Aydınlarca dile gelen “Modernleşme” bu modernleşmeye eş değer görülen “Batılılaşma”nın kendini gerçekleştirme süreci olarak anlaşılmaktadır. Batılılaşma düşüncesi Tanzimat’la başlayıp Cumhuriyet dönemine kadar devam eden ve “ilerleme” ülküsünü elden bırakmayan bir tarihsel sürece karşılık gelmektedir. Bu modernleşme kisvesinde bilimsel ve teknik fikirlerin Türk düşüncesine cereyan edışıyle eğitim ve felsefe hakkında da yeniliklerin gerçekleşmesi olanaklı hale gelmiştir. Bu noktada Modern düşüncenin “amelî” gayesi olduğu dikkate alındığında onun *theoria* alanında ahlâk, siyaset, ilim ve felsefe için de zemin olduğu anlaşılmaktadır. Modern düşüncenin “amelî” oluşu “düşünce”nin aleladelikten feragat ederek toplumsal eylem temelinde bir disiplin olarak yeniden yapılanmasını sağlamıştır. Zira “Teknik ilme istinat eder; ilim usule dayanır, usûl kuvvetini felsefeden alır” (Ülken 2013:17) tümcesi bu anlayışı özetler niteliktedir.

Bu görüşe bağlı olarak Batı Avrupa’daki felsefi düşüncenin Türk düşüncesine olan etkisinde Tanzimat reformlarıyla devlet tarafından Batıda ilim ve bilim alanında neler olup bittiğinin öğrenilmesine ilişkin Avrupa’ya gönderilen ilim ve bilim insanların Batıdaki fikirlerin Türk düşüncesine tanıtılmasında önemli bir rol oynadığını belirtmemiz gerekir. Fransa, İngiltere ve Almanya merkezli olan Avrupa’yla olan temasla Batı dünyasının düşünce ufkunun tanınmasında Avrupa’ya giden bilim insanları, gittikleri mahaldeki felsefi disiplinleri; Bergsonculuğu, pozitivizmi, idealizmi Türk tefekkürüne kazandırmışlardır. Bu doğrultuda felsefi düşüncenin gelişimi açısından mecmuaların², 1927’de kurulan Türk Felsefe Cemiyeti’nin³, Darülfünun’un fikri hayatın gelişmesinde büyük katkısı olmuştur. Bu gelişmelere yol açan kurumlardan biri olan ve Abdülhamit döneminde 1894’te dördüncü kez gerçekleşen bir teşebbüsle 1894-1900’lerde resmi olarak “Darü’l-fünun-ı Şahane” adıyla kurulan Darülfünun dikkate alınmalıdır. Öyle ki 1919 Nizamnamesi ile Edebiyat Fakültesi’nde konulan dersler arasında İslam felsefesinin, felsefe tarihinin, metafiziğin yer alması felsefi düşüncenin gelişimini hızlandırmış, ihtiyaç eşliğinde Avrupa’dan hocaların getirilişi ise Batı idealizminin, pozitivizmin, pragmatizmin öğrenilmesinde “düşünce”ye etkisi olmuştur.

Avrupa’da cereyan eden fikirlerin Türk felsefesinde yerini alması ve oluşturulan müfredatlar felsefe öğretiminin sistemli olmasına neden

2 Cumhuriyet döneminde yayınlanan dergilerin listesi için bkz. Arslan 2017: 72-73.

3 Ülken kendisinin de dahil olduğu Cemiyetin 1927’de İstiklal Lisesi’nde M. Servet, Hatemi Seni, Ragıp Hulusi, Orhan Sadettin tarafından kurulduğunu belirtmektedir. Cemiyete sonradan dahil olan isimler arasında Darülfünun hocalarından Mustafa Şekip Tunç, Mehmet İzzet de bulunur. Cemiyetin resmi yayın organı olan “Felsefe ve İctimaiyat” dergisi ile ilmi düşünce daha geniş kitlelere sesini duyurabilme olanağı yakalamıştır. Bkz. Ülken 1992: 439.

olmuştur. Nitekim Hilmi Ziya Ülken (1901-1974), Rıza Tevfik'i (1869-1949) "Türkiye'de felsefeyi öğretim haline koyan ilk kişi" ilan etmektedir (Ülken 1992: 259). Meşrutiyet döneminde Tevfik'in bu noktada lise için hazırladığı müfredat programının ve ilk iki cildi yayınlanan "Büyük Felsefe Kamusu"nun (Sözlüğünün) önemi büyüktür. Türk eğitiminde lisede ilk felsefe derslerini veren Tevfik'in⁴ felsefi programı İngiliz ampirizmine dayanan felsefe tarihi öğretimini kapsamaktadır (Ülken 1979: 261). Böylelikle Tevfik'in eserleri ve oluşturduğu müfredat ile İngiliz bilgi teorisi Türk düşüncesindeki yerini almıştır. Ancak şair ve mütefekkir kişiliğiyle öne çıkan Rıza Tevfik, sadece ampirizmi değil "Bilgi Dergisi"ndeki yazılarıyla Kant felsefesinin ve "İçitihad"ta yayınladığı makalesiyle Bergsonculuğun tanıtılmasındaki sorumluluğu almıştır (Ülken 1979: 263). Fakat bu konuda Darülfünun'da felsefe ve psikoloji profesörü Mustafa Şekip Tunç'un da rolü vardır (Yıldız 2010). Bu dönemde sözü edilen felsefeci ve akademisyenler yanında Mehmet Emin Erişirgil'in (1891-1965) İstanbul Lisesi'ndeki öğretmenliği sırasında Boirac'tan "Psikoloji" (İlm-i Ahvali Ruh) eserini çevirmesi, Dârülfünun'daki muallimliği sürecinde "Kant" kitabını çıkarması (1922), "Edebiyat Fakültesi", "Dergâh" "Mihrab" ve "Hayat" dergilerinde yazdığı makaleler Türk felsefe literatüründe ayrıcalıklı yere sahiptir (Ülken 1979 427).

Yine Tevfik ve Erişirgil'in yanı sıra Cumhuriyet dönemine değin felsefi sahada Baha Tevfik'in (1884-1914), Ziya Gökalp'in (1876-1924), Salih Zeki'nin (1864-1921), İbrahim Ethem'in (1818-1893) de önemi göz ardı edilmemelidir. Batı düşüncesiyle olan ilmi ve bilimsel temas her biri ayrı bir araştırma konusu olan, zikredilen isimlerle Batılı düşüncenin Türk düşüncesinde ve öğretiminde yer almasını sağlayarak felsefenin kurumsallaşmasına imkân oluşturmuştur. Özellikle Tanzimat'tan itibaren Fransız felsefesinin, tabiat bilimlerinin ve bu bilimlerin farklı tezahürleri olarak karşımıza çıkan pozitivism ve materyalizmin bir düşünce geleneğini oluşturmaya başladığı (Öktem 1999: 168-169), gerçekleştirilen yayınlarla da felsefi düşünceye ilişkin kurumsallaşmanın güçlendirildiği görülmektedir. Batıyla gerçekleşen bu ilmi temaslar, Alman düşüncesi merkezli fenomenolojinin ne olduğunu ve onun Türk düşünce dünyasına nasıl girdiğini de ızah edecek niteliktedir. Lakin belirtmek gerekir ki fenomenoloji diğer felsefi disiplinlerden daha sonra Türk düşüncesine sirayet etmiş, daha önce Türk düşüncesine giren ve erken Cumhuriyet döneminde akademik çevrelerde oldukça kabul gören Bergsonculuk bu düşüncenin ülkemize girişine zemin hazırlamıştır. Çünkü Bergsonculuk,

4 Ülken Dârülfünun'da daha önce Ahmed Vefik Paşa'nın "Hikmet-i Tarih", Ahmed Mithat'ın "Dinler Tarihi"ni okuttuklarını belirtir. Bu anlamda yüksek öğrenim kurumu olarak Dârülfünun'da felsefe derslerinin olmasına rağmen ortaöğretimde olmadığı dikkate alındığında Tevfik'in 1914'te bu yeniliği lise için gerçekleştirmesi dikkate değerdir (Ülken 1979: 259).

spritualist karakteri ile materyalizm ve pozitivizme karşıt bir görüş olarak ortaya çıkmıştır.⁵ Aynı şekilde fenomenoloji de Avrupa’da önceden var olan pozitivizme ve natüralizme bir tepki olarak tabiat bilimlerinin değerden düşürdüğü yaşam dünyasına (*Lebenswelt*) yapılacak araştırma ile özel bir düşünce tarzı ve yöntemi olarak açığa çıkmıştır. “Avrupalı düşüncenin bir aşaması” olarak fenomenoloji (Lyotard 2007: 11) bu anlamda hem sonradan gelen hem de diğer felsefi disiplinlerin kavranılmasıyla sonradan anlaşılan bir düşünme alanı olarak belirmektedir.

Fenomenoloji ve Türk Düşüncesi

Fenomenolojinin Türkiye’de nasıl kendini açığa çıkarmış olduğu dikkate alındığında 1918’de Darülfünun’da bir süre görev yapan⁶ Mehmet İzzet’in fenomenoloji fikrinin Türk düşüncesinde filizlenmesinde etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Bu yeni düşünce alanı hakkında bir eser bırakmamış olsa da İzzet’in önemi, fikri münasebeti gerçekleştirmiş olmasında aranmalıdır. Bu anlamda fenomenolojinin Türk felsefesinde ilk dile getirilişinin Türk düşünce tarihinde önemli bir yeri olan Mehmet İzzet nezdinde gerçekleştiği söylenebilir.

Değirmencioğlu’nun aktardığına göre İzzet, Mehmet Emin Erişirgil aracılığıyla 1928 yılında hem hastalığının tedavisi için hem de kültür ataşesi olarak Paris’e gönderilmiştir. Daha sonrasında hastalığı dolayısıyla Berlin’e giden İzzet, aniden Türkiye’ye dönmüş Darülfünun’da “içtimaiyat” dersi vermiş, tedavisini gerçekleştirmek üzere tekrar Berlin’e gitmiştir. Mengüşoğlu’nun Ülken’e, Ülken’in de bize bildirdiği üzere İzzet, Almanya’dayken Husserl’in “phenomenologie”sine büyük ilgi duymuş ancak hastalığı bu konu hakkında yazılı bir kaynak bırakmasına engel teşkil etmiştir (Değirmencioğlu 1987:14-15). Her ne kadar İzzet’in fenomenolojiyle ilgili bir yayın bırakmadığı ifade edilse de yetiştirdiği öğrenciler⁷ ve eserleri göz önünde bulundurulduğunda Osmanlı’nın son dönemine ve Cumhuriyet dönemine tanıklık etmiş bir felsefeci olarak o dönem Türkiye’inde felsefe yapma eylemini ve Batı’nın düşünce anlayışını ayrıntısıyla analize girişip düşüncede tenkidi oluşturmaya Türk düşüncesine yeni bir zihni açılım getirdiği belirtilmelidir. Değirmencioğlu’nun aktardığı üzere İzzet’in meslektaşı Mehmet Emin Erişirgil, bu savı destekleyecek şekilde “... yazılarının, onun bilgisinin genişliğini, felsefi kültürünün derecesini göstermekten uzak olduğunu, bıraktığı bunca eserlerinin, bırakabileceği eserler yanında sönük kalacağını” belirtmektedir (İzzet 1989: V)⁸.

5 Bergsoncu felsefenin Türk düşünce dünyasına girişi ve Türk felsefesine etkileri bağlamında bir çalışma için bkz. Yıldız 2011.

6 İzzet, Nizamname ile beş şubeye ayrılan Darülfünun’un Ulum-u Terbiye, Fünun ve Ulum-u Şer’iye şubelerinde müdürlük yapmıştır. Bkz. Öktem 1999: 168.

7 Tanınmış olan öğrencilerinden bazıları: Hilmi Ziya Ülken, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu.

8 İzzet’in “Makaleler” adlı eserini hazırlayan Değirmencioğlu’nun “Önsöz”deki ifadesidir.

İzzet'in felsefi düşüncede yol gösterici vasfıyla açtığı güzergâhta fenomenolojiye yönelik Türk felsefe literatüründeki ilk yayını 1936'da Hilmi Ziya Ülken'in "Yirminci Asır Düşünürleri" adlı eserinde bulmaktayız (Ülken 1936). Bu eserinde Ülken, fenomenolojiye bir bölüm dâhilinde Edmund Husserl, Max Scheler, Emile Lask, Nicolai Hartmann ve Martin Heidegger'e yer vermesinin yanı sıra "yirminci yüzyıl felsefesine genel bakış"la irrasyonalist, idealist, pragmatist felsefeyi, matematik ve biyoloji felsefesini, idealist fizikçileri de tanıtmaya girişiminde bulunmaktadır. Ancak eseri incelediğimizde bu "bakış"ın genel bir tanıtımı aşarak sunulan felsefi disiplinin müşkül yanlarını ele alan ve yöneltilecek eleştirileri de içeren bir düşünme sorumluluğunu aldığı anlaşılmaktadır.

Ülken, fenomenolojiye ayrılan bölümde Avrupa'da cereyan eden bu yeni felsefe disiplininin gayesinin *hads* ile aracısız şekilde kavranan salt yaşanmış tecrübe akışının betimlenmesi olduğunu belirtmektedir. Düşünürlere göre hatta aynı düşünür nezdinde de farklı anlam bağlamları içeren, delile ihtiyaç duymayan, doğrudan idrak ile beliren fenomenolojik hareket, Bergson'un "şuurun doğrudan doğruya mutaları"nda açığa çıkan psikolojiye ve metafiziğe dayalı bir anlayıştan farklı olarak Husserl'de yaşanmış tecrübeden neşet eden salt mahiyetin yakalanabilmesine olanak verecek salt fiiller olarak kendini sunmaktadır (Ülken 1936: 214). Bu doğrultuda Ülken, fenomenolojinin Husserl'de ne anlam ihtiva ettiğini, Bergsonculuktan farkını ve diğer felsefi disiplinlerle olan ilişkisini mütalaa ederek, düşünürün eserlerini tanıtmasının yanı sıra fenomenolojinin çıkmazlarını da tartışmaktadır.⁹

Ülken'e göre Husserl, kendisinden sonra gelecek olan düşünürlerin çıkış noktası olmakla birlikte farklı fenomenolojilerin oluşmasına da olanak vermiştir. Bu noktada fenomenolojik tarzını Husserl'den alan Scheler, fenomenolojiyi realizm ve irrasyonalizm (laakli felsefe) ile birleştirerek yeni bir fenomenolojik alan oluşturup bu sahaya "kıymetler sahası"nı dâhil etmiştir (Ülken 1936: 233-253). Birbirini tamamlayan Lask ve Hartmann ise şuurun fenomenolojisinin ve "metalojik bir sistem" inşasına girişmiş (Ülken 1936: 254-268) ancak bu Kantçı anlayışlarla sistemleşmeye çalışan düşünürlerin eksikliği Heidegger'in fenomenolojik ontolojisiyle giderilmiştir. Ülken, fenomenolojinin Husserl'den beri gelen ve Heidegger'le (Ülken 1936: 268-278) devam eden düşünsel sürecinde ortak bir temayül olduğunu ifade etmesinin yanı sıra aşılması gereken bir meselenin varlığını da öne sürmektedir. Bu mesele ise hakikatin postulatının ideal alana mı yoksa reel alana mı aitliğidir (Ülken 1936: 278).

9 Bu hususta Ülken, Husserl'in şuurun merkezi faili olarak odak noktası kıldığı saf ben (*absolute ben*) kavramının yarattığı güçlüğü açıklamaktadır: "bir defa, (saf benlik) ve dikkat fiili, Husserl'in nazariyesine temel olduğu gibi basit ve *neutre* fiillerden ibaret olmayıp, fakat faaliyet ve *action* nev'indendir. Husserl bu müşkülü sezdiği için onlarda çok dar, mahdut bir *action* görmektedir: bir şey meydana getirmezler; yalnızca bulur ve tespit ederler" (Ülken 1936: 231).

Türk felsefe literatüründe fenomenolojiye ilişkin bir diğer araştırma 1939'da "Felsefe Seminer Dergisi"nde Mazhar Şevket'in (İpşiroğlu) (1908-1985) "Fenomenoloji" başlığıyla yayınlanan makalesidir. İpşiroğlu, eserinde fenomenolojiyi meseleleriyle açıklayarak fenomenolojinin ne olduğunu, fenomenin ne anlama geldiğini, hakikat ve realite arasındaki ilişkiyi, şuurun fenomenolojideki yerini, fenomenolojinin işlevlerini ve bu tür bir ilmin hangi kazanımı sağladığını tartışmaya açmaktadır. Çalışma, fenomenoloji üzerine düşünmemizi sağlayarak evvela bizi mahiyetin ne olduğu ve nasıl kavranılacağına ilişkin sorun üzerine düşünmeye davet ederek başlamaktadır. Fenomenin ne olduğuna yönelik meselenin bu tartışmalarla gündeme getirilişiyle bir yandan "hadise ilmi" diğer yandan "mahiyet ilmi" olarak tanıtılan fenomenolojinin birbirine zıt bir fenomen mefhumuna karşılık gelip gelmediği geleneksel felsefe gözetilerek yanıtlanmaya çalışılır (İpşiroğlu 1939: 153). Bu bakımdan İpşiroğlu için mesele bir yandan 'tüm açıklığı' ile "kendini gösteren" fenomenin aynı zamanda "kendini göstermeyen" oluşu dahilindeki varlık tarzıdır.

Sorunun üstesinden gelmeye çalışan İpşiroğlu, her realitenin fenomen olduğu savını tersyüz ederek her fenomenin realite olup olmadığını soruşturmakla araştırmasına devam eder. Bu noktada sorduğu soru araştırmasını yürütmesi bakımından değerli olacaktır: "Fenomen aleminin hudutları realitenin hudutlarıyla bir midir?" (İpşiroğlu 1939: 155). Meselede beliren; fenomenoloji bir mahiyet ilmi olaksa mahiyeti nerede arayacağımız ve mahiyetin realitede hangi bağlamda bize kendisini göstereceğidir. Tabii alemden mahiyet gizli kalmaktaysa ona ulaşabilmek; görülebilmek uğruna fenomenoloji iş başına çağrılmalıdır. Bu konuda Şevket, fenomenolojik betimlemeyi ve fenomenolojik indirgemeyi açıklamaktadır.

Ona göre tabii alemin sınırı dahilinde varlığın mahiyetinin açığa çıkarılışı fenomenolojik betimleme (*ideation*) ile sağlanırken, salt fenomenin yakalanabilmesi fenomenolojik indirgeme (*reduksiyon*) ile gerçekleşecektir. Bu arada İpşiroğlu, salt mahiyete ulaşabilmek için iş gören fenomenolojinin, varlığı mevcudiyetinden tecrit etmediğini radikal bir akt olarak varlıkta safkatışksız mahiyete ulaşmayı imkânlı kılan fenomeni açığa çıkarma gayesi olduğunu da belirtmektedir (İpşiroğlu 1939: 158-159). Meselenin ilerleyen safhalarında fenomenolojideki dış dünya problemine de değinen İpşiroğlu, fenomenolojinin özne merkezli anlayışlardan farkını açıklayarak varlığın veriliş ve mahiyet farkı bağlamında beliren "müteal ve immanent şuur'da neler olup bittiğine yönelik araştırmaya girişmesiyle şuur-varlık arasında ne türden bir ilişki olduğunu açıklamaya çalışmaktadır. Anlatılanlar ışığında İpşiroğlu'nun çalışmasının dönem itibarıyla Türk düşüncesinde Avrupa'da ses getiren bu yeni felsefi disiplini işlevindeki aşamaları ve açığa çıkan kavramları, meseleleri aydınlık kılmaya çalışmasıyla Türk felsefesine katkısı olduğu söylenebilir.

Fenomenolojiye ilişkin İpşiroğlu'nun çalışmasından ve Ülken'in "Yirminci Asır Düşünürleri"nden bir yıl sonra başlı başına sistemli bir şekilde meseleyi ele alarak tartışan ise Takiyettin Mengüşoğlu'dur (1905-1984). Düşünürün fenomenoloji ile ilgili ilk çalışması, Nicolai Hartmann danışmanlığında 1937'de tamamladığı "Husserl ve Scheler'de Bilinebilirliğin Sınırları" (Über die Grenzen der Erkennbarkeit bei Husserl und Scheler) başlıklı doktora tezidir (Mengüşoğlu 1976: V). Almanca yazılan bu eserden sonra Mengüşoğlu'nun Türkçe yazdığı ilk eseri, 1942'de Ernst von Aster'in önerisiyle "Fenomenoloji ve Nicolai Hartmann"dır. Eserin "Giriş" kısmı ufak değişikliklerle İstanbul Üniversitesi yayını olan "Felsefe Arkivi"nin ilk sayısında 1945 yılında yayınlanmıştır (Mengüşoğlu 1945). Bu eserle düşünürün Husserl fenomenolojisinin mahiyetini, yöntemini, fenomenolojinin sunduğu varlık tarzlarını izaha girişmesi Ülken'in bu yeni felsefi disiplini tanıtmaktan da farkını ortaya koymaktadır. Bu anlamda Ülken için fenomenoloji kendi felsefi kaygısında beliren bir anlayış değildir. Ülken'in, fenomenolojinin felsefe tarihindeki yerini ve değerini görmemize olanak vermesine karşılık Mengüşoğlu'nda dile gelen fenomenoloji, bizatihi düşünürün felsefi kaygısı ve meselesi bağlamında içselleşen bir tavra dahildir.

Mengüşoğlu'nun ve İpşiroğlu'nun çalışmaları karşılaştırıldığında ise her iki düşünürün fenomenolojiyi tanıtan derli toplu bir eser sunduklarını söyleyebilme imkânı yakalanmakla birlikte İpşiroğlu'nun belirli meseleler dâhilinde fenomenolojiyi tanıtmaya nazaran Mengüşoğlu'nun, ele aldığı meselelerle birlikte fenomenolojinin düşünce tarihindeki yeniliğini ve farkını ortaya koyma uğruna geleneksel felsefe hususunda daha da kapsamlı bir tartışma alanı sunduğu görülmektedir. Buna bağlı olarak İpşiroğlu, fenomenolojik düşüncenin Husserl'den sonra düşüncedeki etkisini açıklamazken; Mengüşoğlu, bu düşüncenin Scheler ve Hartmann felsefesindeki tesirini belirterek daha kapsamlı bir fenomenoloji araştırmasını Türk düşüncesine sunmuştur.

Mengüşoğlu'nun akademik hayatı boyunca yayınladığı eserlere dikkat kesildiğimizde tercümeleri ve muhtelif eserleriyle fenomenolojide her an iş gören bir "düşünme" mahallinde yurt edindiğine tanıklık ederiz.¹⁰

10 Bu noktada düşünürün başlıca muhtelif eserlerinin tam künyesinin verilmesi yararlı olabileceği kanısındayız: Mengüşoğlu, T. (1958), *Felsefeye Giriş*, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları. Mengüşoğlu, T. (1969), *Kant ve Scheler'de İnsan Problemi: Felsefi Antropoloji için Kritik Bir Hazırlık*, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları. Mengüşoğlu, T. (1971), *Felsefi Anthropoloji: İnsanın Varlık Yapısı ve Nitelikleri*, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları. Mengüşoğlu, T. (1979), *İnsan ve Hayvan Dünya ve Çevre: İnsan ve Hayvanın Varlık Yapısında Ortaya Çıkan Zıt Fenomonler*, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları. Mengüşoğlu, T. (1988), *İnsan Felsefesi*, İstanbul: Remzi Kitabevi. Tercüme eserlerinden başlıcaları: Hartmann, N. (1946), Almanya'da Yeni Ontoloji Cereyanı, *Felsefe Arkivi*. 1(2-3). Scheler, M. (1947), *İnsan ve Kainattaki Yeri*, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları. Löringhoff, V. F. (1973), *Mantık: Saf Mantık Sistemi*, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları. Heimsoeth, H. (1986), *Felsefe Temel Disiplinleri*, İstanbul: Remzi Kitabevi. Heimsoeth, H. (2007), *Kant'ın Felsefesi*, Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Bu “düşünme eylemi”ni Mengüşoğlu, 1958’de yayınlanan “Felsefeye Giriş” adlı çalışmasında da sürdürmektedir. Araştırma; felsefenin epistemoloji, ontoloji, etik, hukuk, sanat alanlarının varlık fenomenlerinin, varlık tarzlarıyla meselelerinin tartışıldığı fenomenolojik bir betimin tezahürüdür. Düşünürün eserlerindeki anlam içeriklerini, yöntemini ve üslubunu gözettiğimizde fenomenolojisinde Hartmann mirasından gelen, Klasik felsefenin varlık tasavvurundaki kategoriyel söylemin aksine “varlığın kendisinde olan determinasyon ilkesi” (Mengüşoğlu 1958:124) olduğu tezi korunmaktadır. Bu tez Husserl’in “fenomenlerin kendisine dönme” savıyla olan tutarlığı bize gösterirken felsefe yapma eylemindeki fenomenolojik sadakate de işaret etmektedir. Bu tavır, varlığın asli yapısına varlık fenomenleriyle odaklanmak suretiyle açığa çıkacaktır.

Fenomenolojinin Türk düşüncesine tezahür ettiği yayınların zamansal sıralamasında ve Mengüşoğlu’nun çalışmalarının olgunlaşmaya başladığı sıralarda Ülken’in 1966’da yayınladığı “Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi” adlı eseri önem taşımaktadır. Ülken, bu eserinde fenomenolojinin (*Phenomenologie*) “Yeni Türk” düşünürleri arasında güçlü bir tesiri olduğunu ancak bu felsefi disiplinin ne okutulduğunu ne de temsilcisi olan Husserl’in metinlerinin çevrildiğini belirtmektedir. Ülken, fenomenolojinin bir özet olarak ne olduğuna ilişkin araştırmasında Mengüşoğlu’nun Hartmann danışmanlığında gerçekleştirdiği doçentlik tezi olan “Fenomenoloji ve Nicolai Hartmann” çalışmasının Türk felsefe literatürüne olan katkısını vurgulayarak Mengüşoğlu’nu fenomenolojik alanın oluşturduğu meselelere dahil etmektedir. Hartmann’ın metalojik bir nitelik taşıyan yeni ontolojisinin dönem itibarıyla Heidegger ya da Karl Jaspers felsefelerine nazaran oldukça popüler olduğunu öne süren düşünür, Mengüşoğlu’nun fenomenoloji bağlamındaki tesirinin “Felsefeye Giriş” adlı eseriyle görünür olduğunu ve Türkiye’de yeni bir felsefi disiplin olarak başlattığı “felsefi antropoloji”si ile fenomenolojinin son formuna kavuştuğunu ifade etmektedir. Ülken’e göre Mengüşoğlu, bu anlamda Husserl’in fenomenolojisinin ontolojiye dönüştüğü Hartmann anlayışının tesiri altındadır (Ülken 1992: 476).

Ülken’in “Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi”nden sonra 1968’de yayınladığı “Varlık ve Oluş” adlı eserinde iki bölümde yer verdiği “Şuurun Fenomenolojisi I-II” (Ülken 2014: 291-384), fenomenoloji ile ilgili yaptığı araştırmalarının en kapsamlısını içeren çalışmadır. Ülken, öncelikle şuurun tarihsel-düşünsel soruşturmasını yaparak bu kavramın Husserl fenomenolojisinde ne anlam ihtiva ettiğini açılımı yoluna gitmektedir. Bu hususta Ülken, Husserl fenomenolojisinin mihenk taşı niteliğinde olan *intentionalite* kavramından yola çıkarak “kasıtlı şuur”dan ne anlamamız gerektiğini ele almaktadır. Bunun yanında Ülken, Husserl’den sonra fenomenolojinin hangi felsefi güzergâhlarda

açığa çıktığı konusunda Scheler'i, Hartmann'ı ve Heidegger'i konu almasının yanında belirttiğimiz diğer eserlerinde yer almayan düşünürlere de yer vermektedir. Düşünür, Scheler'in fenomenolojisini açıklarken Mengüşoğlu'nun, Max Scheler'in eseri olan "İnsanın Kainattaki Yeri" (Scheler 1948) çevirisinden sıkça yararlandığı gibi "Kant ve Scheler'de İnsan Problemi, Felsefi Antropoloji İçin Tenkidi Bir Hazırlık" (Mengüşoğlu 1949) çalışmasından da faydalanmaktadır. Bu perspektiften hareketle Ülken, Emmanuel Levinas'ın "Husserl Fenomenolojisinde Görü Teorisi"ne, Merleau Ponty'nin "Algının Fenomenolojisi"ne ve Jean Paul Sartre'ın "Varlık ve Hiçlik" adlı eserine başvurarak fenomenolojinin düşünsel seyrini aydınlık kılmaya çalışmaktadır.¹¹

Düşünür fenomenolojiye yönelik bu geniş kapsamlı soruşturmasında Husserl'in öne sürdüğü üzere şuurun mahiyetinin sadece "... 'bir yere çevrilmiş olma'dan ibaret olan fenomenler zümresi" (Ülken 2014: 293-294) olmadığını insanın yaşadığı toplumsal alanında, kültürel çevresiyle, sosyal bir tarzı olduğunu da ileri sürerek "sosyal şuur"u da soruşturmaktadır. Fenomenolojide ele alınan şuura yönelik meseleler şuur fenomenolojisinin ikinci bölümünün de ön hazırlığını oluşturmaktadır. Nitekim bu bölümde Ülken, şuurla girilecek ilişkinin nasıl bir tarzı olacağını, şuurun zıt ve tamamlayıcı vasıflarını konu edinerek epijektif, projektif, objektif, sübjektif şuurun, değer şuurunun araştırmasını yapacaktır. Bu bağlamda anlaşılıyor ki Ülken'in bu eserdeki fenomenoloji araştırması o vakte kadar Türk felsefe sahasında yapılan çalışmalar arasında kendine münhasır bir çalışma olmaktadır.

Buraya kadar belirtildiği üzere fenomenolojinin Türk düşünürlerine olan etkisi, Mehmet İzzet'le başlayarak Hilmi Ziya Ülken ve Takiyettin Mengüşoğlu'yla Türk düşünce tarihinde görünür olmaktadır. Fenomenolojinin bilhassa Mengüşoğlu'nun "felsefi antropoloji"si gözetildiğinde yeni felsefi disiplinlerin gelişme olanağının gerçekleştirilmesinde etkisi olduğu belirtilmelidir. Zikredilen düşünürlerin yanı sıra fenomenolojinin Türkiye'de başlı başına bir araştırma alanı olarak gelişmesinde yaptıkları özgün çalışmalar ve tercüme eserler dikkate alındığında Nermi Uygur'un, Önay Sözer'in, Bedia Akarsu'nun ve Ahmet İnam'ın da katkı sağladığı anlaşılır.

Nermi Uygur, fenomenolojiyi kendi düşünce yapısının özgünlüğünde yoğurmuştur. Uygur'un felsefesindeki düşünce özgünlüğü felsefenin ne'liği üzerinden değil, "felsefenin ölüm-dirim meselesi" (Uygur 2016: 371) olarak klasik düşüncedeki "nedir"den başkaca bir "nedirlik"

11 Ülken ilgili eserleri Fransızcasından okuyarak araştırmasını gerçekleştirmiştir.

nezdinde; “ne olmaklığı” bağlamında gerçekleşecek bir soruşturmayı konu edinmektedir. Bu bakımdan felsefenin olmaklığı evveliyatında felsefenin yapısına ve mahiyetine yönelik yapılacak bir araştırmadır. Felsefenin sorumluluğunu alan bu araştırmayla Uygur, modern düşüncenin “kriz”inde görünen felsefenin varolma alanının yok olma tehlikesi kaygısıyla felsefenin ne olmaklığına ilişkin sorunla bizi hesaplaşmaya davet etmektedir. Bu hesaplaşma, Husserl ve Heidegger’den alınan mirasın fenomenolojik tavrıyla ortaya konulmaktadır. Felsefenin ne olmaklığıyla ilgili yürütülecek araştırma ise ancak felsefeye özgü soruların yapısını aşikâr kılmakla olanaklıdır. Ancak bu şekilde “felsefenin tümünü saran sis perdesi dağılabilecektir” (Uygur 2016: 372).

Bir felsefe sorusunun ne olduğu meselesi bu meseleye verilecek yanıttan evvel kendi başına değerlidir. Felsefe sorusunun ne olduğu; onun yapısının, mahiyetinin ve onun diğer alanların sorularından ayırdını oluşturacak şeyin ne olduğuna yönelik elzem bir kaynak mahiyetindedir. Bu anlamda bir felsefe sorusunun ne olduğu, ne olmadığı ile de yakından ilişkilidir. “Bir Felsefe Sorusu Nedir?” çalışmasında felsefe sorusunu açıklamak üzere diğer alanlardaki soruları karşılaştırmalı ele alan Uygur, bu sorunun felsefenin başlangıcından itibaren hatta doğuşuyla da ilintili bir soru olarak felsefenin spesifikleşmiş alanlarında yeri geldiğinde varlık, yeri geldiğinde bilgi ya da etik, politik, estetik bağlamda kendini felsefede her daim gösteren bir soru olarak karşımıza çıktığını belirtmektedir (Uygur 1945). Şu hâlde sorunun açıklanması “felsefenin ne olmaklığı”na yönelik soru olarak felsefi meseleleri soruşturma bağlamında belirlemektedir. Başka bir ifadeyle bir felsefe sorusunun ne olduğu, felsefenin ne olduğu ile ilgilidir. Felsefenin, bir araştırma alanı olduğu dikkate alındığında değişik sorularla kendini görünür kıldığı anlaşılmaktadır. Ancak her ne şekilde açığa çıkarsa çıksın nasıl bir sorunun felsefe sorusu olduğu, sorunun kendisinin belirgin hale getirilmesini talep etmektedir. Bu noktada felsefe sorusunu tesis eden felsefenin mahiyetini oluşturan yapının izini sürme, fenomenolojik düşünüşü üstlenmekle gerçekleşmektedir.

Uygur’a göre sorular eylemde değil, “dil” de kendini açığa çıkarmaktadır (Uygur 1945: 24). Bir felsefe sorusu, kavramın anlamına yöneltlen soru olarak “dile yönelen” bir sorudur. Dile yönelen anlamda sorun semantik sorudan farklı olarak “söz”den öte sözün dile getirdiği fenomen ile ilgilenir. Bu bakımdan fenomenler dilin kendisinde aranılır (Uygur 1945: 41). Felsefi sorulardaki anlam arayışı kendi varlığımıza ve evrene yönelik gerçekleştirilecek olan evren tasavvuru gereksinmemize dair de bir açıklama olacaktır. Bu husus bizi, dil-dünya-evren-düşünme kavramları arasında düşünmeye sürükleyecektir. Felsefe, evrenin anlamına yönelik bir açıklamadır. Düşünürün bu anlayışı fenomenolojik ontolojinin düşüncesi ile temellenmektedir. Nitekim Heidegger’in

“Hümanizm Üzerine”de belirttiği insanın varlıkla kuracağı özsel bağın “düşünme”, “düşünme”nin ise varlığın dile gelmesiyle gerçekleşeceği savı, Uygur’un meselesindeki varlığın temellendiği felsefi soruların dil üzerinden kendini nasıl temsile getirdiğini anlamamız açısından işlevseldir. Bu nedenle Heidegger’in tümcesiyle “Dil, varlığın evidir” (Heidegger 2013: 5) görüşünün ele alınması Uygur’un araştırmasındaki fenomenolojik ontolojiyi felsefi soruların ve felsefenin yapısının izini sürmesini anlamada yarar sağlayacaktır.

Heidegger “eylem” üzerine düşünmemiz gereğini belirtmektedir. Eylem bir şeyi yerine getirmektir. İnsan söz konusu olduğunda onu diğer var olanlardan ayıran, varlığın hakikatini kavrama olanağı yakalamasına sebep olan “düşünme eylemi”dir. Düşünme, bu eyleme varlığın kendisi üzerine anlamaya çalışmakla ulaşır. Bundan dolayı felsefe düşünme ile yapılıyorsa; düşünmenin kendisi de başlı başına bir eylemdir. Bunun nedeni düşünmede varlığın kendisinin bırakılmışlık halinin izahının sunulmasıdır (Heidegger 2013:28). Varlık, kendisini düşünmede gerçekleştirir. Bu, varlığın kendisini gerçekleştirmesi olduğu kadar düşünmenin de kendisini gerçekleştirmesidir. Dolayısıyla varlığın açılanmışlığı dilde kendini ele vermektedir. Bu anlamda varlığın hakikatinin anlaşılma olanağı, dil ve düşünme eylemi üzerinden temellenir. Bu fenomenolojik bakışın göstermeğe çalıştığı, dilde beliren içerik ve dilin formları değildir. Fenomenolojik bakış dilin gösterdiği fenomene odaklanmaktır ki ancak burada felsefe sorusunu; felsefenin kendini tamamlaması için neyi sorduğunu bulabiliriz. Uygur’un ifadesiyle, “Felsefe sorusu ne evren olarak evreni ne de dil olarak dili sorar. Kısaca söylemek gerekirse, felsefe sorusu, dünyaya-yönelmiş-olan-dilin-anlamında derinleşmeyi başlatır” (Uygur 1945: 36).

Görülüyor ki, Uygur’un fenomenolojik bir gelenekten geldiği dikkate alındığında “dünyaya yönelmişlik”te *intentionalite*’ye dahil olan bir eyleme olanağı bulunmaktadır. Fenomenologların temel sloganı olarak beliren “bilinç daima bir şeyin bilinci” ise nesneye ya da şeye yönelen her bilinç bir eylemeye de konu olur ve kendinde de bunu konu edinir. Çünkü bilinç maddesel nesnenin mahiyetindeki “öz”leri yakalarken ve *intentionel* bir tavır alırken kendi bilincinin refleksiyonelliğine de zemin hazırlar. O halde bilinç kendi içinde de bir eyleme dahil olarak kendi “öz”ünü gerçekleştirmesi doğrultusunda fenomenolojik eyleme kaynaklık etmektedir. Böylece “bilincin düşünmesi”nde karşımıza çıkan anlam arayışı, felsefi soruların eylemsel temelde yapısında bulunan olanağını açıklar niteliktedir. Uygur yaşamı boyunca bu bakış açısından hareketle yol aldığı anlaşılan görüşünü Husserl fenomenolojisindeki “öznelararasılık” meselesinden yola çıkarak “Başkasının Ben’i” meselesinde açıklığa kavuşturmuştur.

Bu bağlamda Uygur'un 1958'de yayınlanan "Edmund Husserl'de Başkasının Ben'i Problemi" adlı eseri düşünmenin fenomenolojisinin yaşama adanmış meselelerine ilişkin bir yanıt denemesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu meselelerin başında Uygur'un öncelikle kendi felsefi problemi; "tutkusu" olan "başkasının ben'i" gelmektedir. Burada düşünürün, başkasının ben'inde "ben'i" görüleyebilme uğruna¹² açığa çıkan fenomenolojik meselesinde başkasının ben'inin nasıl görüldüğüne odaklandığı anlaşılır. Uygur, Mengüşoğlu'nun Hartmann çizgisinde ilerlemesinden başkaca bir felsefi güzergâhta yol almaktadır. Bu güzergâh Husserl'e yakın olmakla birlikte ondan bazı öğelerle ayrılmış, Uygur'un dünya deneyimiyle kendi özüne eşlik eden bir "düşünme"nin açığa çıkmasına neden olmuştur (Uygur 2007: 15). Bu anlamda aleladeliliğin sunduğu düşünme tarzını *epokhe*'ye alarak her an fenomenin kendisine odaklanan fenomenoloji Uygur'da, tüm olası ayrıntılarıyla fenomenin asli yapısına; "yaşam"dan "öteleştirme"den var olanın zaman, varlık, bellek, bilinç, kültür, tarih, dil öğeleri ile ilişkilerini ve bu ilişkilerde oluşan bağı dikkate alan bir araştırma alanına dönüşmektedir. Bu kökeni önceleyen düşünme biçimini temele alan Uygur'da fenomenolojinin ilim, bilim alanlarının inşa edilmesine imkân veren yapının garantörü olarak görülmesi, bu yeni felsefi düşüncenin sadece felsefe alanında değil; bilim, ilimde de kendi hakkında konuşulma olanağını sağlamıştır. Bunun nedeni fenomenoloji ile başlayan bakışın ve düşünüşün bilime, felsefeye, sanata, dine, hukuka, yaşama, dünyaya ve varlığın açıklığına girişin parolası olmasıdır.

Türkiye'de fenomenolojik bakışın "düşünme"ye ilişkin tavrının oluşmasında felsefe-bilim alanında önemli bir rol oynayan bir diğer düşünür Önay Sözer'dir. Sözer'in 1976'de yayınladığı "Edmund Husserl'in Fenomenolojisi ve Nesnelerin Varlığı" adlı eseri, fenomenolojinin ortaya çıkardığı meselelerden maddesel nesnenin varlığı ve bilgisiyle ilgili sorunlara ilişkin yanıt denemesini içermektedir (Sözer 1976). Bu eseri özel kılan, fenomenoloji üzerine daha önce yazılan eserlerde doğrudan sorun konusu yapılmayan ve fenomenolojik bir problem olarak ortaya çıkan "Dış Dünya" meselesinin "maddesel nesne" sorununa bağlı olarak Husserl'in terminolojisine sadık kalınma suretiyle açıklanmış olmasıdır. Bu çalışmada Sözer, transendental¹³ fenomenolojide "duyusallık" sorununu, sorunda beliren doğruluğun ölçütünün ne olduğunu, fenomenolojik aklın duyusallık ile olan ilişkisini bir filozofun titizliğiyle Husserl'in orijinal kaynaklarına ve el yazmalarına başvurarak araştırmaktadır. Fenomenolojiyi ayrıntılarıyla tanıtmaya sorumluluğunda bu özel düşünmeyi

12 Belirtilen savı destekleyecek şekilde Uygur, "...benimin senle birlikte var olduğunu algılamakta olduğuma inanıp güvenirim" ifadesinde bulunur (Uygur 2007:14).

13 Terim TDK'de "*transandantal*" olarak yer almaktadır. Ancak çalışmamızda ele aldığımız eserlerdeki kullanım dikkate alınarak bahsi geçen terim "*transendental*" olarak ifade edilecektir.

tartışmaya açan Sözer, araştırmasının amaç, kapsam ve yöntemini “Giriş” kısmında¹⁴ açıklamaktadır. Bu bakımdan maddesel nesnenin varlığının ve bilgi sorununun fenomenoloji ve felsefe tarihi açısından neden önemli olduğunu açıklayan Sözer, bölümlerde kovuşturulan sorunların ihtiyatla düşünülmesi ve anlaşılması için araştırmacıya yol göstermektedir. Bu yolda amaç yola koyulana fenomenolojinin 20. yüzyıl düşüncesindeki önemi hakkında düşündürmek ve duyusallıkla ilgili meseleleri ortaya koymaktır.

Çalışma, fenomenolojiye ilişkin karşıt savları içeren anlayışları dillendirmesi bakımından da önemlidir. Bu anlamda fenomenolojinin 20. yüzyıl düşüncesinde Scheler, Heidegger, Sartre, Marxçı ekol ve Frankfurt Okulu temsilcileri üzerinde etkisini göstermesinin insan varoluşu ile ilgili olduğunu belirten Sözer, özellikle Marxçı ekol, Adorno ve Vietnamlı Tran-Duc-Thao bağlamında dile gelen karşıt savların iddia ettiği fenomenolojik açmazları da ele almaktadır (Sözer 1976: 5). Eleştirilerin ortak noktası, pozitivist düşüncede yer alan “fenomenlerin her nasılsa öyle kalacağı” argümanına karşılık fenomenin, transendental bilincin özsel içerikleri haline gelerek konre varlık yapısından feragat edişinin tarihsel determinizmdeki özne-nesne ilişkisinin göreliliğini bertaraf etmesine neden oluşu ve buna bağlı olarak insanın “görelî-tarihsel-ekonomik koşullar”ının oluşturduğu varlık tarzından koparılıdır. Bundan dolayı eleştiri, insanın “öz”lerle kurulu dünyasında *a priorik* bir zorunluluğun var-oluşa feda edilmesine ilişkindir (Sözer 1976: 6).

Bu eleştirilerle Husserl’in önemle üzerinde durduğu yaşam dünyasının ne olmaklığıyla gerçekleşecek bir hesaplaşmanın varlığı da açığa çıkmaktadır. Yaşam dünyasının önemini Avrupa’nın krizi ile açımlayan Husserl, “kriz”in “tarihsel varoluş” ile düşünülmesi gerekliliği savını 1935’teki Viyana Kongresi’nde ele almaktadır. Bu hususta Sözer ve Ayça Sabuncuoğlu eşliğinde çevrilen Husserl’in Viyana’daki bildiri metni olan “Avrupa İnsanlığının Krizi ve Felsefe” (Husserl 1994) yine 1994 yılında İstanbul’da düzenlenen kolokyumdaki bildirilerin ve Husserl’den, Heidegger’den, Joachim Ritter’dan başlıca kaynakların konulmasıyla derlenen “Avrupa’nın Krizi: Fenomenolojik Sorun Olarak Avrupa’nın Dönüşümü” (Der. Sözer & Turhan 2007) “kriz” düşüncesiyle fenomenolojinin nasıl bir araya geldiğinin ele alındığı; tartışıldığı kapsamlı bir çalışmadır.

Derleyici ve filozof vasfıyla Sözer’in bu çalışmada yer alan “Avrupa’nın Sorunu Olarak Felsefi Başlangıcın Değişimleri” başlıklı makalesi, Husserl’in Viyana Kongresi bildirisini ve Heidegger’in Roma Konferansı’ndaki bildirisini dikkate alarak “geriye-doğru-bir-okuma”yla

14 Transendental idealizm bağlamında “kendinde nesne”nin yapılandırılmasında “duyusalılık”ın nasıl bir rol oynadığını ele aldığı “Giriş” diğer bölümlere hazırlık mahiyetindedir.

Avrupalının ve Avrupa'nın ne olduğunu bir yandan transendental fenomenoloji diğer yandan Yunan başlangıcı ile ilişki içinde konu edinmektedir. Bu anlamda araştırmacıyı karşılayan, Avrupalılığın krizi olarak kendi varoluşunda “yaşam ve doğruluğun anlamının krizi” (Sözer 2007:133) ve felsefenin Yunanlı başlangıç sorunudur. Dolayısıyla “kriz”e ilişkin bir meseleyle başlayan araştırma “Katkılar” ve “Kriz” ekseninde “Avrupa’ya yeni başlangıç” ve “Avrupa’nın dönüşümü” olarak Avrupa’nın “tarihsel oradalığı”nı ve “Avrupa’nın tinsel *Geist*”ını araştırma gayesindedir. Sözer, Avrupa sorununu Heidegger’in *Kehre*’sini ve Husserl’in son dönemini dışta bırakmayacak şekilde fenomenolojik indirgemeye başvurarak irdelemektedir. Bu indirgemeye başvurma nedenini araştırmanın “bir tür olarak geriye-doğru-okumayı” oluşturmastır (Sözer 2007: 134). Bu türden bir geriye-dönüş, “transendental ben”e götürebilecektir. Düşünür bu noktada Avrupa krizinin yaşam dünyası analizinin temelinde “eidetik indirgeme”nin önemli olduğunu bildirmektedir. Bununla birlikte buradaki sorun Yeniçağ düşüncesinin İlkçağ *eidos*’unu nasıl üstlendiğidir. Bu bakımdan Sözer, Husserl’in dünya uğruna dünyayı *epokhe*’ye almasının Platoncu bir dikotimiye düşmediğini, ‘dünyanın bu şekilde her nasılsa o haliyle kalacağı’ savıyla¹⁵ Husserl fenomenolojisine yöneltilen eleştirilere Husserl fenomenolojisi içinden açıklık getirmeye çalışmaktadır. Bu doğrultuda Husserl fenomenolojisine yöneltilen eleştiriler Husserl bağlamında yanıtlanmaya çalışılmaktadır. Sözer’e göre Husserl’in başarısı düalizmin yarattığı dikotimiye bertaraf etmesidir (Sözer 2007: 135-136).

Anlaşıyor ki Avrupalının tarihsel varoluşu ve başlangıç meselesinin sorumluluğunu alan Sözer’in bu çalışmasıyla Heidegger ve Husserl’le hesaplama yoluna giderek ve her iki düşünürün ilgili eserlerine başvurarak “başlangıç” ve “dönüşüm” sorunlarını ele alması daha önce ele alınan sorunlar olmaması nedeniyle fenomenolojinin bir başka yüzünü aydınlık kılmaktadır. Şunu da belirtelim ki Sözer, her iki düşünürün esasında uzlaştıklarını da ifade etmektedir. Öyle ki başlangıç değişime dâhil oluşuyla dönüşümü de beraberinde getirmektedir. Dönüşüm değişimin “nereden nereye”sinin gözetilmesidir. Ancak Heidegger’de dönüşümün eksikliğini belirten Sözer, Husserl’in fenomenolojisinde de bu sorunun tam anlamıyla çözümlenmediğini de dile getirmektedir (Sözer 2007: 141).

Fenomenolojinin izinde olan düşünürün 1992’de yayınlanan bir diğer eseri “Felsefenin Abc’si” fenomenolojik kisvede “metafiziğin dökümü”nü (Sözer 1992: 71-77) sunarken felsefenin geçmişinde öne sürülen ontolojik ve epistemolojik çıkmazların çözümüne ilişkin fenomenolojik meseleleri gün yüzüne çıkarma girişimine de kaynaklık etmektedir. Bu anlamda

¹⁵ Zira bütünsel var olanın fenomenolojik bilinçteki öz içeriğine yerleştirilmesi *epokhe* ile olanaklıdır.

Sözer’de fenomenolojinin Husserl fenomenolojisi çizgisinde ilerleyen bir yönelimde kendini ele verdiği ve bu ontolojik fenomenolojinin mahiyetinin felsefeye getirilen köklü bir anlayış olduğu açığa çıkmaktadır.

Sözer’in “Edmund Husserl’in Fenomenolojisi ve Nesnelerin Varlığı” çalışmasından sonra 1979’da Bedia Akarsu, bir felsefe tarihi mahiyetinde “Kant’tan Günümüze Felsefe Akımları” bağlamında “Çağdaş Düşünce”de fenomenolojiyi bir başlık dahilinde tanıtmıştır. “Fenomenoloji” başlığıyla ayrılan bölümde Brentano, Husserl ve Scheler’i konu edinen düşünürün fenomenolojiyi “görüngübilim” olarak çevirmesi dikkat çekicidir. “Özü görüleme” yöntemini üstlenen fenomenolojinin Brentano’da kaynağını bulduğunu öne süren Akarsu, Husserl’e ayırdığı bölümde fenomenolojinin mantığı ruhbilimin etkisinden kurtarma göreviyle felsefenin kendi özgünlüğünün de ortaya çıkacağını ifade etmektedir. Bu anlamda Husserl’de ruhbilimsel ve mantıksal düşünme tarzı olarak ayırım yapan Akarsu, ruhbilimcinin ruh yaşantılarını görmesine karşılık, mantıkçının “düşüncel özlükler”e odaklandığını belirtmektedir (Akarsu 1979: 157). Bu nedenle fenomenoloji düşüncel özlüklere odaklanarak düşüncenin salt yasaları ile iş gören “öz”leri yakalama bilimi olarak belirlemektedir. Böylelikle düşünür fenomenolojinin modern düşüncedeki bilim yerinin özbilimleri olduğunu iddia ederek “bilinç”in önemini gözler önüne sermektedir. Amaç bu özbilimlerinde arınmış bilinci keşfetmek ve bilincin yaşantısında neler olup bittiğini açığa çıkarmaktır. Bundan dolayı “anlam” a dikkat kesilen (Akarsu 1979: 160) Akarsu, bilinçte düşünülen şeyin işaret ettiği anlam olanaklarının “yönelimsellik” ile olan ilişkisini araştırmaktadır.

Husserl’in fenomenolojisinde Türk düşüncesinde daha öncesinde başlı başına ele alınmayan bir sorunu “Edmund Husserl Felsefesinde Mantık” çalışmasıyla gündeme getiren ise Ahmet İnam olmuştur. İnam, 1980 yılında doktora çalışmasına bir eklemeyle 1995 yılında yayınlanan bu eseriyle Husserl fenomenolojisi ile mantık arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır. Üç bölümden oluşan araştırma, “Giriş” kısmında amaç ve yöntemin ne olduğunu bildirmekle yola koyulmaktadır. Bu hususta İnam, ele alınan böylesine bir çalışmada mantığın fenomenolojide önem ve mahiyetinin ne olduğunu, çalışma boyunca hangi sorular bağlamında iz süreceğini ve bu sorulara ilişkin yanıt denemelerinin “çalışma”ya nasıl bir yardımı olacağını belirtmektedir. İzleyeceği yöntem konusunda ise İnam, birincil kaynaklara başvuracağını söyleyerek Husserl’i önyargısız bir zihnin öngördüğü ihtiyatla çalışmasını gerçekleştireceğini ifade etmektedir (İnam 1995: 12-13).

Bu doğrultuda belirttiğimiz üzere üç bölümden oluşan araştırmanın ilk bölümü “Husserl Felsefesinin Başlıca Amaçları ve Mantık” bağlamında ele alınarak Husserl terminolojisindeki açıklık, öz, kaynak,

bilim kavramlarını ve onların oluşturdıkları meseleleri analiz etmektedir. Göze çarpan bu bölümde “Husserl’in Felsefede Amaçlarını Anlamak Açısından Kişiliği ve Çevresi” başlığında filozofun felsefi kaygılarını anlamak açısından “yaşama çevreni” ile hesaplaşmamızın sağlanmasıdır. Bu bakımdan Husserl’in yaşadığı coğrafi konum, kültürel, sosyal, politik çevreni göz önünde bulundurularak fenomenolojinin nasıl bir “kriz”le kendini öncelikle filozofun düşüncesinde görünür kıldığı ve sonrasında Batı düşüncesi tarihinde kendini nasıl serimlediği ortaya konulmuştur. Öyle ki filozofun öz’leri arama tutkusunda Hocası Brentano’ya yazmış olduğu mektuptan alınan şu tümce meselenin anlaşılmasında yarar sağlamaktadır: “Şimdi kırk beşindeyim ve hala berbat bir başlayıcıyım. (Anfänger) Ne umabilirim? Fazla okumuyorum. Okuduklarım da özgün düşünürlerden (sayısı üçü beşi geçmez) Onlarda benim için yeni ne bulsam, bu, kendi durumumu gözden geçirmeye götüren bir uyarı oluyor” (İnam 1995: 24).

Yine İnam’ın bu bölümde fenomenolojik yöntemin anlaşılması uğruna Husserl’in yazılarını üslup açısından değerlendirmesi, Husserl okuyucusunun karşılaşacağı güçlükleri bildirmesi açısından önemlidir. Husserl fenomenolojisinin anlaşılama güçlüklerinden biri de düşünürün başvurduğu “ima”lardır. Kestirme yolların olmadığı bu felsefi güzergâhlar ipuçları verse de tasvir edilmeyi bekleyen belirsiz yollardır. Bu, Husserl’in diline ve mantığına gösterdiği ihtimamdır (İnam, 1995:30). İnam’ın Husserl fenomenolojisini anlamadan evvel araştırmacıya/okuyucuya Husserl’in dilini anlamaya yönelik davetkâr bir talepte bulunduktan sonra *epokhe*, *reduktion* ve *konstitution* meselelerini içeren fenomenolojik yöntemin bize neyi vaat ettiğini açıklaması fenomenolojinin yanlış anlaşılmasının da önüne geçmektedir. Bu değerlendirmelerle ve ortaya koyduğu sorularla İnam, fenomenolojide her daim iş başında olacak sorun bilincinin diri tutulmasını sağlamaktadır.

İnam’ın birincil kaynaklarla ele aldığı gerek bu bölümde gerekse üçüncü bölümde “Mantık ve İlişkileri” kapsamında göz önünde bulundurduğu mantığın temellerinin Husserl fenomenolojisinin en önemli dayanağı olduğudur. Bu düşünceye göre fenomenolojide üstesinden gelinen şey algıda görünür olan mantıksallıktır (matematiksellik). Fenomenolojinin özleri yakalayabilme imkânı ancak mantıksal olanın fark edilmesiyle olanaklıdır (İnam 1995: 44-45).

Türk düşünce dünyasında Husserl fenomenolojisinde araştırma yapan zikredilen isimler dışında başlı başına bir çalışma da Kasım Küçükcalp’ın derlediği ve kaleme aldığı “Husserl” başlıklı eserdir (Küçükcalp 2006). Husserl’in hayatını, eserlerini ve anlayışını açıklamada Husserl’in seçme metinlerine başvurularak oluşturulan çalışma, Husserl fenomenolojisi üzerine araştırma yapmak isteyen araştırmacılara derli toplu bir kaynak

mahiyetinde olup, Batı düşüncesinin nüvelerini de açığa çıkarmaktadır. Küçükaltıp'ın çalışmaları dikkate alındığında Husserl fenomenolojisi hakkındaki makaleleri, kitap bölümleri ve ansiklopedi maddeleri¹⁶ Türk düşüncesinde fenomenolojik düşüncenin oluşmasında ufuk açıcıdır.

Değerlendirme

Türk düşüncesinde fenomenolojinin gelişmesinde Mehmet İzzet'in, Hilmi Ziya Ülken'in önemli¹⁷ bir payı olduğunu söylememiz mümkün olmakla birlikte bir anlayışın şekillenmesi ve yeni fikirlere kök salmasında yapılan istişarelerin değeri de gözetilmelidir. Bundan dolayı fenomenoloji hususunda telif eserleriyle Mengüşoğlu'nun fenomenolojiyi tanıtmayı, bu yeni felsefi disiplini geliştirerek felsefi antropolojisini oluşturması ve felsefesinde fenomenolojik görünümün açığa çıkmasında Almanya'da gördüğü eğitimle Husserl fenomenolojisinin birincil kaynaklarına başvurarak araştırmasını gerçekleştirmesi önemlidir. Ancak bir görüşün ortaya çıkması ve gelişmesi kadar bir görüşün düşünmeden feragat etmesini engellemeye ilişkin gerçekleştirilen gayret de düşüncenin sürdürülebilirliği açısından gereklidir. Bu noktada Türk düşüncesinde fenomenolojinin daha geniş kitlelere ulaşabilmesinde Mengüşoğlu sonrası dönemde Bedi Akarsu'nun, Nermi Uygur'un, Önay Sözer'in, Ahmet İnam'ın telif eserleri felsefi düşünüşün zenginleşmesinde fayda sağlamıştır.

Öte yandan çalışmamızda dile gelen isimler gözetildiğinde¹⁸ fenomenolojinin Türk felsefi literatürüne tanıtılma çabası olmasına karşın Türk düşüncesinde fenomenolojik geleneğin oluştuğunu söylemek de pek mümkün görünmemektedir. Bunun en önemli nedeni Husserl üzerine çalışmalar yapılmış olsa da eserlerinin orijinal dilden sadece birkaçının Türkçeye tercüme edilmesidir. Ancak burada Husserl fenomenolojisi hakkında yazılan makaleler, ansiklopedi maddeleri, telif eserler ve tezler dikkate alındığında bu fenomenolojinin Türk düşünce dünyası içindeki yeri göz ardı edilmemelidir. Yine, çağdaş düşünce üzerine yapılan çalışmalarda Husserl fenomenolojisi görmezden gelinemeyecek bir uğraktır. Bu anlamda çağdaş düşüncenin herhangi bir disiplininin ya da

16 Küçükaltıp'ın bu bağlamdaki çalışmalarının tam künyesini sunmak fayda sağlayacaktır: Küçükaltıp, K. (2009), *Fenomen, Felsefe Ansiklopedisi VI*, Ankara: Babil Yayınları, 351-353. Küçükaltıp, K. (2009), *Fenomenoloji, Felsefe Ansiklopedisi VI*, Ankara: Babil Yayınları, 382-398. Küçükaltıp, K. (2008), Edmund Husserl ve Fenomenoloji, *Batı Metafiziğinin Dekonstrüksiyonu: Heidegger ve Derrida*, Bursa: Sentez Yayınları, 103-150. Küçükaltıp, K. (2011), *Fenomenolojinin Türkiye Serüveni*, *TALİD*, 9(17), 273-317. Küçükaltıp, K. (2006), *Avrupa Bilimlerinin Krizi ve Yaşam-Dünyası Kavramı, Yeditepe'de Felsefe*, 1(5), 167-177.

17 Bu tesirin karşılıklı olduğunu söylememiz mümkündür.

18 Şunu da belirtmek icap etmektedir ki düşünür/yazarların çalışmalarına başvurarak Türk düşüncesinde fenomenolojinin gelişme seyrini ele alan bu çalışmanın dar kapsamda olduğu da ifade edilmelidir. Zira başvuru alan düşünür/yazarların eserlerinin daha geniş bir kapsamda ele alınması mümkündür.

mesalesinin konu edinildiği çalışmalarda Husserl fenomenolojisi referans noktasıdır. Burada çevirilerin önemi de hesaba katılmalıdır. Nitekim Harun Tepe'nin Husserl çevirisi ve çevirisindeki "Giriş" yazısı (Husserl 2003) Husserl fenomenolojisiyle ilgili çalışma yapacak araştırmacı için kılavuz olacak niteliktedir. Buna bağlı olarak Küçükalp'in "Husserl" çalışmasında Husserl'in seçme metinlerinden yaptığı çeviriler ve Ahmet Cevizci'nin "Felsefe Tarihi"nde fenomenolojiye ayırdığı bölüm de dikkate alınmalıdır (Cevizci 2009). Cevizci, açık ve anlaşılır üslubuyla fenomenolojinin anlaşılmasında okuyucuya bir çerçeve sunmaktadır. Bu sebeple Husserl fenomenolojisi, Türk düşünce dünyasında yapılan çalışmalarla önemli bir yol kat etse de bir fenomenolojik geleneğin oluşmasında, filozofun çevrilmeyen eserleriyle ve hakkında yazılacak telif eserlerle araştırılmayı beklemektedir.

KAYNAKÇA

- Akarsu, B. (1979), *Çağdaş Felsefe: Kant'tan Günümüze Felsefe Akımları*, Ankara: İnkılâp Kitabevi.
- Arslan, H. T. (2017), Darülfünun'dan İstanbul Üniversitesi'ne Felsefe Öğreniminin Yapılandırılması, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 61, 51-86.
- Cevizci, A. (2009), Fenomenolojik Gelenek, *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Say Yayınları, 1111-1140.
- Değirmencioğlu, M. C. (1987), *Mehmet İzzet*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Heidegger, M. (2013), *Hümanizm Üzerine*. (Çev. Yusuf Örnek), Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Husserl, E. (1994), *Avrupa İnsanlığının Krizi ve Felsefe*. (Çev. Önay Sözer & Ayça Sabuncuoğlu), İstanbul: AFA Yayınları.
- Husserl, E. (2003), *Fenomenoloji Üzerine Beş Ders*. (Çev. Harun Tepe), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- İnam, A. (1995), *Edmund Husserl Felsefesinde Mantık*, Ankara: Vadi Yayınları.
- İyi, S. (2006), *Cumhuriyet Döneminde Aydınlanma ve İnsan Felsefesi Çalışmaları*, İstanbul: Toros Kitap Dağıtım.
- İzzet, M. (1989), *Makaleler*, (Haz. M. Coşkun Değirmencioğlu), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Küçükalkp, K. (2006), *Husserl*, İstanbul: Say Yayınları.
- Liotard, J. F. (2006), *Fenomenoloji*. (Çev. Saide Kuds), Ankara: Dost Kitabevi
- Mengüşoğlu, T. (1945), Fenomenoloji Felsefesi, *Felsefe Arkivi*, 1(1) 47-74.
- Mengüşoğlu, T. (1958), *Felsefeye Giriş*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Mengüşoğlu, T. (1976), *Fenomenoloji ve Nicolai Hartmann*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Sözer, Ö. (1976), *Edmund Husserl'in Fenomenoloji'si ve Nesnelerin Varlığı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Sözer, Ö. (1992), *Felsefenin Abc'si*, İstanbul: Simavi Yayınları.
- Sözer, Ö. (2007), Avrupa'nın Sorunu Olarak Felsefi Başlangıcın Değişimleri, *Avrupa'nın Krizi: Fenomenolojik Sorun Olarak Avrupa'nın Dönüşümü*. (Der. Önay Sözer & Ali Vahit Turhan), Ankara: Dost Kitabevi, 133-143.
- Şevket, M. (1939), Fenomenoloji, *Felsefe Seminer Dergisi*, İstanbul: Türkiye Basımevi, 153-164.

- Türköne, M. (1995), *Osmanlı Modernleşmesinin Kökleri*, İstanbul: Yeni Şafak Kitaplığı.
- Uygur, N. (2007), *Edmund Husserl'de Başkasının Ben'i Sorunu*, İstanbul: YYK.
- Uygur, N. (1945), Bir Felsefe Sorusu Nedir? *Felsefe Arkivi*, 1(1), 19-55.
- Uygur, N. (2016), *Nermi Uygur Bütün Eserler I*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ülken, H. Z. (1936), *Yirminci Asır Düşünürleri*, İstanbul: Kanaat Kitabevi.
- Ülken, H. Z. (1992), *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Ülken Yayınları.
- Ülken, H. Z. (1979), *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Ülken Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2014), *Varlık ve Oluş*, İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- Ülker, Ö. (1999), Darü'l-Fünun'da Felsefe, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 10, 159-174.
- Yıldız, Y. (2011), Bergsonculuğun Türkiye'ye Girişi ve Türk Felsefesine Etkisi, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 9 (17), 333-356.
- Yıldız, Y. (2010), Mustafa Şekip Tunç ve Türk Felsefesindeki Yeri, *Kutadgubilig*, S. 18, 73-103.



Bölüm 7

FİLM İNCELEMELERİNDE YÖNTEM ARAYIŞI: ELEŞTİREL SÖYLEM ÇÖZÜMLEMESİ

Anıl Kaan UÇAR¹

¹ Öğr. Gör. Dr. Anıl Kaan UÇAR, Ordu Üniversitesi Ulubey Meslek Yüksekokulu Gazetecilik ve Habercilik Bölümü

Giriş

Sinema çerçevesinde gerçekleştirilen çalışmalarda göstergebilimsel, içerik ve söylem çözümlemeleri ile bir kavram ya da kuram çerçevesinde yorumlamaya dair inceleme metotları kullanılmaktadır. Bu çalışmanın öznesini oluşturan eleştirel söylem çözümlemesi ise, film çalışmalarında çok fazla tercih edilmemektedir. Yöntemin; haber incelemelerine özel olarak algılanması, filmlere uyarlanması biraz karmaşık olması ve filmlerin yazılı bir metin olarak görülmemesi bu durumun nedenlerini oluşturmaktadır.

Oysa eleştirel söylem çözümlemesi, filmlerdeki sözcüklerin, cümlelerin, diyalogların ve karakterlerin sunumunun toplumsal sorunlar bağlamında kod açma uğratılmasında oldukça etkili bir veri toplama aracıdır. Sinemanın hem görünen hem de alt zemininde görünmeyen bir metne sahip olduğu, ideolojik bir çerçevede oluşturulduğu ve söylemsel temelini bu bağlamda kurulduğu unutulmamalıdır. Bu noktada da eleştirel söylem çözümlemesi, anlatının derinlikli yönlerinin ortaya çıkarılması, verilerin sistemsal bir biçimde toplanmasını ve değerlendirilmesini mümkün kılan temalarıyla nitelikli bir potansiyel oluşturmaktadır.

Buradan hareketle film incelemelerinde; eleştirel söylem çözümlemesinin kullanılmasına katkı sunmayı amaç edinen bu çalışmada, öncelikle dil ve söylem olgularının ideolojik bağlamla ilişkisi anlatılacak ve ardından da bir araştırma yöntemi olarak eleştirel söylem çözümlemesi ortaya koyulacaktır. Tüm bunlara ek olarak yöntemin nasıl uygulanacağı da örnek bir çalışma ile netleştirilecektir.

1. Dil ve Söylem

Dil, toplumsal yapının bir yansıması olarak kurulur. Toplumsal durumlar dilsel olmamasına karşın dil, toplumsaldan el almaktadır (Fairclough, 2001, s. 19). Toplumsala egemen olan sistemlerin belirlediği gerçekliğin ifade aracı olarak dil, belirli bir bağlam çerçevesinde biçimlenmektedir. Dolayısıyla gerçekliğin yansıtıcısı olarak dil, olay ve olgulara işaret edici gücüyle bir bağlam oluşturmaktadır (Ervin-Tripp, 2014, s. 21). Bağlamlar, toplumsal yapıların bir yansıması olarak dilde kurulmakta ve yerleşmektedir. Toplumsal yapıların içine doğan birey, doğal olarak bu yapıların oluşturduğu bağlamla biçimlenen bir dil kullanmaktadır. Böylece bireyin ifade aracı olarak kullandığı dil; toplumsal alanda egemen olan bakış açılarının, ideolojilerin ve sistemlerin bağlamından oluşmaktadır. Bu noktada Hall'e değinmek önemlidir. Çünkü ona göre bireyin toplumsal ilişkileri, toplumsal yapı ve sistemler çerçevesinde biçimlenmektedir (1994, s. 169):

Daha gelişkin tüm toplumsal yapı biçimleri, işbölümü, farklı toplum tipleri arasındaki ayrımın gelişmesi, maddi koşulların içsel değişikliğe

uğrıtılması amacıyla insan becerilerini ve bilgisini uygulamanın yeni yolları, medeni ve siyasal birlik biçimleri, farklı aile ve devlet tipleri, insanların inançları, düşünceleri ve teorik inşaları ve bunlara uygun ya da karşılık gelen toplumsal bilinç biçimleri bu verili matriksden – üretim güçleri ve ilişkilerinden ve bunların farklı tarihsel çağlardaki toplumsal olarak örgütlenme biçimlerinden- doğar.

Dolayısıyla toplumsala ait olan tüm yapılar ve kurumlar karşılıklı ilişkiler bağlamında biçimlenirken, bireyin anlam çerçevesi de bundan etkilenmektedir. Bu sınırların nereye kadar ulaşacağını ise, tüm toplumsal kapsayan sistemler ve yapılar çerçeveye almaktadır.

Sonuç olarak dil, kendi olağan yapısı dışındaki bileşenlerin ve toplumsal taleplerin üstlendiği rol bağlamında kurulmaktadır (Lemke, 1995, s. 7). Bu biçimde kurularak ifade edilen anlamlı cümlelere ise söylem denilmektedir. Bir kavram olarak söylem, metnin olası anlamlarını örüntüleyen yorumlama, etkileşim ve karşılıklı bilgi alış verişi biçimleridir (Stillar, 1998, s. 12). Dilin sosyal ilişkilerle gelişen ve onları da etki altına alabilen bir araç olduğunu belirten Saussure, tüm söylemlerin ardında da çok yönlü genel bir sistemin mevcut olduğunu altını çizmektedir. Lacan ise, özneler arasında kurulan bir dil dünyasının içinde yer aldığımızı ifade ederek toplumsal bilincin ve bilinçdışının özne ile öteki arasındaki ilişki bağlamında biçimlendiğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla Lacan için söylem, birey ve toplum bağlamında konuşmanın karakterini oluşturmaktadır (Akt., Sözen, 2017, s. 43-45, 47). Derrida'ya göre dil, başlı başına gerçeği yansıtmaktan ziyade gerçeği yapılarla bütünleşik hale getirmektedir. Dolayısıyla toplumsal yapılardan bağımsız bir dil ve söylem düşünülemez. Foucault'un söyleme yaklaşımı ise, bilgi ve güç çerçevesindedir. Tüm söylemlerin merkezinde bilgi ve bu bilginin içinde de güç unsurunun gizli olduğunu belirten Foucault, söylemin egemen ideolojinin bir aracı olabileceğinin altını çizerek, ideolojik hegemonyadan kurtulmanın karmaşık bir yolunu sunduğunu da ifade etmektedir (Akt., Sözen, 2017, s. 63). Ancak Baudrillard buna katılmamaktadır. Baudrillard'a göre, bütün tahakkümden kurtulma biçimlerinin arkasında bir baskı mevcuttur (Baudrillard, 1998, s. 37).

Bu “baskı” olgusunun izini, söylem ve ideoloji bağlamında aramak gerekmektedir. Bu noktada ideolojinin etkisini birey ve toplum çerçevesinde ortaya koyan teorisyenlerin görüşlerine bakmak söylemin oturduğu zeminin anlaşılması açısından faydalı olacaktır.

2. Dil ve Söylemin İdeoloji ile İlişkisi

Marks ve Engels; yaşamı belirleyen bilinç olmadığını aksine bilinci belirleyen yaşam olduğunu vurgulayarak ideolojiyi yanlış bir bilinç olarak ele almaktadır. Onlara göre toplumsaldaki üretim araçlarına egemen

olan sınıf, aynı zamanda düşünsel alan üzerinde de baskı oluşturmaktadır. Maddi olarak kavranan egemen ilişkiler, egemen düşüncenin de egemen ilişkilerini kurmaktadır (Marks & Engels, 2013, s. 46, 75). Dolayısıyla egemen ilişkilere haiz olan egemen sınıf, egemen bir düşünce yapısının oluşmasına ortam hazırlayarak toplumsal ilişkilerin de bu bağlamda kurulmasına neden olmaktadır. Bu durumu Marks, *altyapı* ve *üstyapı* kavramları ile açıklamaktadır (2005, s. 28):

Varlıklarının toplumsal üretiminde insanlar, aralarında zorunlu, kendi iradelerine bağlı olmayan belirli ilişkiler kurarlar; bu üretim ilişkileri, onların maddi üretici güçlerinin belirli bir gelişme derecesine tekabül eder. Üretim ilişkilerinin tümü, toplumun iktisadi yapısını, belirli toplumsal bilinç şekillerine tekabül eden hukuki ve siyasal bir üstyapının üzerinde yükseldiği somut temeli oluşturur. Maddi hayatın üretim tarzı, genel olarak toplumsal, siyasal ve entelektüel hayat sürecini koşullandırır. İnsanların varlığını belirleyen şey, bilinçleri değildir; tam tersine onların bilincini belirleyen, toplumsal varlıklarıdır.

Gramsci'ye göre (2014, s. 33); maddi unsurların merkezinde dolayımlanan toplumsal ilişkiler, rıza temelinde bir hegemonyaya karşılık gelmektedir. Ona göre, egemen sınıfın karşıt gruplar üzerinde oluşturduğu hegemonya, düşünce ve kültür alanında da geçerlidir. İdeoloji, toplumsal yapılardan azade değildir. Aksine yapıları değiştiren ideolojidir. Ona göre ideoloji, tarihsel bakımdan organik ve belirli toplumsal yapılar için zorunluluk arz etmektedir (Gramsci, 2014, s. 89).

Althusser ise ideolojiyi; üretim koşullarının, üretici güçlerin ve üretici ilişkilerinin yeniden üretilmesi noktasında ele almaktadır. Ayrıca Marks'ın aksine Althusser, ideolojiyi yanlış bilinçten ve bir yanılsamadan ibaret görmemektedir. Ona göre ideoloji, sadece altyapının bir ürünü değil aynı zamanda üstyapının da başlı başına bir olgusudur.

Althusser, ideolojinin maddi gerçekliğine vurgu yaparak onun toplumsal kurum ve araçlar tarafından sürekli ortaya koyulan bir olgu olduğunun altını çizmektedir. *Devletin İdeolojik Aygıtları* isimli çalışmasıyla bu araçları ve kurumları devletin baskı aygıtları (hükümet, yönetim, ordu, polis, mahkeme, cezaevi) ve ideolojik aygıtları (aile, din, okul, sendika, hukuk) olmak üzere ikiye ayıran Althusser, ideolojinin bu kurumlar aracılığıyla toplumsal alanda sürekli yeniden üretildiğini belirtmektedir. Ayrıca bu durumun etkisiyle birey, ideolojik bir yapı içinde özneleştirilerek sistem tarafından sürekli bir çağrıya maruz kalmakta ve bu çağrı ile isimlendirilmektedir (Althusser, 1994, 33, s. 62-65). Bu adlandırma biçimine ise, dilin toplumsal söylem pratiklerinde rastlanmaktadır.

Dolayısıyla içinde nefes aldığımız toplumsal yapılar, ideolojinin ve son noktada da ideolojiyi besleyen söylemin kaynağını oluşturmaktadır. Bir 'belirlenen' olarak dil ve söylem, toplumsal ifadelerin de 'belirlenen'

olmasına zemin hazırlamaktadır. Dil, söylemin temel unsuru olarak hem bilinci ve özneyi hem de ötekiyi imlemektedir.

Bu belirleyici özelliğiyle özne ve ötekinin içinde yaşadığı toplumsal çevrenin de anlam kazanmasını sağlayan dil; toplumsal eşitsizliklerin, önyargıların, empati eksikliklerinin, ırkçılığın, yoksulluğun ve tüm ayrımcı yaklaşımların baskın hale gelmesine neden olmaktadır. Bu durumu söylemin hegemonik gücü olarak nitelendiren van Dijk (1993, s. 84); toplumsal olarak güçlü grup ya da kurumların kamu söylemi üzerindeki etkilerini kendi söylemsel mekanizmalarıyla gerçekleştirdiklerini vurgulamaktadır. Bireylerin zihinleri egemen görüşler çerçevesinde etki altına alınarak kamusal söylemler inşa edilmekte ve bu söylemler hegemonyanın gücüyle yeniden üretilmektedir (van Dijk, 2015, s. 472).

Dolayısıyla toplumsal yapıların ve bu yapılar çerçevesinde oluşan ideolojik söylemsel pratiklerin bir yansıması olan dilin ve anlamın ortaya koyulmasına yönelik gerçekleştirilecek olan bilimsel çalışmalar için söylemin kodlarının deşifre edilmesi önemlidir. Eğer bir anlatının yerleştiği ideolojik ve toplumsal bağlam anlaşılacak isteniyorsa söylem ve dil olgularına hakim olmak gerekmektedir.

3. Eleştirel Söylem Çözümlemesi

Toplumsal eşitsizliklerin, ideolojik yansımaların, ırkçılığın, yoksulluğun ve tüm ayrımcı yaklaşımların dildeki yansımalarını yakalayacak ve hegemonyanın dildeki etkisini gözler önüne serecek olan eleştirel söylem çözümlemesi, sosyal bilimler alanında önemli bir araştırma biçimidir. Göçmen, mülteci, azınlık, önyargı, ırkçılık, ötekileştirme ve cinsiyetçilik gibi toplumsal eşitsizlik meselelerinin iletişimsel çerçevede yansımalarını ortaya koyma gücüne sahip olan eleştirel söylem çözümlemesi; adaletsizlik ve eşitsizlik sorunlarına baskı ve ön yargı çerçevesinde bir bakış getirmektedir (van Dijk, 1993, s. 253). Bu bakış, iletişim çalışmaları alanında her ürünün bir metin olarak ele alınarak söylemsel olarak derinlikli bir çözümlemeye tabi tutulmasına cesaret vermelidir. Çünkü toplumsal meselelerin ideolojik temelleri ve eşitsizlik kaynakları ancak bu şekilde net bir biçimde ortaya koyulabilir.

Eleştirel söylem çözümlemesi; toplumsal güç ve egemenlik ilişkilerinin söylemsel nitelikte tespit edilmesini, bunlara gerektiği yerde meydan okunmasını ve sosyal etkileşim ile sosyal yapıların çözülmesinin disiplinli bir biçimde yerine getirilmesini amaç edinmektedir. Dilin; *kim tarafından, nasıl, ne için ve ne zaman* kullanıldığı soruları ile söylemin sistemsel ve ideolojik kodlarını anlaşılır kılmaya çalışan (Ercan & Danış, 2019, s. 532) eleştirel söylem çözümlemesi; toplumsal sorunlara odaklanan, yorumlayıcı ve açıklayıcı niteliklere sahiptir. Fairclough ve Wodak (1997, s. 271-280) için söylem; toplumu ve kültürü meydana

getiren metinler ile toplum arasındaki ideolojik ve tarihi bir araçtır. van Dijk'e göre eleştirel söylem çözümlemesi, temel olarak aşağıdaki üç soruya odaklanmaktadır (2015, s. 470):

- (a.) Güçlü gruplar halk söylemini nasıl kontrol eder? (b.) Bu söylem, güçlü grupların aklını, eylemini nasıl kontrol eder ve sosyal eşitsizlik gibi bir kontrolün sosyal sonuçları nelerdir? (c.) Güçlü grupların, kurumların ve kuruluşların söylemlerinin özellikleri nedir ve nasıl bu tür özellikler iktidarın kötüye kullanılma biçimlerini oluşturmaktadır?

van Dijk, bu sorular çerçevesinde haber metinlerine odaklanarak haber söylemini sentaktik ve semantik olarak iki çözümleme biçimiyle ele almaktadır. Haber sentaksı, haberi oluşturan cümlelerin gramatik yapılarıdır. Semantik ise, sözcüklerden ve cümlelerden oluşan bütün söylemin anlaşılır kılınmasına yöneliktir (Özer, 2011, s. 83). Bu kavramlardan hareketle çözümlemesini iki ana eksene oturtan van Dijk; güç, hegemonya ve toplumsal gruplar arasındaki sosyal eşitsizliğe odaklanan tematik, konusal ve söylemsel çözümleme kısmına makro yapı; sentaks çerçevesinde retorik yapıya odaklanan kısma da mikro yapı adını vermiştir (van Dijk, 2015). van Dijk'in haber metinlerine yönelik ortaya koyduğu eleştirel söylem çözümlemesinin içeriği makro ve mikro yapı bağlamında şu şekilde oluşturulmuştur (Özer, 2011, s. 85):

A. Makro Yapı

1. Tematik Yapı

a. Başlıklar

b. Haber Girişi, (Spot/lar. Spot olmadığında haber metninin ilk paragrafı alınmalıdır. Haber tek paragraftan oluşuyorsa ilk cümle haber girişi olarak alınabilir.)

c. Fotoğraf

2. Şematik Yapı

a. Durum, (Ana Olayın Sunumu, Sonuçlar, Ardağan Bilgisi, Bağlam Bilgisi)

b. Yorum, (Haber kaynakları, Olay taraflarının olaya getirdikleri yorumlar)

B. Mikro Yapı

1. Sentaktik Çözümleme

(Cümle yapılarının aktif ya da pasif olması, cümle yapılarının basit ya da karmaşık olması)

2. Bölgesel Uyum

(Nedensel İlişki, İşlevsel İlişki, Referanssal İlişki)

3. Kelime Seçimleri

4. Haber Retoriği

(Fotoğraf, İnandırıcı Bilgiler, Görgü Tanıklarının İfadeleri)

Eleştirel söylem çözümlemesi, sadece sözel ya da metinsel ifade biçimlerinin incelenmesinde kullanılacak bir yöntem olarak algılanmaktadır. Ancak tüm iletişim formları çerçevesinde el alınmasına dair çağrılar yaygınlaşmaktadır (Bateman, 2017, s. 612). Wodak ve Meyer (2016, s. 2), eleştirel söylem çözümlemesiyle film ve fotoğraf gibi görsel sunumların da inceleneneğine işaret etmektedir. Bateman'ın *Critical Discourse Analysis And Film*, Khalil'in *Critical Discourse Analysis of Artful and Political language of "Loki" in the Movie "Thor"* ve Pradeep'in *Analysing Tamil Films with Critical Discourse Analysis Approach* isimli çalışmaları, film incelemeleri kapsamında eleştirel söylem çözümlemesine örnek oluşturan çalışmalardır.

En nihayetinde sinema da dil ve anlatım biçimine sahip bir metindir. Filmler izleyici ile söylemsel olarak temas kuran anlatılar ve bağlamlar oluşturmaktadır. Sözcüklerin bir araya gelmesiyle anlam kazanan metinler ile sinematografik kodların bir araya gelmesiyle ortaya çıkan filmler arasında bir fark bulunmamaktadır (Ekinci, 2014, s. 57).

Toplumsal sistem ve yapılar içinde ideolojik bağlamların çerçevesinde üretilen sinema ürünleri, dil ve söylem olarak derinlikli anlatılara sahiptir. Eleştirel söylem çözümlemesiyle filmlerin konusu, açılış sekansı, dikkat çeken görüntüleri, karakterlerin sunumu ve diyalogları toplumsal atmosfer ve ilişkiler bağlamında incelenirse, anlatının sınırları ve yerleştiği çerçeve açık bir biçimde ortaya çıkacaktır. van Dijk'in haber çerçevesinde geliştirdiği makro ve mikro yapılardan oluşan çözümleme biçimi, sinema bağlamında aşağıdaki aşamalar ışığında gerçekleştirilebilir.



Şekil 1 Çözümleme Aşamaları

Makro Yapıya Yönelik Şematik İnceleme başlığı altında, filmdeki karakterlerin filmin öyküsü içindeki rollerine dikkat çekilerek konu ve olay çözümlemesi yapılır. Filmin konusu ve akışı çalışmanın kuramsal kısımdaki meselesiyle bağlantı kurularak ifade edilir.

Makro Yapıya Yönelik Tematik İnceleme kısmında filmin açılış sekansı ele alınır. Filmin hangi sahneyle ve görüntüyle açıldığı anlatının ipuçlarını taşır. Bu yüzden açılış sekansının çalışmanın amacıyla ve filmin konusuyla birlikte değerlendirilmesi önemlidir. Ayrıca çalışmanın araştırma problemine uygun düşen ve öne çıkan diğer sahneler ve görüntüler de bir metin gibi okunmalı ve bağlamsal çerçevede yorumlanmalıdır.

Mikro Yapıya Yönelik İnceleme basamağında ise; karakterlerin söylemleri, öne çıkan cümle ve sözcükleri çalışmanın kuramsal kısmına uygun bir biçimde çözülür. Karakterlerin birbirleriyle kurdukları diyaloglar filmin alt metninin ortaya çıkarılması noktasında birçok kod barındırır. Dolayısıyla film, bir metin gibi ele alınarak öne çıkan söylemler bu başlık altında çözülmemelidir. Film içinde taşıdığı söylem ve anlatıyla bir metindir. Bu yüzden filmin retorik bağlamda değerlendirilmesi ve yorumlanması araştırmanın sonuçları açısından oldukça önemlidir.

4. Örnek Çözümleme: 1986 tarihli *Yoksul* Filminin Neoliberalizm Bağlamında İncelenmesi¹

Bu kısımda örnek teşkil etmesi açısından Zeki Ökten'in *Yoksul* filmi neoliberalizm çerçevesinde sınırlı bir biçimde ele alınmıştır.

4. 1. Makro Yapıya Yönelik Şematik İnceleme

Çalışmanın bu kısmında filmin künyesi, konusu, karakterlerin sosyal statüleri ve rolleri ile filmin öyküsüne yer verilerek, van Dijk'in eleştirel söylem çözümlemesi yöntemindeki makro yapının şematik kısmı çözülmemiştir.

4. 1. 1. Filmin Konusu, Künyesi ve Öyküsü

Film; bir iş hanında çaycı olarak çalışan *Yoksul*'un patronu Süleyman'la (Yaman Okay) ve handaki işletme sahipleriyle kurduğu

¹ Bu inceleme örnek niteliğindedir ve öncesinde kuramsal bir bilgi verilmemiştir. Dolayısıyla kuramsal artılana sahip bir araştırma şüphesiz daha detaylı verilere ve çözümlemelere haiz olacaktır. Detaylı bir araştırma için aşağıdaki çalışmalara bakılabilir:

Uçar, A. K. (2020) Toplumsal Atmosfer Bağlamında Türk Sinemasında Yoksulluk ve Hayaller. Journal of Institute of Economic Development And Social Researches 6(21), 10-19. Erişim adresi: https://www.academia.edu/42055108/TOPLUMSAL_ATMOSFER_BAĞLAMINDA_TÜRK_SİNEMASINDA_YOKSULLUK_VE_HAYALLER

Uçar, A. K. (2020) Neoliberalizmin Dayanılmaz Ağırlığının Gölgesinde Yaşama Tutunmak: Türk Sineması Çerçevesinde Suriyeli Sığınmacılar. *International Journal of Social and Humanities Sciences (IJSHS)* 4(2), 11-26. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1341197>

ilişkilere (Kemal Sunal) odaklanmaktadır. Yoksul, iş hanında tekstil atölyesinde çalışan Leyla'ya (Şehnaz Dilan) aşıktır. Leyla Yoksul'un duygularını kullanarak sürekli ondan borç almaktadır. Yoksul ise onunla evlenme hayali kurmaktadır.

Filmin Künyesi	
Yıl:	1986
Yönetmen:	Zeki Ökten
Yapımcı:	Şerafettin Gür
Senaryo:	Umur Bugay
Oyuncular:	Kemal Sunal, Şehnaz Dilan, Yaman Okay, Kerem Yılmaz

Şekil 2 Filmin Künyesi

Dönemsel olarak film, Türkiye'nin neoliberalizmle tanıştığı ekonomik ve politik atmosfere karşılık gelmektedir. Serbest piyasa ekonomisi çerçevesinde paradan para kazanmak her şeyin ötesindedir. Herkes bir şekilde zengin olmanın derdindedir. Leyla da bu idealini gerçekleştirmek için bir müteahhit ile kaçır. Yoksul ise Kerim Bey'in tavsiyeleriyle patronu Süleyman'ın handaki odaların kirasını yüksek göstererek aradaki miktarı cebine attığını ortaya çıkartır. Böylece Süleyman, handan kovulur. Yoksul, Kerim Bey ile ortak bir şekilde çay ocağını işletmeye başlar. Filmin başındaki mahcup ve parasını başkalarına kaptıran Yoksul karakteri yerini gözü açık neoliberal birey tipine bırakır.

Filmde yoğun bir biçimde yer verilen döviz, ticaret, ihracat ve ithalat gibi olgularla Türkiye'nin 24 Ocak 1980 Kararları neticesinde yelken açtığı neoliberal düzene işaret edilmektedir. Filmde karakterler, dürüst ve erdemli tavırlar yerine tüketen, para için her şeyi yapan ve çıkarıcı davranış tarzlarını benimsemiştir. Çünkü neoliberal piyasa ekonomisi, yaşama tutunma noktasında bireylerden bunu beklemektedir.

4. 2. Makro Yapıya Yönelik Tematik İnceleme



Şekil 3 Filmde Öne Çıkan Görüntüler

Soldaki ilk fotoğrafta serbest piyasa ekonomisine geçişin en önemli ipuçlarından biri olan yabancı marka içki unsuru dikkat çekmektedir. 24 Ocak 1980 Kararları ve ardından gelen neoliberal ekonomik model, her alanda piyasa temelli serbestleşmenin önünü açmıştır. Sağ üstteki görüntüde Yoksul karakterinin elinde elektronik bir kaset çalar bulunmaktadır. Bu hem tüketim kültürünün yaygınlaşmasına hem de yabancı markaların Türkiye pazarına girdiğine işaret etmektedir. Son kare ise, Yoksul'un patron olduktan sonraki halidir. Neoliberalizmin dayattığı gözü açık ve rekabetçi birey tipine dönüşerek çay ocağının sahibi olan Yoksul, patron olarak çırağına nasihatler vermektedir.

4. 3. Mikro Yapıya Yönelik İnceleme

Sözcük/Cümle	Yerleştiği Bağlam
Devir ekonomi devri	Serbest piyasa ekonomisinin toplumsalın belirleyicisi haline gelmesine işaret etmektedir.
Önüne geleni kazıklayacaksın	Dürüst ve erdemli olmanın yerini neoliberalizmle birlikte rekabet ve acımasızlık almıştır.
Ayağını kaydır	Rekabetçi ve kurnaz birey tipolojisine karşılık gelen bu söz, neoliberalizmin anti değer sistemine örnek teşkil etmektedir.

Şekil 4 Filmde Öne Çıkan Sözcük ve Cümleler²

2 Örnek kapsamında teorik bir art alan bulunmadığı için sözcükler ve cümleler bağlamsal çerçevede atıflarla yorumlanamamıştır. İlk dipnotta sunulan çalışmalarda kapsamlı çözümleme görülebilir.

Zeki Ökten “*sinema bize yoksulluktan kaldı*” diyerek sinemasının yoksulluk ile ilişkisinin altını çizirken toplumsal gerçekçi bir anlayışla film yaptığını da ifade etmektedir. Filmin gösterime girdiği tarih 1986 yılıdır. Bu yıllar, çalışmanın odak noktası olan Türkiye’nin neoliberal dönüşüm yıllarına denk düşmektedir. Bu dönüşümü, filmdeki iş hanı ve o iş hanında çaycılık yapan Yoksul karakteri aracılığıyla görürüz. Yansıtılan iş hanı bütünsel bir halde dönüşen Türkiye’nin bir örneğini teşkil eder. Konfeksiyon mağazaları piyasaya iş yetiştirme telaşında, işçiler geçim sıkıntısı içerisinde sürekli patron gölgesi altında çalışmaktadır. Buna karşın el gücüyle ayakkabı yapan üretici ise, iflas etmiş durumdadır.

Bu dönemin piyasasını ve toplumsal ruh halini Yoksul adındaki çaycının gözünden bize yansıtan film, emeği ile yaşama tutunmaya çalışan bir çaycının neoliberal bir bireye dönüşümünü ortaya koymaktadır. Bu dönüşümün gerçekleşmesinde etkili olan Kerim Bey’dir. Kerim, “*Patron olmak istemez misin? Patronun ne kadar para götürüyor bu handan biliyor musun? Ayağını kaydır.*” gibi sözler ile Yoksul’un neoliberal bir sermayedar olmasının önünü açar.

Ayrıca filmde çalan müziklerde dönüşüm içerisindeki Türkiye’nin karmaşık ruh haline bir göndermedir. Filmin açılış sekansında Ümit Besen’in “*I Love You I Love You*” isimli şarkısı çalar. Ayakkabı işçileri, arabesk şarkılar dinlerken, ağırlıklı olarak gençlerin çalıştığı ve işlerinin iyi gittiği anlaşılan konfeksiyon ortamında ise yabancı pop müzikler çalmaktadır. Yoksul’un nişanlısı olan genç kız ise, dönüşen bireyin tüm özelliklerini yansıtmaktadır. Tüketim heveslisi, popüler müzik seven ve sürekli Yoksul’dan para isteyen ve bu parayı almak için Yoksul’a nişanlısı gibi davranan bir genç kız imgesi, neoliberal sistemin sunduğu kolaycılık, fırsatçılık ve kurnazlık ile yoksulluğun getirdiği sancıları dindirme çabasında olanları temsil eder. Üzerine basarak söylediği “*Paranın gözü kör olsun. Para lazım para*” cümlesi, para hırsına ve yoksulluğa bir göndermedir. Hayat pahalılığına ve yoksulluğa asıl vurgusu ise, Yoksul’un evlenme arzusunu patronuna açtığı şu diyalogla belirginleşir:

Patron: *Neyine güveniyon lan? Evlen evlen de gör gününü! Senin kiralardan haberin var mı?*

Yoksul: *Niye biz bu memlekette yaşamıyor muyuz?*

Patron: *Yaşamıyon ya! Dünya ’dan haberin yok senin!*

Ayrıca çalışanlardan birinin “*şu imar affi çıkarsa seni evlendiririz*” söylemi de Yoksul’un geleceğinin piyasaya bağlı olduğunu ortaya koymaktadır. Filmin neoliberal sisteme en net göndermesi ise, Yoksul’un patronunun şu cümlelerinde saklıdır:

Ne diyor Başbakan? Biraz boğazınızı tutun. Devir ekonomi devri

Bırak içsinler. Şimdi piyasa serbest aslanım. Gözünü aç!

Bu sözler, neoliberalizmin “*bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler*” söylemine denk düşmektedir.

Filmin devam eden sahnelerinde Patron Süleyman, Yoksul’a “*Bu İstanbul’da para kazanacağım diyorsan önüne geleni kazıklayacaksın*” der. Kazanmak için her türlü yolun meşru olduğu ve özellikle de kurnazlığın ve insanları aldatmanın elzem olduğu vurgulanır.

Filmin sonunda Yoksul, Kerim Bey’in planıyla çay ocağına patron olur. Çizgili kruvaze ceket, oturuşu ve elemanına verdiği direktiflerle artık bir iktidardır. Yoksul, kendi patronundan duyduğu her şeyi bu kez yanında çalışan gence söyler. Bu sahne ile film süresince “*yırtma*” çabası içerisinde gelgitler yaşayan Yoksul’un neoliberal dönüşümü tamamlanmıştır.

Filmdeki hayali ihracat yapan esnaf, yatırım danışmanı, yukarıda detaylandırılan diyaloglar, atari, müzik setleri, elektronik oyuncaklar, içilen yabancı sigara ve içki görüntüleri; Türkiye’nin 24 Ocak 1980 yılı ile başlayan neoliberal dönüşümüne ışık tutmaktadır.

Sonuç

Bu çalışma, eleştirel söylem çözümlemesinin sinema alanında gerçekleştirilecek araştırmalarda kullanımına katkı sunmayı amaçlamıştır. Bu bağlamda eleştirel söylem çözümlemesinin teorik art alanı dil, söylem ve ideoloji bağlantısıyla ifade edilmiştir. Ayrıca örnek bir inceleme gerçekleştirilerek yöntemin nasıl kullanılacağı da açıklanmıştır.

Çalışmada toplumsal yapıların ve sistemlerin merkezinde kurulan dil olgusuna dikkat çekilerek öznenin ifade biçimlerinin ideolojik çerçevede dönüştüğü ve toplumsal bağlamdan bağımsız bir söylem zeminin mümkün olmadığı vurgulanmıştır. Dolayısıyla toplumsal bağlamda oluşturulan tüm metin ve anlatılar, toplumsal atmosferden ve egemen ilişkiler aracılığıyla dolayımlanan egemen ideolojiden bağımsız değildir. Bu yüzden bu bağlamda ortaya koyulan anlatılar ve ifade biçimleri derinlikli ve nitelikli bir biçimde incelenmek isteniyor ise, eleştirel söylem çözümlemesi önemli bir yöntem olarak karşımızda durmaktadır.

İletişim çalışmaları çerçevesinde gerçekleştirilen film merkezli araştırmalarda, inceleme için seçilen filmlerin toplumsal atmosferle ilişkisi, ideolojik göstergeleri ve anlatısının kültürel boyutları eleştirel söylem çözümlemesi ile açık bir biçimde ortaya koyulabilir. Bu bağlamda eleştirel söylem çözümlemesi yöntemi, filmlerdeki anlatıların kodlarını, karakterlerin diyaloglarını ve kullandıkları sözcükleri toplumsal yapılar, sistemler ve ideolojiler ekseninde açığa çıkararak daha sistematik bir veri toplama ve çözümleme pratiğinin oluşmasına katkı sunacaktır.

Kaynakça

- Althusser, L. (1994). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. (Çev. Alp, Y. & Özışık, M.) İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Bateman, J., A.(2017). Critical Discourse Analysis and Film. John Flowerdew and John E. Richardson. (Eds) *The Routledge Handbook of Critical Discourse Studies* içinde (612- 626. ss.)
- Baudrillard, J. (1998). Foucault'yu Unutmak. (Çev. Adanır, O.). Dokuz Eylül Yayınları: İzmir.
- Ekinci, B. ,T. (2014). Argo Filmi Bağlamında Hollywood Sinemasında Söylem ve Yeni Oryantalizm. *Atatürk İletişim Dergisi* 6, s. 51-66. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/394071>
- Ercan, G. S. & Danış P. (2019). Söylem, Söylem Çözümlemesi ve Eleştirel Söylem Çözümlemesi: Tanımları ve Kapsamları. *DEÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi* 6(2), 527-552. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/835613>
- Ervin-Tripp, S. M. (2014). Context in Language. J. Gerhart vd. (Yay. haz.), *Social Interaction, Social Context and Language: Essays in Honor of Susan Ervin Trip* içinde (21-37. ss.)New York: Psychology Press.
- Fairclough, N., & Wodak, R. (1997). Critical Discourse Analysis. T. van Dijk (Ed.), *Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction* içinde (258-284. ss.). London: Sage.
- Fairclough, N. (2001). Language and Power. London: Longman
- Gramsci, A. (2014). *Hapishane Defterleri*. (Çev. Cemgil, A.). İstanbul: Belge Yayınları.
- Hall, S. (1994). Kültür, Medya ve İdeolojik Etki. (Der.) Mehmet Küçük, *Medya, İktidar, İdeoloji* içinde (ss. 169-195). Ankara: Ark Yayınevi.
- Khalil, U. (2016). Critical Discourse Analysis of Artful And Political Language of “Loki” in The Movie “Thor”. *The Discourse* 2(2), 31-38.
- Lemke, J. L. (1995). Textual Politics: Discourse and Social Dynamics. London: Taylor & Francis.
- Marks, K. (2005). *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*. (Çev. Belli, S.). Ankara: Sol Yayınları.
- Marks, K. & Engels, F. (2013). *Alman İdeolojisi*. (Çev. Belli, S.). Ankara: Sol Yayınları.
- Özer, Ö. (2011). *Haber, Söylem, İdeoloji*. Konya: Literatür Yayıncılık.
- Pradeep, K. (2016). Analysing Tamil Films with Critical Discourse Analysis Approach. *International Journal of Linguistics and Computational Applications* 3(3), 57-59.

- Sözen, E. (2017). *Söylem*. İstanbul: Profil Kitap.
- Stillar, G. F. (1998). *Analyzing Everyday Texts: Discourse, Rhetorics and Social Perspectives*. Thousand Oaks, USA: Sage Publications.
- Uçar, A. K. (2020) Toplumsal Atmosfer Bağlamında Türk Sinemasında Yoksulluk ve Hayaller. *Journal of Institute of Economic Development And Social Researches* 6(21), 10-19. Erişim adresi:
https://www.academia.edu/42055108/TOPLUMSAL_ATMOSFER_BAĞLAMINDA_TÜRK_SİNEMASINDA_YOKSULLUK_VE_HAYALLER
- Uçar, A.K. (2020). Neoliberalizmin Dayanılmaz Ağırlığının Gölgesinde Yaşama Tutunmak: Türk Sineması Çerçevesinde Suriyeli Sığınmacılar. *International Journal of Social and Humanities Sciences (IJSHS)* 4(2), 11-26. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1341197>
- Wodak, R. & Meyer, M. (2016). Critical Discourse Analysis: History, Agenda, Theory and Methodology. In Ruth Wodak and Michael Meyer (Eds). *Methods of Critical Discourse Studies* içinde (1–33. ss.) . London: Sage Publishers.
- van Dijk, T., A. (1993). Principles of Critical Discourse, *Discourse & Society* 4(2). Erişim adresi: <http://discourses.org/OldArticles/Principles%20of%20critical%20discourse%20analysis.pdf>
- van Dijk, T. A. (1997). The Study of Discourse. T. A. van Dijk (Yay. haz), *Discourse as Structure and Process* içinde (ss. 1-34). London: Sage Publications
- van Dijk, T., A. (2015). Critical Discourse Analysis, Deborah Tannen. Deborah Schiffrin & Heidi Hamilton (Eds.) *The Handbook of Discourse Analysis* içinde (466- 485. ss.). Oxford: Blackwell Publishers.



Bölüm 8

ÇOK KRİTERLİ KARAR PROBLEMLERİNDE YAYGIN ŞEKİLDE KULLANILAN SUBJEKTİF VE OBJEKTİF KRİTER AĞIRLIKLANDIRMA YÖNTEMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Muhammed MARUF¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kırşehir Ahi Evran İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü,
<https://orcid.org/0000-0002-5388-639X?lang=en>, m.maruf@ahievran.edu.tr

1. Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri

İnsan gerek bireysel gerekse kurumsal anlamda birden fazla kriteri dikkate alarak alternatifler arasında seçim yapma konusunda karar verme durumu ile karşı karşıya kalmaktadır. Çok sayıda ve birbiri ile çelişebilen kriterlere göre karar verme durumunun yaşandığı karar problemleri “Çok kriterli karar problemleri” olarak ifade edilmektedir. Çok kriterli karar verme (ÇKKV) problemleri kendi içinde, alternatifler arasından seçim yapma problemleri, değerlendirilen olguları sınıflama problemleri ve farklı alternatiflerin sıralanması problemleri şeklinde üç gruba ayrılmaktadır. Birden fazla kritere dayalı olarak seçim yapma, sınıflama veya sıralama problemlerinin çözümü için sistematik çözüm adımları ortaya koyan yöntemler literatürde ÇKKV yöntemleri olarak ifade edilmektedir (Turan, 2015: 18).

ÇKKV yöntemleri değerlendirilen alternatiflerin çoklu kriter yapısına göre değerlendirmesi amacıyla geliştirilmiş yöntemler olarak ifade edilebilir. ÇKKV yöntemlerinin genel olarak kullanım alternatifleri verilen karar kriterlerine göre değerlendirerek önceliklendirmektir (Choo ve diğerleri, 1999:527). ÇKKV yöntemleri, seçimlerde ulaşılmak istenen hedefin çok sayıda parametreye göre belirlendiği ve değerlendirilecek alternatiflerin her birinin kriterler bakımından diğer alternatiflere göre avantajlı değerlere sahip bulunduğu durumlarda karar almayı kolaylaştıran yöntemlerdir. ÇKKV yöntemleri, alternatiflerin birbiri ile çelişebilen karar alternatifleri bakımından birbirlerine göre avantajlı olabildiği durumlarda ortaya çıkan karşılaştırılamazlık durumlarını ortadan kaldıran çözümler ortaya çıkmasını sağlayan yöntemlerdir (Urfalıoğlu ve Genç, 2013: 332). ÇKKV yöntemleri, ölçülebilen veya ölçülemeyen birçok stratejik ve operasyonel kriteri bir arada değerlendirme imkanı sağlayan, aynı zamanda karar verme sürecinde uzman görüşlerinin de dikkate alınmasına olanak sağlayan analitik yöntemler içerir (Ömürbek ve Şimşek, 2014: 307).

ÇKKV yöntemlerinden bazıları karar problemleri için belirlenen karar kriterlerinin ağırlıklandırılması için kullanılırken, bazıları ise karar alternatiflerinin sıralanması amacıyla kullanılmaktadır. AHP, MACBETH gibi bazı yöntemler ise hem kriter ağırlıklandırma hem de alternatiflerin sıralanması amaçlı olarak kullanılabilir. Bu çalışmada literatürde karar problemlerinde yaygın bir şekilde uygulanan iki objektif, iki sübjektif kriter ağırlıklandırma yöntemin sonuçların karşılaştırılması amacıyla ele alınması ve avantaj ve dezavantajlarının ortaya konulması amaçlanmıştır. Çalışmada internet haber sitelerinin belirlenen kriterlere göre sıralanması amaçlı bir karar problemi için belirlenen kriterlerin ağırlıkları objektif ve sübjektif yöntemlerle hesaplanmış ve sonuçlar değerlendirilmiştir. Ayrıca Maut yöntemi ile alternatifler sıralanarak farklı yöntemlerle elde

edilen kriter ağırlıklarının alternatiflerin sıralamasına etkisinin görülmesi amaçlanmıştır.

2. Kriter Ağırlıklandırma Yöntemleri

ÇKKV problemlerinde belirlenen karar kriterleri karar alternatiflerinin değerlendirilmesinde aynı derecede önem ifade etmeyebilir. Böyle durumlarda kriterlerin alternatiflerin sıralama değerlerine sağladığı katkıyı ifade eden önem ağırlıklarının hesaplanması gerekir. Karar kriterlerinin ağırlık değerlerinin hesaplanmasında kriter ağırlıklandırma yöntemleri kullanılmaktadır. Çok kriterli karar problemlerinde problem açısından en uygun kriter ağırlıklandırma yönteminin seçimi büyük önem taşımaktadır. Zira karar kriterlerinin ağırlık değerlerinin hesaplanmasının alternatiflerin öncelik değerlerini önemli derecede etkileyen çok önemli bir aşama olduğu ifade edilebilir (Odu, 2019: 1449). Literatürde karar kriterlerinin ağırlıklarının hesaplanmasında kullanılan çok sayıda yöntem mevcuttur. Literatürde yaygın bir şekilde kullanılan kriter ağırlıklandırma yöntemlerinden bazıları aşağıda sıralanmıştır. Kriter ağırlığı hesaplamak üzere kullanılan yöntemler; kriter ağırlıklarının karar vericilerin veya uzmanların belirlediği önceliklere göre belirlendiği subjektif yöntemler ile karar vericilerin veya uzmanların görüşlerinin dikkate alınmadığı, kriter ağırlıklarının verilere dayalı olarak hesaplandığı objektif yöntemler olarak iki gruba ayrılmaktadır (Kılıç ve Çerçioğlu, 2016: 212). Ayrıca söz konusu iki grupta yer alan ağırlıklandırma yöntemlerinin dezavantajlarını ortadan kaldırmak amacıyla uygulanan subjektif ve objektif ağırlıklandırma metotlarının temel mantığının entegre edilerek uygulandığı entegre ağırlıklandırma yöntemleri de mevcuttur (Zoraghi vd., 2013: 3). Entegre ağırlıklandırma yöntemleri olarak ifade edilen yöntemleri hem karar vericilerin bilgi ve tecrübelerinden istifade etmeyi, hem de matematiksel modellerin sağladığı objektiflik avantajından yararlanmayı amaçlamaktadır (Odu, 2019: 1451). Entegre ağırlıklandırma yöntemleri literatürde oldukça sınırlı sayıda çalışmada uygulanmıştır.

Sübjektif ağırlıklandırma yöntemlerinde kriter ağırlıkları, karar vericilerin veya uzmanların kişisel değerlendirme veya yargıları doğrultusunda yaptıkları değerlendirmelere göre hesaplanmaktadır. Söz konusu yöntemlerde ağırlıklandırmada baz alınan veriler, karar vericiler veya uzmanların çalışmaları sonucunda elde ettikleri bilgi ve tecrübelerle göre belirlenir (Ai, vd., 2019: 576). Literatürde yer alan çalışmalarda ağırlıklı olarak kriter ağırlık değerleri sübjektif ağırlıklandırma yöntemleri ile belirlenmektedir (Vavrek, 2019: 1828). Ekseriyetle endüstri uygulamalarında kriterlerin önem ağırlıkları karar vericiler açısından önem ifade etmektedir. Böyle durumlarda kriterler farklı karar vericiler için farklı öncelik değerlerine sahip olabilmektedir. Dolayısıyla karar

vericilerin değerlendirmeleri daha sağlıklı sonuçlar elde edilebilmesine katkı sağlayabilir. Buna benzer durumlar için subjektif ağırlıklandırma yöntemlerinin kullanılması daha gerçekçi sonuçların elde edilmesi bakımından faydalı olabilir. Öte yandan, subjektif ağırlıklandırma yöntemleri özellikle birden fazla karar verici veya uzmanın bulunduğu durumlarda karar vericilerin kriterlerin öncelik durumlarına ilişkin değerlendirme konusunda fikir birliğine varamadıkları durumlar ciddi zaman kaybına neden olabilmektedir (Odu, 2019: 1450). Subjektif ağırlıklandırma yöntemlerinde karar vericilerin yargıları genel olarak kriterlerin önem ağırlıklarını tam olarak yansıtmayabilir. Bu durum kriter ağırlıklarının güvenilirliğinin zayıf olmasına neden olabilir (Yin vd., 2017: 172). Ayrıca karar vericilerin üzerinde çalışılan konu ile ilgili objektif değerlendirme yapması oldukça zordur (Ai vd., 2019: 576).

Objektif kriter ağırlığı hesaplama yöntemlerinde kriter ağırlıkları karar probleminde bulunan kriterlerin karşılığında dayalı olarak hesaplanır (Akın, 2019: 25). Objektif ağırlıklandırma yöntemlerinde ağırlık değerleri karar matrisinde bulunan objektif verilere göre belirlenir (Chen ve Li, 2009: 470). Objektif ağırlıklandırma yöntemlerinde ağırlık değerleri matematiksel modeller yardımıyla hiçbir karar verici müdahalesi olmaksızın belirlenmektedir (Odu, 2019: 1451). Kriter ağırlıklarının belirlenmesinde uzman görüşlerinin önemli görülmesi nedeniyle objektif ağırlıklandırma yöntemlerinin subjektif yöntemlere oranla daha kısıtlı sayıda çalışmada uygulandığı söylenebilir (Vinogradova vd., 2018: 2). Objektif ağırlıklandırma yöntemleri üzerinde çalışılan konuda güvenilir bir uzman bulunmayan veya güvenilir subjektif yargılara varılamayan karar problemleri için daha yaygın tercih edilebilmektedir (Jahan vd., 2012: 413). Objektif ağırlıklandırma yöntemlerinin en önemli avantajı; kriter ağırlıklarını matematiksel modeller yoluyla, verilere dayalı olarak hesaplama imkanı sağlamasıdır. Diğer yandan karar vericilerin bilgi ve tecrübelerinin göz ardı edilmesi söz konusu yöntemlerin önemli bir dezavantajı olarak ifade edilmektedir (Yin vd., 2017: 172). Ayrıca bazı durumlarda kriter ağırlıklarının karar vericiler açısından ifade ettiği önem düzeyi karar problemi açısından belirleyici nitelik taşıyabilmektedir. Böyle durumlarda uzman görüşünün ve karar vericilerin değer yargılarının göz ardı edilmesi, objektif yöntemlerle elde edilen sonuçların uygulayıcılar için uygun olmaması sonucunu doğurabilmektedir (Ai vd., 2019: 576).

Literatürde son beş yılda yaygın bir şekilde kullanılan subjektif ve objektif kriter ağırlıklandırma yöntemleri incelenmiş ve en yaygın şekilde kullanılan iki subjektif, iki objektif ağırlıklandırma yöntemi seçilerek bu çalışmada ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Çalışmada ele alınan kriter ağırlıklandırma yöntemleri aşağıda sıralanmıştır.

- DANP (DEMATEL Tabanlı Analitik Ağ Süreci)

- SWARA (Stepwise Weight Assessment Ratio Analysis)
- Entropi
- CRITIC (Criteria Importance Through Intercriteria Correlation)

Literatürde yukarıda sıralanan yöntemler dışında, Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP), Analitik Ağ Süreci (ANP), DEMATEL,, ENTROPİ, MACBETH, FUCOM, BWM gibi sübjektif ağırlıklandırma yöntemleri ve CILOS, IDOCRIW gibi objektif ağırlık hesaplama yöntemleri mevcuttur. Ancak yukarıda sıralanan yöntemler, ÇKKV yöntemleri ile ilgili yapılan literatür taramasında son 5 yılda kriter ağırlıklandırma amaçlı olarak en yaygın kullanılan yöntemler olarak ön plana çıkmıştır. Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde yukarıda sıralanan kriter ağırlığı hesaplama yöntemleri ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Ayrıca örnek bir olay üzerinden belirlenen kriterlerin ağırlık değerleri her bir yöntemle hesaplanan elde edilen sonuçlar karşılaştırılmıştır.

2.1. DANP (DEMATEL Tabanlı Analitik Ağ Süreci)

DEMATEL tabanlı Analitik Ağ Süreci (DANP), DEMATEL ve Analitik ağ süreci tekniklerinin kombinasyonu sonucu elde edilen bir ağırlıklandırma yöntemidir. DEMATEL yöntemi Battelle Memorial Enstitüsü tarafından kriterler arası ilişkileri ölçümleyerek karar problemlerini çözmek amacıyla geliştirilmiştir. ANP yöntemi ise Saaty tarafında geliştirilen ve kriterler arası ağ yapılarını dikkate alarak çözüme ulaştıran bir ÇKKV yöntemidir (Çakın ve Özdemir, 2015: 125). DANP literatürde pazarlama stratejisinin belirlenmesinden proje seçimine kadar birçok işletme probleminin çözümünde belirlenen kriterlerin ağırlıklandırılması amacıyla kullanılmıştır. (Hsu vd., 2012: 96). DANP yönteminde DEMATEL yöntemi adamları ile kriterler arasındaki ilişkiler belirlenirken ANP yöntemi adımları ile kriter ağırlık değerleri hesaplanmaktadır (Chiu vd. 2013: 50).

DANP yönteminin uygulanmasında öncelikle DEMATEL yönteminin aşamaları izlenerek direk ilişki matrisine ulaşılmaktadır. İlk adımda direk ilişki matrisi Tablo 1’de verilen DEMATEL skalası kullanılarak hazırlanmaktadır (Altuntaş ve Dereli, 2015: 1006). Kriterler arasındaki ilişkilerin belirlenmesinde uzman görüşlerinden istifade edildiği için, DANP yöntemi sübjektif ağırlık hesaplama yöntemlerinden birisi olarak ifade edilebilir.

Tablo 1: DEMATEL İkili Etki Skalası

Sayısal Değer	Tanım
0	Etki Yok
1	Düşük Etki
2	Orta Düzey Etki
3	Yüksek Etki
4	Çok Yüksek Etki

Kaynak: Karaatlı ve diğerleri, 2016: 51

İkinci adımda direk ilişki matrisi normalize edilmektedir. Normalize edilmiş direkt ilişki matrisi direk ilişki matrisinin satır ve sütunlarında yer alan maksimum değerlerin tersi ile çarpılması ile elde edilir. Minimum değer alması istenen kriterler için normalize edilmiş direkt ilişki matrisi satır ve sütunlarda yer alan maksimum değerlerin direk ilişki matrisinde yer alan değerlere bölünmesi ile elde edilir (Yang ve Diğerleri, 2009: 782).

Üçüncü adımda toplam ilişki matrisi elde edilmektedir. (T) toplam ilişki matrisini, (D) normalize edilmiş direk ilişki matrisini ifade edecek şekilde toplam ilişki matrisi aşağıdaki eşitlikle elde edilir (Wu, 2012: 529).

$$T = D(I - D)^{-1}$$

Dördüncü adımda toplam etki matrisinin satırları toplanır ve matriste yer alan değerler satır toplamına bölünerek matris normalize edilir. (Çakın ve Özdemir, 126).

$$T = \begin{bmatrix} t_{11} & \cdot & t_{1j} & \cdot & t_{1m} \\ \cdot & & \cdot & & \cdot \\ t_{i1} & \cdot & t_{ij} & \cdot & t_{im} \\ \cdot & & \cdot & & \cdot \\ t_{m1} & \cdot & t_{mj} & \cdot & t_{mm} \end{bmatrix}$$

$$\sum_{j=1}^m t_{ij} = t_i$$

$$T = \begin{bmatrix} t_{11}/t_1 & \cdot & t_{1j}/t_1 & \cdot & t_{1m}/t_1 \\ \cdot & & \cdot & & \cdot \\ t_{i1}/t_2 & \cdot & t_{ij}/t_2 & \cdot & t_{im}/t_2 \\ \cdot & & \cdot & & \cdot \\ t_{m1}/t_3 & \cdot & t_{mj}/t_3 & \cdot & t_{mm}/t_3 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} t_{nor}^{11} & \cdot & t_{nor}^{1j} & \cdot & t_{nor}^{1m} \\ \cdot & & \cdot & & \cdot \\ t_{nor}^{i1} & \cdot & t_{nor}^{ij} & \cdot & t_{nor}^{im} \\ \cdot & & \cdot & & \cdot \\ t_{nor}^{m1} & \cdot & t_{nor}^{mj} & \cdot & t_{nor}^{mm} \end{bmatrix}$$

Normalizasyon işleminden sonra elde edilen matrisin transpozesi alınarak ağırlıklandırılmamış süpermatris elde edilir. (Chiu ve diğerleri, 2013: 52).

$$U = (T_{nor})' \begin{bmatrix} u_{11} & \cdot & u_{i1} & \cdot & u_{m1} \\ \cdot & & \cdot & & \cdot \\ u_{1j} & \cdot & u_{ij} & \cdot & u_{mj} \\ \cdot & & \cdot & & \cdot \\ u_{1m} & \cdot & u_{im} & \cdot & u_{mm} \end{bmatrix}$$

Ağırlıklandırılmamış süpermatrisin elde edilmesinden sonra normalize edilmiş toplam ilişki matrisi ile ağırlıklandırılmamış süper matris çarpılarak ağırlıklandırılmış süpermatris elde edilir (Govindan ve diğerleri, 2015: 6352).

$$W = (T_{nor} * U) \begin{bmatrix} u_{11} * t_{nor}^{11} & \cdot & u_{i1} * t_{nor}^{1j} & \cdot & u_{m1} * t_{nor}^{1m} \\ \cdot & & \cdot & & \cdot \\ u_{1j} * t_{nor}^{i1} & \cdot & u_{ij} * t_{nor}^{ij} & \cdot & u_{mj} * t_{nor}^{im} \\ \cdot & & \cdot & & \cdot \\ u_{1m} * t_{nor}^{m1} & \cdot & u_{im} * t_{nor}^{mj} & \cdot & u_{mm} * t_{nor}^{mm} \end{bmatrix}$$

Son adımda ağırlıklandırılmış süpermatrisin çok sayıda kuvveti alınarak limit süpermatris elde edilir ve kriterlere ilişkin nihai ağırlık dereceleri hesaplanır (Hu ve diğerleri, 2014: 4407).

2.2. SWARA Yöntemi

Keršuliene vd. (2010) tarafından geliştirilen SWARA (Step-wise Weight Assessment Ratio Analysis), ÇKKV problemlerinde kriter ağırlıklarının hesaplanması için kullanılan bir ağırlıklandırma yöntemidir (Adalı ve Işık, 2017: 63). Kriter ağırlıklarının hesaplanmasında kullanılan SWARA yöntemi diğer kriter ağırlık yöntemlerine göre uygulama kolaylığı avantajına sahiptir. (Karabasevic, 2017: 16). SWARA yöntemi diğer sübjektif ağırlıklandırma yöntemlerine göre daha az sayıda ikili karşılaştırma yaparak çözüme ulaşma imkanı sağlamaktadır. Bu durum ise hem uygulama kolaylığı sağlamakta hem de daha az ikili karşılaştırma imkanından dolayı daha tutarlı ikili karşılaştırma sonuçlarının elde edilmesine olanak sağlamaktadır. Uygulama kolaylığı avantajı nedeniyle son yıllarda birçok çalışmada kriter ağırlıklandırma işlemi için SWARA yöntemi tercih edilmiştir. SWARA metodu kriterlerin ağırlık değerlerinin hesaplanmasında konunun uzmanlarının görüşlerine dayanmaktadır (Zolfani vd., 2018: 7400). Bu nedenle sübjektif kriter ağırlıklandırma yöntemlerinden birisidir. Yöntemde temelde uzman görüşlerine göre kriterlerin sıralamaları belirlenmekte, yapılan işlemlerin sonucunda sıralaması belli olan

kriterlerin ağırlık değerleri hesaplanmaktadır. SWARA yönteminin adımları aşağıdaki gibi sıralanabilir;

İlk adımda uzmanlardan alınan görüşlere en büyük öneme sahip kritere “1” değeri verilecek şekilde kriterleri sıralanır. Diğer kriterlerin karşılaştırmalı önem puanları (s_j), $0 < (s_j) < 1$ ve değerler 0,05’in katları olacak şekilde ilk sırada belirlenen kriterle kıyaslanarak belirlenir (Adalı ve Işık, 2017: 64). Bu aşamada bütün kriterler birinci sıradaki kritere göre değerlendirildiği için elde edilen değerler göreceli önem ağırlığı değerleri olarak ifade edilebilir (Ayyıldız ve Demirci, 2017: 80).

İkinci adımda k_j katsayısı aşağıdaki şekilde hesaplanır (Karabasevic vd., 2017: 17);

$$k_j = \begin{cases} 1, & j = 1 \\ s_j + 1, & j > 1 \end{cases}$$

Üçüncü adımda kriterlere ilişkin önem vektörleri aşağıdaki eşitlikle hesaplanır (Doğan ve Erol, 2020: 102);

$$q_j = \begin{cases} 1, & j = 1 \\ \frac{q_j - 1}{k_j}, & j > 1 \end{cases}$$

Son adımda karar kriterlerinin ağırlık değerleri aşağıdaki eşitlikle hesaplanır (Çakır, 2018: 1913).

$$w_j = \frac{q_j}{\sum_{k=1}^n q_k}$$

2.3. CRITIC Yöntemi

CRITIC (The Criteria Importance Through Intercriteria Correlation) yöntemi Diakoulaki vd. (1995) tarafından geliştirilen bir kriter ağırlıklandırma yöntemidir (Akçakanat vd. 2018: 5). CRITIC yönteminde kriterlerin ağırlık değerleri, kriterlerin aldığı değerlerin standart sapması ile kriterler arası korelasyon değerleri kullanılarak hesaplanmaktadır (Akın, 2019: 24). CRITIC yöntemi, kriter ağırlıklarının karar vericiler ve uzmanların görüşlerine dayalı öznel sonuçlara göre değil, verilere dayalı olarak hesaplandığı bir yöntemdir. Dolayısıyla yöntem objektif kriter ağırlıklandırma yöntemlerinden birisi olarak ifade edilmektedir

(Demircioğlu ve Coşkun, 2018: 187). CRITIC yönteminde kriter ağırlıkları aşağıdaki adımlarla hesaplanmaktadır.

Birinci adımda kriter ve alternatiflerin kriterler açısından aldığı değerlerin yer aldığı karar matrisi oluşturulur (Kiracı ve Bakır, 2019: 160).

$$X = [x_{ij}] = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix}$$

r_{ij} normalize edilmiş karar matrisi değeri olmak üzere karar matrisi aşağıda verilen eşitlikler kullanılarak normalize edilir (Ulutaş ve Cengiz, 2018: 883).

$$\text{Maksimize Edilmek İstenen Kriterler} = \frac{x_{ij} - x_{\min}}{x_{\max} - x_{\min}}$$

$$\text{Minimize Edilmek İstenen Kriterler} = \frac{x_{\max} - x_{ij}}{x_{\max} - x_{\min}}$$

Üçüncü adımda ifade edecek şekilde normalize edilmiş karar matrisindeki değerler kullanılarak kriterler arası korelasyon değerleri ve kriterlerin standart sapmaları hesaplanır (Aksoy ve Teker, 2019: 160). P_{jk} j ve k kriterleri arasındaki korelasyon değerini ifade edecek şekilde;

$$P_{jk} = \frac{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)(r_{ik} - \bar{r}_k)}{\sqrt{(\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)^2) (\sum_{i=1}^m (r_{ik} - \bar{r}_k)^2)}}$$

σ_j j. kriterin standart sapma değerini ifade edecek şekilde;

$$\sigma_j = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)^2}{m}}$$

Korelasyon ve standart sapma değerlerinin hesaplanmasından sonra her bir kriterin taşıdığı toplam bilgi miktarı (C_j) aşağıdaki eşitlikle hesaplanır (Kiracı ve Bakır, 2019: 161).

$$C_j = \sigma_j \sum_{k=1}^n (1 - P_{jk})$$

Son adımda kriterlerin ağırlık değerleri aşağıdaki eşitlik yoluyla hesaplanır (Akın, 2019: 25).

$$w_j \frac{c_j}{\sum_{i=1}^n c_j}$$

2.4. Entropi Yöntemi

Entropi kavramı ilk olarak Alman fizikçi Clausius tarafından 1865 yılında termodinamik alanında kullanılmıştır. Daha sonra 1948’de Claude Shannon, Entropi yöntemini geliştirmiş ve bilgi kaynaklarından alınan işaretlerin belirsizliklerini ölçmek amacıyla enformasyon teorisine uygulamıştır. Bu uygulama Enformasyon Entropisi veya Shannon Entropisi olarak adlandırılmıştır (Chen, 2020: 5). Böylece Entropi yöntemi mühendislik, yönetim vb. gibi birçok alanda kullanılmaya başlanmıştır (Wu, vd., 2011: 5163).

Entropi, olasılık teorisi ile formüle edilmiş bilgilerin belirsizlik ölçüsü olarak bilinmektedir (Wu, vd., 2011: 5163; Ömürbek ve Kişi, 2019: 268). Ayrıca belirlenen kriterlerin önem düzeylerinin tespiti için kullanılan objektif ağırlıklandırma yöntemlerinden biridir. Karar kriterlerinin önem düzeyleri farklılık gösterebilmekte olup, kriterlerin önem düzeyleri kriterlere atanan ağırlık değerleri ile belirlenmektedir. (Ömürbek ve Kişi, 2019: 268).

Karar verme problemlerinde verilen kararın doğruluğu ve güvenilirliği elde edilen verilerin sayısı ve kalitesi ile ölçülmektedir (Wu, vd., 2011: 5163). Bu bağlamda Entropi yönteminde problemlerin çözümü için matematiksel denklemler kullanılır ve bu nedenle yöntem objektif ve yansızdır. Çünkü Entropi yönteminde çözüm karar vericilerin kararlarından bağımsız bir şekilde elde edilmektedir (Özaydın ve Karakul, 2021: 4). Objektif ağırlıklandırma yapıyor olmak Entropi yönteminin en büyük avantajlarından biridir (Chen vd., 2015: 89-98). Bu yöntemde objektif kriter ağırlıkları, karar matrisindeki belirsiz bilgilerin ölçülmesine bağlıdır (Vujicic vd., 2017: 425). Ancak entropi yönteminde karar matrisinde yer alan değerlerin logaritması alındığı için negatif değer alan değerler için çözüm yapılamamaktadır. Ayrıca yöntem uç değerler bulunan karar matrisi değerlerine hassas bir yöntem olarak ifade edilmektedir.

Entropi yönteminin uygulama adımları aşağıda gösterilmiştir (Vujicic vd., 2017: 425; Wu vd., 2011: 5163; Ömürbek ve Kişi, 2019: 268; Karami ve Johansson, 2014: 523-524; Chen vd., 2020: 5-6).

İlk adımda karar matrisinde yer alan değerler; alternatif değer i , kriter değeri j , i alternatifi j . kriterdeki fayda değeri x_{ij} ve normalize edilmiş değer r_{ij} olacak şekilde aşağıdaki eşitlik yardımıyla hesaplanmaktadır.

$$r_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_1^j x_{ij}}$$

İkinci adımda karar matrisinin normalizasyonu sonrasında entropi katsayısı k , normalize edilmiş değerler r_{ij} ve entropi değeri e_j olacak şekilde eşitlik (2) yardımıyla tüm kriterlerin entropi değerleri hesaplanmaktadır. Eşitlikte bulunan; $k = 1/\ln.n$ şeklinde elde edilir. Formülde yer alan n değeri alternatif sayısını ifade etmektedir.

$$e_j = -k \cdot \sum_{j=1}^m r_{ij} \cdot \ln(r_{ij})$$

Üçüncü adımda her bir kriter için entropi değerleri hesaplandıktan sonra kriterlerin ağırlık değerleri w_j ve entropi değerleri e_j olacak şekilde tüm kriterlerin ağırlık değerleri eşitlik (3)'te görüldüğü gibi hesaplanmaktadır. Böylece kriterler ağırlıkları belirlenmektedir.

$$w_j = \frac{1-e_j}{\sum_1^m (1-e_j)}$$

$$\sum_1^m w_j = 1$$

3. İnternet Haber Portallarının Web Sitesi Performanslarına Göre Sıralanması Probleminde Kriter Ağırlıklarının Hesaplanması

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye’de faaliyet gösteren 7 internet haber sitesinin web sitesi performanslarına göre sıralanması amacıyla yapılan bir uygulama için, önceki bölümlerde ele alınan kriter ağırlık yöntemleri kullanılarak kriter ağırlık değerleri hesaplanmıştır. Ağırlık değerlerinin hesaplanmasından sonra objektif ve sübjektif ağırlıklandırma yöntemleri ile elde edilen sonuçlara göre Maut yöntemi ile her bir ağırlıklandırma yöntemi ile elde edilen sonuçlar baz alınarak alternatifler sıralanmıştır. Böylece farklı kriter ağırlık değerlerinin alternatiflerin sıralanmasına etkisinin analiz edilmesi amaçlanmıştır. Karar matrisinde yer alan karar kriteri değerleri www.similarweb.com ve www.gtmetrix.com adreslerinden, Nisan 2021 dönemi için elde edilmiştir. Web sitelerinin performans kriterleri; sitelerin performans yüzdeleri, tamamen açılma süreleri, müşterilerin siteden hemen ayrılma oranı, toplam ziyaretçi sayısı, sitede geçirilen ortalama süre ve sitede ziyaretçi başına açılan ortalama sayfa sayısı şeklinde belirlenmiştir. Sitenin tamamen açılma süresi ve hemen ayrılma oranı minimizasyon yönlü kriterler, diğer kriterler ise maksimizasyon yönlü kriterlerdir. Performans sıralaması için belirlenen

kriterler ve alternatiflerin kriter değerlerinin yer aldığı karar matrisi Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Karar Matrisi

HABER PORTALLARI	Performansı (%)	Açılma Süresi (Sn)	Hemen Ayrılma Oranı (%)	Toplam Ziyaretçi Sayısı (Milyon)	Geçirilen Ortalama Süre (Dk)	Görüntülenen Ortalama Sayfa Sayısı
Cnn Türk	42	31,3	55,99	34,59	1,21	3,22
Ensonhaber	72	6,3	44,05	29,25	9,19	4,87
Habertürk	52	11,0	50,18	83,93	5,36	5,89
Hurriyet	44	7,3	50,94	220,46	4,57	5,63
İnternethaber	59	4,1	35,36	24,27	4,02	6,91
Milliyet	25	36,1	51,44	136,61	4,38	7,56
Ntv	34	16,2	60,43	34,54	3,53	4,65

İlk aşamada kriter ağırlıkları sübjektif ağırlıklandırma yöntemleri ile hesaplanmıştır. DNP yöntemi için belirlenen direkt ilişki matrisi Tablo 3’de, DNP yöntemi ile hesaplanan kriter ağırlıkları ise Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 3: DNP Direkt İlişki Matrisi

KRİTERLER	Performans (%)	Açılma Süresi (Sn.)	Hemen Ayrılma Oranı (%)	Görüntülenen Ortalama Sayfa Sayısı	Geçirilen Ortalama Süre (Dk.)	Toplam Ziyaretçi Sayısı (Milyon)
Performansı (%)	0	4	2	2	2	2
Açılma Süresi (Sn)	1	0	3	3	2	2
Hemen Ayrılma Oranı (%)	1	1	0	3	4	1
Görüntülenen Ortalama Sayfa Sayısı	2	2	1	0	4	1
Geçirilen Ortalama Süre (Dk)	1	1	2	4	0	1
Toplam Ziyaretçi Sayısı (Milyon)	2	2	1	1	2	0

Tablo 4: *DANP Yöntemi İle Hesaplanan Kriter Ağırlık Değerleri*

KRİTERLER	AĞIRLIK DEĞERLERİ
Performansı (%)	0,124
Açılma Süresi (Sn)	0,156
Hemen Ayrılma Oranı (%)	0,152
Görüntülenen Ortalama Sayfa Sayısı	0,223
Geçirilen Ortalama Süre (Dk)	0,23
Toplam Ziyaretçi Sayısı (Milyon)	0,115

DANP yöntemi ile kriter ağırlıklarının hesaplanmasından sonra diğer subjektif ağırlık hesaplama yöntemi olan SWARA yöntemi ile de ağırlık değerleri hesaplanmıştır. Bir uzman görüşünden istifade ederek elde edilen kriter ağırlık değerleri Tablo 5’de verilmiştir.

Tablo 5: *SWARA Yöntemi İle Elde Edilen Kriter Ağırlık Değerleri*

KRİTERLER	s	k	q	AĞIRLIK DEĞERLERİ
Performansı (%)	1	1	1	0,372
Geçirilen Ortalama Süre (Dk)	0,6	1,6	0,625	0,233
Görüntülenen Ortalama Sayfa Sayısı	0,5	1,5	0,416667	0,155
Açılma Süresi (Sn)	0,45	1,45	0,287356	0,107
Hemen Ayrılma Oranı (%)	0,4	1,4	0,205255	0,076
Toplam Ziyaretçi Sayısı (Milyon)	0,35	1,35	0,15204	0,057

Kriter ağırlıklarını subjektif kriter ağırlıklandırma yöntemleri ile hesaplanmasından sonra aynı kriterler için ağırlık değerleri objektif kriter ağırlıklandırma yöntemleri ile de hesaplanmıştır. Tablo 2’de verilen karar matrisinde yer alan veriler kullanılarak Critic ve Entropi yöntemleri ile hesaplanan kriter ağırlık değerleri Tablo 6 ve Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 6: *ENTROPI Yöntemi İle Hesaplanan Ağırlık Değerleri*

KRİTERLER	AĞIRLIK DEĞERLERİ
Performansı (%)	0,062
Geçirilen Ortalama Süre (Dk)	0,323
Görüntülenen Ortalama Sayfa Sayısı	0,015
Açılma Süresi (Sn)	0,407
Hemen Ayrılma Oranı (%)	0,149
Toplam Ziyaretçi Sayısı (Milyon)	0,039

Tablo 7: CRITIC Yöntemi İle Hesaplanan Kriter Ağırlık Değerleri

KRİTERLER	AĞIRLIK DEĞERLERİ
Performansı (%)	0,151
Geçirilen Ortalama Süre (Dk.)	0,164
Görüntülenen Ortalama Sayfa Sayısı	0,126
Açılma Süresi (Sn.)	0,259
Hemen Ayrılma Oranı (%)	0,125
Toplam Ziyaretçi Sayısı (Milyon)	0,175

İki sübjektif, iki objektif ağırlıklandırma yöntemi ile kriter ağırlıklarının hesaplanmasından sonra, son olarak hesaplanan kriter ağırlıkları kullanılarak Maut yöntemi ile haber sitelerinin sıralaması yapılmıştır. Dört farklı ağırlıklandırma yöntemi ile elde edilen ağırlık değerleri kullanılarak hesaplanan öncelik değerleri ve alternatiflerin sıralaması Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8: Dört Farklı Yöntemle Elde Edilen Ağırlık Değerlerine Göre Alternatiflerin Maut Yöntemi İle Sıralanması

İnternet Siteleri	SUBJEKTİF YÖNTEMLER				OBJEKTİF YÖNTEMLER			
	DANP		SWARA		ENTROPI		CRITIC	
	Sıralama Değeri	Sıralama	Sıralama Değeri	Sıralama	Sıralama Değeri	Sıralama	Sıralama Değeri	Sıralama
Cnntürk	0,314	6	0,466	3	0,331	4	0,311	6
Ensonhaber	0,467	3	0,542	1	0,264	5	0,404	4
Haberturk	0,453	4	0,463	4	0,339	3	0,448	3
Hurriyet	0,544	2	0,441	5	0,558	2	0,565	2
İnternethaber	0,268	7	0,344	7	0,130	7	0,302	7
Milliyet	0,588	1	0,481	2	0,664	1	0,618	1
Ntv	0,351	5	0,361	6	0,226	6	0,324	5

SONUÇ

İşletme yönetimi başta olmak üzere birçok ve birbiri ile çelişen kriterlere göre karar alma durumu ile karşı karşıya kalınmaktadır. Çok kriterli karar verme yöntemleri bu tür karar problemleri için etkin ve organize bir yaklaşım sunan bir dizi yöntemi ifade etmektedir. Çok kriterli karar verme yöntemlerinin uygulanması bakımından temel adımlardan birisi belirlenen kriterlerin önem ağırlıklarının hesaplanmasıdır. Zira kriterlerin ağırlık değerlerinin alternatiflerin sıralanmasını önemli düzeyde etkilediğini gösteren çok sayıda çalışma mevcuttur. Literatürde yer alan

kriter ağırlıklandırma yöntemleri temelde sübjektif ağırlıklandırma yöntemleri ve objektif ağırlıklandırma yöntemleri olmak üzere iki başlık altında ele alınmaktadır. Ayrıca söz konusu iki başlık altında yer alan yöntemlere oranla nadiren kullanılan ve hem sübjektif hem de objektif yöntemlerin avantajlarından istifade etmek amacıyla uygulanan entegre ağırlık hesaplama yöntemleri de mevcuttur.

Bu çalışmada literatürde son beş yılda en yaygın şekilde kullanılan iki sübjektif, iki objektif kriter ağırlıklandırma yöntemi ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Çalışmada sübjektif yöntemlerden DANP ve SWARA yöntemleri, objektif yöntemlerden Entropi ve Critic yöntemleri ele alınmıştır. Hem sübjektif, hem de objektif yöntemlerden ikişer tane seçilmesinin temel nedeni; her iki gruptan ağırlıklandırma yöntemleri ile elde edilen sonuçların karşılaştırılmasının amaçlanmasıdır. İnternet haber sitelerinin web sitesi performans kriterlerine göre sıralanması amaçlı bir uygulamada seçilen ağırlıklandırma yöntemleri ile kriter ağırlıkları hesaplanmış ve elde edilen sonuçlar yorumlanmıştır. Ayrıca farklı yöntemlerle elde edilen, farklı kriter ağırlık değerlerinin alternatiflerin sıralanmasına etkisinin analiz edilmesi amacıyla Maut yöntemi ile dört farklı yöntemle elde edilen kriter ağırlıkları kullanılarak alternatif haber sitelerinin sıralaması yapılmıştır.

Sübjektif yöntemlerden DANP ve SWARA yöntemleri ile yapılan kriter ağırlığı hesaplama işlemleri sonucunda iki yöntemle hesaplanan kriter ağırlıkları farklı bulunmuştur. Kriter ağırlıklarının farklı bulunmasının sonucu olarak her iki yöntemle hesaplanan kriter ağırlıkları kullanılarak yapılan alternatif sıralamaları da farklı bulunmuştur. SWARA yöntemi, karar vericilerin direkt olarak kriterlerin öncelik sıralamasını belirlediği bir yöntem özelliği taşımaktadır. DANP yönteminde ise, karar vericiler DEMATEL skalasına göre kriterlerin birbirilerine etki düzeylerine göre değerlendirme yapmaktadır. Dolayısıyla kriterlerin öncelik değerleri direkt olarak karar vericiler tarafından başlangıçta belirlenmemektedir. SWARA yöntemi, kriterlerin önem sıralaması bakımından karar vericilerin kişisel değerlendirmelerinin önem taşıdığı karar problemleri için daha uygun bir yöntem olarak ifade edilebilir. DANP yöntemi ise karar kriterlerinin birbirlerini etkileme durumlarının söz konusu olduğu ve etkileme düzeyinin kriter ağırlığı bakımından belirleyici olduğu karar problemleri için uygundur.

Objektif yöntemlerden Entropi ve Critic yöntemleri ile elde edilen kriter ağırlık değerleri de farklı olarak bulunmuştur. Her iki yöntemde de açılma süresi kriteri ilk sırada çıkmıştır. Ancak diğer kriterlerin ağırlık değerleri sıralaması farklı olarak bulunmuştur. İki yöntemle hesaplanan kriter ağırlık değerleri farklı olmasına rağmen, Maut yöntemi ile yapılan alternatif sıralama işlemlerinde yakın sonuçlar elde edildiği söylenebilir.

Her iki objektif yöntemle elde edilen sıralama işlemlerinde ilk üç sırada çıkan haber sitesi değişmemiştir. 4., 5. ve 6. sırada çıkan haber sitelerinin yeri değişmiştir. Critic yöntemi ile yapılan ağırlık hesaplamasında diğer kriterlerin aldığı değerlerle daha yüksek korelasyona sahip olan karar kriterlerinin ağırlık değerleri daha yüksek olarak bulunmuştur. Entropi yönteminde ise özellikle uç değerlerin yer aldığı toplam ziyaretçi sayısı kriterinin ağırlık değeri Critic yöntemine göre oldukça düşük olarak bulunmuştur. Critic yönteminde ağırlık değeri sıralamasında 2. sırada bulunan toplam ziyaretçi sayısı kriteri, Entropi yöntemi ile elde edilen ağırlık değerleri sıralamasında 5. sırada bulunmuştur.

KAYNAKÇA

- Adalı, E.A., ve Işık, A.T. (2017). Bir Tedarikçi Seçim Problemi İçin Swara Ve Waspas Yöntemlerine Dayanan Karar Verme Yaklaşımı, *International Review of Economics and Management*, Vol: 5, No: 4, 56-77
- Ai, L., Liu, S., Ma, L. ve Huang, K. (2019). A Multi-attribute Decision Making Method Based on Combination of Subjective and Objective Weighting, *5th International Conference on Control, Automation and Robotics*, 19 -22 Nisan, Pekin
- Akçakanat, Ö, Aksoy, E. ve Teker, T. (2018). CRITIC ve MDL Temelli Edas Yöntemi İle Tr-61 Bölgesi Bankalarının Performans Değerlendirmesi, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3 (32): 1-24
- Akın, N. G. (2019), Makine Seçimi Probleminde ENTROPİ - ROV VE CRITIC – ROV Yöntemlerinin Karşılaştırılması, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 62: 20-39
- Aksoy, E. ve Teker, T. (2019). OECD Ülkelerinin Daha İyi Yaşam Endekslerinin Değerlendirilmesinde CRITIC Temelli SAW Yöntemi: Polonya ve Türkiye Karşılaştırması, *Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, Kasım 2019 Özel Sayı: 257 – 270
- Alptekin, A. ve Cengiz, E. (2018). CRITIC Ve EVAMIX Yöntemleri İle Bir İşletme İçin Dizüstü Bilgisayar Seçimi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11 (55): 882- 887
- Altuntaş, S. ve Dereli, T. (2015). A Novel Approach Based on DEMATEL Method and Patent Station Analysis for Prioritizing a Portfolio of Investment Projects. *Expert System With Applications*. 42: 1003-1012
- Arslan, H. M., Köse, A. ve Durak, İ. (2018). Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri İle Eğitim Kurumları Karar Problemlerinin Çözümü, *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 1: 27 -34
- Ayyıldız, E. ve Demirci, E. (2018). Türkiye’de Yer Alan Şehirlerin Yaşam Kalitelerinin Swara Entegreli Topsis Yöntemi İle Belirlenmesi, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 30, 67-87
- Chen, T. Y. ve Li, H. C. (2009). A Comparative Analysis Of Objective Weighting Methods With Intuitionistic Fuzzy Entropy Measures, *Journal of the Chinese Institute of Industrial Engineers*, 26 (6): 469 -479
- Chen, C. H. (2020). A Novel Multi-Criteria Decision-Making Model for Building Material Supplier Selection Based On Entropy-AHP Weighted TOPSIS. *Entropy*, 22(2): 1–23.
- Chiu, W. Y., Tzeng, H. G. ve Li, H. L. (2013). A New Hybrid MCDM Model Combining DANP With VIKOR to Improve E-Store Business. *Knowledge Based Systems*. 37: 48-61

- Choo, E.U., Schoner, B. and Wedley, W.C. (1999) Interpretation of Criteria Weights in Multi Criteria Decision-Making. *Computers & Industrial Engineering*, 37, 527-541.
- Çakın, E. ve Özdemir, A. (2015). Bölgesel Gelişmişlikte Ar-Ge ve İnovasyonun Rolü: Dematel Tabanlı Analitik Ağ Süreci (DANP) ve TOPSIS Yöntemleri İle Bölgeler Arası Bir Analiz. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 30 (1): 115-144
- Çakır, E. (2018). Bütünleşik Swara ve Edas Yöntemi Kullanarak Fitness Merkezlerinin Değerlendirilmesi: Örnek Bir Uygulama, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl:11, Sayı:3, 1907-1923
- Değirmencioğlu, M. ve Coşkun, İ. T. (2018). CRITIC-MOOSRA Yöntemi ve UPS Seçimi Üzerine Bir Uygulama, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27 (1): 183 -195
- Doğan, G. ve Erol, R. (2020). Swara ve Waspaş Metotlarına Dayalı Bir Performans Değerlendirme Modeli, *Ç. Ü. Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi*, Cilt:39, No:1, 99-108
- Govindan, K., Kannan, D. ve Shankar M. (2015). Evaluation of Green Manufacturing Practices Using a Hybrid MCDM Model Combining DANP With Promethee. *International Journal of Production Research*. 53 (21): 6344-6371
- Hu, S. K., Lu, M. T. ve Tzeng G. H. (2014). Exploring Smart Phone Improvements Based on a Hybrid MCDM Model. *Expert Systems With Applications*. 41: 4401-4413
- Hsu, C. H., Wang, F. K. ve Tzeng G. H. (2012). The Best Vendor Selection for Conducting Recycled Material Based on a Hybrid MCDM Model Combining DANP With VIKOR. *Resources, Conservation and Recycling*. 66: 95-111
- Jahan, A., Mustapha, F., Sapuan, S. M., Ismail, Y. ve Bahraminasab, M. (2012). A Framework for Weighting of Criteria in Ranking Stage of Material Selection Process, *The International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 58: 411-420
- Karabasevic, D., Stanujkic, D. ve Urosevic, S. ve Popovic, G. (2017). An Approach to Criteria Weights Determination by Integrating the DELPHI and the Adapted SWARA Methods, *Management Journal of Sustainable Business and Management Solutions in Emerging Economies*, Vol:22, No: 3, 15-25
- Karami, A., & Johansson, R. (2014). Utilization of Multi Attribute Decision Making Techniques to Integrate Automatic and Manual Ranking of Options. *Journal of Information Science and Engineering*, 30(2): 519–534
- Kılıç, O. ve Çerçioğlu, H. (2016). Tedd İltisak Hatları Projelerinin Değerlendirilmesinde Uzlaşık Çok Ölçütlü Karar Verme Yöntemleri

- Uygulaması, *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 31 (1), 211 – 220
- Kiracı, K. ve Bakır, M. (2019). Critic Temelli Edas Yöntemi İle Havayolu İşletmelerinde Performans Ölçümü Uygulaması, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 35: 157-174
- Odu, G. O. (2019). Weighting Methods for Multi-Criteria Decision Making Technique, *Journal of Applied Sciences and Environmental Management*, 23 (8): 1449 -1457
- Ömürbek, N. ve Şimşek, A. (2014). Analitik Hiyerarşi Süreci ve Analitik Ağ Süreci Yöntemleri ile Online Alışveriş Site Seçimi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*. 22: 306-327
- Ömürbek, N, & Kişi, E. (2019). Entropi Temelli Maut Yöntemi ile Yenilikçi Girişimlerin Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi, *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(2): 264–288
- Özaydın, G., & Karakul, A. (2021). Entropi Tabanlı Maut, Saw ve EDAS Yöntemleri İle Finansal Performans Değerlendirilmesi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(1): 13–29.
- Turan, G. (2015). Çok Kriterli Karar Verme. *Operasyonel, Yönetmel ve Stratejik Problemlerin Çözümünde Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri*, Bursa. Dora Yayın Dağıtım
- Urfalıoğlu, F. ve Genç, T. (2013). Çok Kriterli Karar Verme Teknikleri ile Türkiye'nin Ekonomik Performansının Avrupa Birliği Üye Ülkeleri ile Karşılaştırılması. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi*. 35 (2): 329-360
- Vavrek, R. (2019). Evaluation of the Impact of Selected Weighting Methods on the Results of the TOPSIS Technique, *International Journal of Information Technology & Decision Making*, 18 (6): 1821- 1843
- Vinogradova, I, Podvezko, V. ve Zavadskas, E. K. (2018), The Recalculation of the Weights of Criteria in MCDM Methods Using the Bayes Approach, *Symmetry*, 10: 1-18
- Vujicic, M., Papic, M., & Blagojevic, M. (2017). Comparative Analysis of Objective Techniques for Criteria Weighing in Two MCDM Methods on Example of an Air Conditioner Selection. *Tehnika*, 72(3): 422–429.
- Wu, J., Sun, J., Liang, L., & Zha, Y. (2011). Determination of Weights for Ultimate Cross Efficiency using Shannon Entropy, *Expert Systems with Applications*, 38(5): 5162–5165.
- Wu, W. W. (2012). Segmenting Critical Factors for Successful Knowledge Management Implementation Using the Fuzzy DEMATEL Method. *Applied Soft Computing*. 12: 527-535
- Yang, Y. P. O., Shieh, H. M. ve Tzeng H. G: (2009). A VIKOR Technique With Applications Based on DEMATEL and ANP. *Cutting Edge Research*

Topics on Multiple Criteria Decision Making. ss. 780-788. Berlin. Springer Verlag

- Yin, F. L., Wang, Y. Y. ve Lu, L. (2017). Research on a Combination Weighting Method of Broadcasting and Television Program Evaluation, *Journal of Computers*, 28 (6): 171- 183
- Zolfani, S. H., Yazdani, M. Ve Zavadskas, E. K (2018), An Extended Stepwise Weight Assessment Ratio Analysis (Swara) Method for Improving Criteria Prioritization Process, *Soft Computing*, Vol: 22, 7399 – 7405
- Zoraghi, N., Amiri, M., Talebi, G. ve Zowghi, M. (2013). A Fuzzy MCDM Model with Objective and Subjective Weights for Evaluating Service Quality in Hotel Industries, *Journal of Industrial Engineering International*, 9 (38): 1-13



Bölüm 9

ÖRGÜTSEL SESSİZLİK VE ÇALIŞAN PERFORMANSI

Abdulkadir GÜMÜŞ¹

Büşra YÜKSEK²

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İİBF. İşletme Bölümü kadirgumus@yyu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6069-8776>

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, SBE İşletme ABD, busrayuksekk@icloud.com <https://orcid.org/0000-0002-3515-5198>

GİRİŞ

Günümüzde hızla değişen rekabet ortamında örgütlerin başarısı çalışan bireylerin performansı ile ilişkilidir. Bireylerin örgütsel veya kişisel problemlerini ifade etmesi ve problemlerin çözüme ulaşması başarıyı olumlu etkilemektedir. Örgüt içindeki çalışanların davranışları örgütün etkinliği ile doğrudan ilişkilidir. Bu davranış şekillerinden biri de örgütsel sessizliktir. Örgütsel sessizlik, kişinin ifade özgürlüğünün olmamasıdır. Özellikle çalışılan kurumlarda çeşitli nedenlerden dolayı sessiz kalma durumudur. Kamu ve özel sektörde çalışanlar bireyler, örgütsel sessizliği tercih ederek sorunları dile getirmekten kaçınmakta ve kendilerini ifade etmekten uzak durmaktadırlar (Morrison and e al. 2000: 706). Örgütsel sessizlik hizmet sektörü olan sağlık kurumlarında da oldukça önem teşkil etmektedir. ‘Sağlık kurumlarında başarının sağlanabilmesi için çalışanların ifade özgürlüğünün olması, mesleklerine ve örgüte olan bağlılığı ve örgüt içindeki davranışları önemli bir rol oynamaktadır’ (Erigüç, 2012:62-64).

Hemşirelik, hastalarla yakın temas, yoğun çalışma ve gün içinde yaşanan olumsuz durumlar açısından bakıldığında stresli bir meslek olarak tanımlanmaktadır. Hemşirelerin, fazla iş yükü, acı çekmekte olan insanlara hizmet vermesi nedeniyle yaşadıkları duygusal stres, hasta bireyler ve yakınları ile yaşanan çatışmalar, nöbet şeklinde ve fazla çalışma saatleri gibi faktörler tükenmeye, iş tatminsizliği ve mesleği bırakmaya neden olmaktadır (Tayfun ve Çatır 2013: 114-134).

1.KAVRAMSAL YAPI

1.1 Örgütsel Sessizlik

Sessizlik, çoğu zaman kendini korumak, karşılıklı çatışmaları önlemek ve daha huzurlu bir yaşam için yapılan bir eylemdir.

Örgütsel sessizlik, çalışanların örgüt ile ilgili konularda düşüncelerini beyan edememeleri, başka kişilere anlatamadıkları sorunlara sessiz kalmalarıdır (Bowen ve Blackman , 2003: 1396).

‘Örgütsel sessizlik, çalışanların görevleri ya da görevlerini yaptıkları yer ile ilgili teknik ya da davranışsal konulara ilişkin bilgi, fikir ve görüşlerini bilerek amirlerine söylemeyip sessiz kalmaları biçiminde tanımlanabilmektedir’ (Çakıcı, 2010: 10).

1.2.Örgütsel Sessizliğin Nedenleri

Örgüt içerisinde çalışan bireylerin iletişim problemi yaşamalarının, diğer çalışanlarla konuşurken isteksiz görünmelerinin, yönetici ve bireylere karşı mesafeli olmalarının birden çok sebebi olabilir (Demir, 2010: 579).

‘Bireyler en çok korku ve inanışlarından, deneyim eksikliği, hiyerarşik yapı ve desteklenmeyen örgüt kültürü gibi bireysel ve örgütsel

özelliklerden ve yöneticileri ile olan zayıf ilişkilerinden dolayı sessiz kalmaktadır' (Çakıcı, 2007:125)

Örgütsel sessizlik üç ana başlıkta incelenmektedir;

Örgütsel Faktörler: Çalışan bireyleri etkileyen örgütsel faktörler; çalıştıkları birim, örgüt normları, alt-üst ilişkilerinin kuralı olmaması, yöneticilere olan güven eksikliği, sürekli gözetim altında olmak, insan ilişkilerinin değersiz görülmesi, rekabet ortamı, örgütsel adalet, karar verme sürecinde çalışanların fikirlerine danışılmaması olabilmektedir (Karacaoğlu ve Cingöz, 2008:162; Özgen ve Sürgevil, 2009:318)

Yönetimsel Faktörler: Çalışan bireyleri etkileyen yönetimsel faktörler; yönetimin örgüt içi şeffaflığı samimi ilişkilerden uzak durması, çalışanların ilişkilerinde mesafe istemesi, yöneticilere karşı güvensizlik, düşünce paylaşımı yapılmaması, çalışan veya müşterilerin geri dönüşlerini önemsememek, problemleri çözüme ulaştırmak yerine yeni problemler yaratmak neden olabilmektedir (Çakıcı, 2010:29)

Bireysel Faktörler: Çalışan bireyleri etkileyen bireysel faktörler; kişisel ve demografik özellikler, problemin konusu, bireyin ruh hali ve ailevi veya iş ile ilgili yaşadığı sorunlar neden olabilmektedir. Belli bir problemi çalışma arkadaşları ile paylaşan birey, aynı problemi yöneticisi paylaşmaktan uzak durarak sessiz kalmaktadır (Özgen ve Sürgevil, 2009:315)'Sessiz kalmanın nedeni ne olursa olsun, bu durum hem örgüt hem de örgüt çalışanları açısından olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Dolayısıyla sessizlik örgütler için yönetilmesi gereken bir süreç haline gelmektedir' (Yeşilaydın ve Bayın, 2012: 4).

Yine bu bağlamda Morrison ve Milliken Örgütsel sessizlik tutumlarına etki eden, örgütsel sessizliğe neden olan dinamikleri yedi faktör doğrultusunda açıklamaya çalışmışlardır. Bu faktörler, Üst yönetim, Örtük yönetimsel inançlar, Yöneticilerin astlardan gelebilecek negatif geri besleme korkusu, Örgütsel ve çevresel faktörler, Örgüt yapısı ve politikaları: Yönetimsel uygulamalar ve Çalışan etkileşimini etkileyen faktörlerdir. (Morrison ve Milliken 2000 akt, Kalay ve diğ. 2014:131).

1.3. Örgütsel Sessizliğin Boyutları

Örgütsel sessizlik, organizasyonlarda yaygın bir durum olmasına karşın ilgili yazında kendine yeterli kadar yer bulamamasından dolayı örgütsel alanda yeni bir kavram olarak değerlendirilebilmektedir (Durak, 2014: 89). Örgütlerde personellerin sessiz kalmayı tercih etmelerinin temelleri, bekleyiş teorisi, sessizlik sarmalı, susma etkisi, kendini uyarılma teorisi ve fayda-maliyet analizine dayandırılmaktadır (Uçar, 2016:71;)

Örgütsel sessizlik tarihsel süreç açıdan üç farklı dönemi kapsamaktadır. 1. dönem, 1970’lerden 1980’lerin ortasına kadar olan süreçte bu süreçte iletişim bilimi üzerine yoğunlaşmıştır. 2. dönem, 1980’lerin ortasından 2000’lere kadar olan süreçte daha çok ses/sessizlik kavramının yönetim ile ilişkisi üzerine çalışmalar yapılmıştır. 3.dönem, 2000’den günümüze geçen süreçte ise örgütsel sessizlik üzerine çalışmaların yapıldığı bu alanlar üzerinde önem verildiği görülmektedir (Acaray, 2014: 96).

Dyne ve arkadaşları sessizliği üç ana başlık altında incelemiş ve Örgütsel sessizliğin boyutlarını ; ilgili yazında sessizliğin; 3k’sı olarak ifade edilen, kabullenici, korunma amaçlı ve koruma amaçlı sessizlik olarak tanımlamışlardır.(Dyne vd., 2003: 1365-1368 (Çakıcı, 2010; 31-32).

1.3.1 Kabullenici Sessizlik: Bu sessizlik modelinde, bireyler sorunları ifade etmekten kaçtıklarının farkındadır fakat durumu değiştirmenin mümkün olmadığını düşündükleri için sessiz kalmaya devam etmekte. Çalışanların farkındalıkları sınırlıdır ve sorunları sorgulamaktan kaçınırlar. Bu sessizlik modelinde çalışanların kuruma karşı itaat ettikleri görülmektedir (Dyne vd., 2003: 1366).

1.3.2.Savunmacı Sessizlik: Savunmacı sessizlikte birey, koruma amaçlı sessizliğe göre birey çözüm için uğraşmaktadır. ‘Herhangi bir konuyla ilgili görüş ve fikirlerin gizlenmesinin daha iyi bir fikir olduğu düşünülür, Dolayısıyla koruma amaçlı sessizlikten farklı olarak stratejik bir davranış türüdür. Çalışanlar iş ile ilgili problemleri görmezden gelme ya da kendi hatalarını gizleme davranışlarında kasıtlı olarak bulunabilir’ (Çakıcı, 2010:33).

1.3.3.Örgüt Yararına Sessizlik: Bu sessizlik modelinde çalışanlar, örgüt ile ilgili problemler karşısında sessiz kalmaktadır. Bunun nedeni örgütün olumsuz söylemlerini azaltmaktır. Çalışanlar örgüte bağlıdır ve bu sessizlik sürecinin örgüte olumlu etkileri olacağını düşünür (Briensfield, 2009: 34).

2.PERFORMANS

Bir kuruluşun başarılı olması ve süreklilik arz etmesi, sergilediği performansa bağlıdır. Kuruluşun bir bütün halinde sergilediği performans ne kadar etkili ve kaynak kullanımı açısından verimli ise elde edilen başarı da o ölçüde tatmin edici olacaktır. Performans kavramı hem teorik hem de pratik alanda çeşitli terimleri içermesi nedeniyle oldukça önemli bir kavramdır. Performans, Fransızca kökenli bir kavramdır. Türkçede “Başarım” anlamına gelmektedir. Performans, bir görevin belirlenen standartlara uygun bir şekilde gerçekleştirilme becerisi olarak ifade edilebilir. Performansı, Türk Dil Kurumu “herhangi bir olayı veya durumu başarma isteği ve gücü, başarı” şeklinde tanımlamaktadır (<http://www.tdk.gov.tr>). Performans kelimesi rekabet etme, üretken olma, karlılık sağlama işi büyütme gibi unsurları

göstergeleri içeren bir kavramdır. Kelime anlamı olarak performans, bir işin üstesinden gelmek veya bir kimsenin üzerine düşen görevi aktif bir şekilde tamamlaması anlamına gelmektedir. İşlevsel anlamda performans kavramı ele alındığında, işin gereği olarak, ölçüleri karşılayacak biçimde görevin yerine getirilmesi ve amacın gerçekleşme oranı şeklinde ifade edilmektedir (Gümüştekin vd. 2005: 280).

Performans, daha önce planlanmış ve amaçlanmış etkinliklerin sonucunda ortaya çıkan sayısal veya sayısal olmayan sonuçlardır (Saruhan vd. 2012). Performans, kişinin kendisi için tanımlanan, özellik ve yeteneklerine uygun olan işi, kabul edilebilir sınırlar içinde gerçekleştirmesi olarak tanımlanabilir (Erdoğan, 1991: 154). Başka bir tanıma göre ise performans; işletme iş görenlerinin görevlerini yerine getirirken gerçekleştirdikleri sonuçlardır. Büyüköztürk (2007, 29) ‘performansın “edim”, “başarı”, “iş başarımlı, bireyin bir göreve ilişkin neleri yapabildiğinin nicel ve nitel anlatımı”, “bir işin gerçekleştirilmesine yönelik tüm çabalar” bireyin bir işi yaparken gösterdiği çaba”, “istenilen işin tamamlanması” olarak tanımlamıştır. Performans, iş görenin yetki ve sorumluluk alanında önceden belirlenen ölçütleri karşılayacak biçimde, görevin yerine getirilmesi ve amacın gerçekleştirilmesi yönünde ortaya konan faaliyet hizmet ya da düşüncedir (Pugh, 1991: 7, 8). Performans, bir eylemi gerçekleştirme becerisidir (Özgen vd. 2005). Sağlık hizmetlerinde performans, hizmeti en son teknoloji kullanılarak sağlamak, yeni bilgi ve becerilerle, doğru zamanda, güvenilir bir şekilde hastaya sunmak ve uygulamaktır (Tengilimoğlu vd. 2009: 322).

İş görenlere verilen sorumlulukların ve yetkilerin, iş görenler tarafından nasıl hangi şekilde gerçekleştirildiği veya görevlerini yaparken beklenen davranışları gösterip göstermedikleri öğrenme ihtiyacı günümüz örgütleri için ihtiyaç duyulan önemli kriterlerin başında gelmektedir. Performans, işletme yönetici veya sahiplerinin beklentilerine göre iş görenlerin yapması gereken işe yönelik tutumları gerçekleştirecekleri davranışlardır. Kısaca performans işletme amaçlarına iş görenlerin nitelik ve nicelik olarak yapacağı katkıdır.

Örgütlerde belli başlı performansın unsurları vardır. Performans unsurları kavramıyla, performansı değerlendirirken kullanılan araçlar ve ölçütler akla gelmektedir. Örgütlerde performans araçları olarak ele alınacak unsurlara baktığımızda. Bu unsurları; kalite, verimlilik, kârlılık, etkililik, maliyet, tasarruf, yenilik, müşteri memnuniyeti ile iş görenlerin memnuniyeti olarak ifade edebiliriz. (Yümlü 2017:8).

3. ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

3.1.Araştırmanın Konusu ve Amacı

Çalışmanın konusu üniversite hastanelerinde çalışan hemşirelerin örgütsel sessizlik ve çalışan performans düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi ve değerlendirilmesidir.

Çalışmanın amacı ise, hemşirelerin demografik özellikleri ile örgütsel sessizlik türleri arasında ilişki olup olmadığını tespit etmek aynı zamanda örgütsel sessizlik ve çalışan performans arasındaki ilişkiyi belirlemektir.

3.2.Araştırmanın Evreni ve Örneklem

Araştırmanın ana evrenini Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nde görev yapan 650 hemşire oluşturmaktadır. 250 anket formundan 215 anket formu geri dönüş sağlamıştır. 15 anket formundaki sorulara verilen cevapların eksik veya hatalı olmasından dolayı değerlendirmeye alınmamıştır. Araştırma sonucunda 200 anket analiz edilmiştir.

3.3.Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada veri toplamak için anket formlarından yararlanılmıştır. Yapılan anketler yüz yüze yapılmıştır. Anket formu 3 bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin sorular yer almaktadır. İkinci bölümde çalışanların performanslarının ölçülmesinde Kirkman ve Rosen (1999) tarafından kullanılan iş performans ölçeği kullanılmıştır. Üçüncü bölümde ise Dyne ve diğerlerinin (2003) yapmış olduğu çalışmadan ve Briensfield'in (2009)'da yapmış olduğu doktora tezinden yararlanılarak oluşturulan 30 soruluk bir ölçek kullanılmıştır. Ölçekte kullanılan ifadelerin değerlendirilmesinde 5'li Likert Ölçeği kullanılmıştır.

3.4.Araştırmanın Hipotezleri

Hipotez 1. Örgütsel sessizlik ve çalışan performansı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Hipotez 1 a. Kabullenici sessizlik ile çalışan performansı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Hipotez 1b. Savunmacı sessizlik ile çalışan performansı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Hipotez 1.c. Örgüt yararına sessizlik ile çalışan performansı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Hipotez 2. Örgütsel sessizlik ile katılımcıların demografik özellikleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Hipotez 3. Çalışan performansı ile katılımcıların demografik özellikleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

3.5.Verilerin Analiz Yöntemi

Bu çalışmada anketlere verilen cevaplar sonucunda elde edilen veriler SPSS 20 (Statistical Package for the Social Sciences) programı

kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz yöntemi olarak iki grup arasındaki farklılıkları incelemek için ‘T testi’, ikiden fazla grup arasındaki farklılıkları incelemek için ‘Tek yönlü Anova’ testi kullanılmıştır, bağımlı veya bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemek için ise ‘Korelasyon Analizi’ yapılmıştır.

4.ARAŞTIRMA BULGULARI

4.1. Demografik Özellikler

Tablo 1. *Katılımcıların Demografik Özellikleri*

Özellikler		N	%
Cinsiyet	Kadın	123	61,5
	Erkek	77	38,5
Yaş	20-24	101	50,5
	25-29	63	31,5
	30-34	24	12
	35-38	5	2,5
	39-45	3	1,5
	45 üstü	4	2
Medeni Durum	Evli	49	24,5
	Bekâr	151	75,5
Öğrenim Durumu	Lise	61	30,5
	Önlisans	57	29
	Lisans	63	31,5
	Yüksek Lisans	17	8,5
	Doktora	2	0,5
Görev Süresi	1 yıldan az	48	24
	1-5 yıl	106	53
	6-10 yıl	34	17
	10 yıl üzeri	12	6
Mesleğinizi İsteyerek mi seçtiniz?	Evet	124	62
	Hayır	76	38
TOPLAM		200	100

Yapılan anket sonucunda katılımcıların %61,5’i kadınlardan, %38,5’i erkeklerden oluşmaktadır. Katılımcı hemşirelerin yaş ortalamasına

bakıldığında çoğunluğun %50,5'i 20-24 yaş olduğu görülmektedir. Bunları sırasıyla, %31,5'u 25-29 yaş, %12'si ise 30-34 yaş takip ettiği görülmektedir. Ankete katılanların çoğunluğunun bekâr olduğu görülmektedir. Hemşirelerin %75,5'i bekâr, %24,5'u evlidir. Katılımcıların öğrenim durumlarına bakıldığında lise %30,5, ön lisans %29, lisans ise %31,5'luk bir oranda olduğu görülmektedir. Katılımcı hemşirelerin görev süreleri sırasıyla 1 yıldan az %24, 1-5 yıl %53, 6-10 yıl %17, 10 yıl ve üzeri %6 olduğu görülmektedir. Mesleğinizi isteyerek mi seçtiniz sorusuna verilen cevaplara bakıldığında çoğunluğun evet cevabı verdiği görülmektedir. Hayır, cevabı veren katılımcılar %38'lik bir orandadır.

4.2. Örgütsel Sessizlik Boyutlarının Cinsiyete Göre İncelenmesi

Tablo 2. Örgütsel Sessizlik-Cinsiyet Independent T Testi

Sessizlik Boyutları	Cinsiyet	N	Ortalama Mean	SS (Std. Deviation)	T	Sd(df)	P Sig. (2-tailed)
Kabullenici Sessizlik	Kadın	123	2,33	,787	1,547	198	0,123
	Erkek	77	2,51	,836			
Savunmacı Sessizlik	Kadın	123	2,41	,846	1,232	198	0,219
	Erkek	77	2,57	,877			
Örgüt Yararına Sessizlik	Kadın	123	2,45	,839	1,422	198	0,156
	Erkek	77	2,52	,759			

Hemşireler de, kabullenici sessizlik ile cinsiyet arasındaki farklılaşmayı analiz etmek için yapılan t testi sonucuna göre kabullenici sessizlik ile cinsiyet arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır ($p>0,05$).

Savunmacı sessizlik ile cinsiyet arasındaki farklılaşmayı analiz etmek için yapılan t testi sonucuna göre savunmacı sessizlik ile cinsiyet arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır ($p>0,05$).

Örgüt yararına sessizlik ile cinsiyet arasındaki farklılaşmayı analiz etmek için yapılan t testi sonucuna göre örgüt yararına sessizlik ile cinsiyet arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır ($p>0,05$).

4.3. Örgütsel Sessizlik Boyutlarının Medeni Duruma Göre İncelenmesi

Tablo 3. *Örgütsel Sessizlik-Medeni Durum Independent T Testi*

Sessizlik Boyutları	Medeni Durum	N	Ortalama Mean	SS(Std. Deviation)	T	Sd(df)	P Sig. (2-tailed)
Kabullenici Sessizlik	Evli	49	2,59	,745	1,902	198	0,059
	Bekâr	151	2,34	,822			
Savunmacı Sessizlik	Evli	49	2,69	,778	2,099	198	0,037
	Bekâr	151	2,40	,874			
Örgüt Yararına Sessizlik	Evli	49	2,75	,731	2,287	198	0,023
	Bekâr	151	2,44	,824			

Kabullenici sessizlik ile medeni durum arasındaki farklılaşmayı analiz etmek için yapılan t testi sonucuna göre kabullenici sessizlik ile medeni durum arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır ($p>0,05$).

Savunmacı sessizlik ile medeni durum arasındaki farklılaşmayı analiz etmek için yapılan t testi sonucuna göre savunmacı sessizlik ile medeni durum arasında anlamlı bir ilişki vardır ($p<0,05$).

Örgüt yararına sessizlik ile medeni durum arasındaki farklılaşmayı analiz etmek için yapılan t testi sonucuna göre örgüt yararına sessizlik ile medeni durum arasında anlamlı bir ilişki vardır($p<0,05$).

4.4. Örgütsel Sessizlik Boyutlarının Meslek Seçimindeki İsteğe Göre İncelenmesi

Tablo 4. *Örgütsel Sessizlik-Meslek Seçimi Independent T Testi*

Sessizlik Boyutları	Mesleğinizi İsteyerek Mi Seçtiniz?	N	Ortalama Mean	SS (Std. Deviation)	T	Sd(df)	P Sig. (2-tailed)
Kabullenici Sessizlik	Evet	124	2,29	,805	2,384	198	0,018
	Hayır	76	2,57	,792			
Savunmacı Sessizlik	Evet	124	2,37	,855	2,27	198	0,024
	Hayır	76	2,65	,844			
Örgüt Yararına Sessizlik	Evet	124	2,40	,818	2,648	198	0,009
	Hayır	76	2,71	,767			

Kabullenici sessizlik ile mesleğin isteyerek seçilme durumu arasındaki farklılaşmayı analiz etmek için yapılan t testi sonucuna göre kabullenici

sessizlik ile mesleğin isteyerek seçilme durumu arasında anlamlı bir ilişki vardır ($p<0,05$).

Savunmacı sessizlik ile mesleğin isteyerek seçilme durumu arasındaki farklılaşmayı analiz etmek için yapılan t testi sonucuna göre savunmacı sessizlik ile mesleğin isteyerek seçilme durumu arasında anlamlı bir ilişki vardır ($p<0,05$).

Örgüt yararına sessizlik ile mesleğin isteyerek seçilme durumu arasındaki farklılaşmayı analiz etmek için yapılan t testi sonucuna göre örgüt yararına sessizlik ile mesleğin isteyerek seçilme durumu arasında anlamlı bir ilişki vardır ($p<0,05$).

4.5. Örgütsel Sessizliğin Yaşa Göre İncelenmesi

Tablo 5. Örgütsel Sessizlik-One-Way Anova Testi

	Yaş Aralığı	N	Ortalama Mean	SS(Std. Deviation)	F	P(Asymp. Sig.)
Örgütsel Sessizlik	20-24	101	2,43	,754	,575	,719
	25-29	63	2,41	,833		
	30-34	24	2,71	,739		
	35-38	5	2,49	,760		
	39-35	3	2,55	,661		
	45 üzeri	4	2,53	,702		

Hemşireler de örgütsel sessizlik ile yaş grupları arasındaki farklılaşmayı test edebilmek için yapılan tek yönlü anova testi sonucuna göre örgütsel sessizlik ile yaş grupları arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır ($p>0,05$).

4.6. Örgütsel Sessizliğin Öğrenim Durumuna Göre İncelenmesi

Tablo 6. Örgütsel Sessizlik-Öğrenim Durumu One-Way Anova Testi

	Öğrenim Durumu	N	Ortalama Mean	SS(Std. Deviation)	F	P(Asymp. Sig.)
Örgütsel Sessizlik	Lise	61	2,60	,842	1,354	,252
	Önlisans	58	2,44	,791		
	Lisans	63	2,36	,696		
	Yükseklisans	17	2,39	,683		
	Doktora	1	3,60	-		

Örgütsel sessizlik ile öğrenim durumları arasındaki farklılaşmayı test edebilmek için yapılan tek yönlü anova testi sonucuna göre örgütsel sessizlik ile öğrenim durumları arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır ($p>0,05$).

4.7. Örgütsel Sessizliğin Görev Süresine Göre İncelenmesi

Tablo 7. Örgütsel Sessizlik-Hizmet Süresi One-Way Anova Testi

	Hizmet Süreleri	N	Ortalama Mean	SS(Std. Deviation)	F	P(Asymp. Sig.)
Örgütsel Sessizlik	1 yıldan az	48	2,50	,744	,837	,475
	1- 5 yıl	106	2,41	,848		
	6-10 yıl	34	2,63	,594		
	11 ve üzeri	12	2,35	,628		

Örgütsel sessizlik ile hemşirelerin hizmet süreli arasındaki farklılaşmayı analiz etmek için yapılan tek yönlü anova testi sonucuna göre örgütsel sessizlik ile hizmet süreli arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır ($p>0,05$).

4.8. Performansın Demografik Değişkenlere Göre İncelenmesi

Tablo8. Performans- Demografik Değişkenler Independent T Testi

Demografik Değişkenler		N	Ortalama Mean	SS (Std. Deviation)	t	Sd(df)	P Sig. (2-tailed)
Cinsiyet	Kadın	123	3,85	1,035	0,806	198	0,421
	Erkek	77	3,73	1,033			
Medeni Durum	Evli	49	3,73	1,152	0,507	198	0,613
	Bekâr	151	3,82	0,995			
Mesleğini İsteyerek Seçme Durumu	Evet	124	3,95	1,007	2,673	198	0,008
	Hayır	76	3,55	1,035			

Performans ölçeğinin hemşireler de cinsiyet faktörüne göre farklılaşmasını analiz etmek için yapılan t testi sonucuna göre performans ile cinsiyet arasında farklılık bulunamamıştır ($p>0,05$).

Performans ile medeni durum arasındaki farklılaşmayı analiz etmek için yapılan t testi sonucuna göre performans ile medeni durum arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır ($p>0,05$).

Performans ile mesleğin isteyerek seçilme durumu arasındaki farklılaşmayı analiz etmek için yapılan t testi sonucuna göre performans ile mesleğin isteyerek seçilme durumu arasında anlamlı bir ilişki vardır ($p<0,05$).

Tablo 9. Performans- Demografik Değişkenler One-Way Anova Testi

Demografik Değişkenler		Kareler Toplamı	df	Kareler Ortalaması	F	Sig.
Yaş	Gruplar arasında	3,446	5	0,678	0,639	0,67
	Gruplar içinde	209,199	194	1,078		
	Toplam	212,645	199			
Öğrenim Durumu	Gruplar arasında	13,107	5	2,342	2,246	0,066
	Gruplar içinde	199,538	194	1,042		
	Toplam	212,645	199			
Hizmet Süresi	Gruplar arasında	1,524	5	0,508	0,472	0,702
	Gruplar içinde	211,121	194	1,077		
	Toplam	212,645	199			

Hemşireler de performans ile yaş grupları arasındaki farklılaşmayı test edebilmek için yapılan tek yönlü anova testi sonucuna göre performans ile yaş grupları arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır ($p>0,05$).

Performans ile öğrenim durumları arasındaki farklılaşmayı test edebilmek için yapılan tek yönlü anova testi sonucuna göre performans ile öğrenim durumları arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır ($p>0,05$).

Performans ile hemşirelerin hizmet süreli arasındaki farklılaşmayı analiz etmek için yapılan tek yönlü anova testi sonucuna göre performans ile hizmet süreli arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır ($p>0,05$).

4.9. Örgütsel Sessizlik Boyutları Ve Performans Arasındaki Bulgular

Tablo 10. *Örgütsel Sessizlik-Performans Korelasyon Analizi*

Değişkenler		Performans
Performans	Pearson Correlation	1
	Sig. (2-tailed)	
Kabullenici Sessizlik	Pearson Correlation	-0,162
	Sig. (2-tailed)	0,382
Savunmacı Sessizlik	Pearson Correlation	-0,093
	Sig. (2-tailed)	0,19
ÖrgütYararına Sessizlik	Pearson Correlation	-0,10
	Sig. (2-tailed)	0,16

İki değişken arasında ilişkinin yönü ve gücü ile ilgili bir araştırma yapılmak istendiğinde korelasyon analizinden yararlanılır. Analiz sonucunda çıkan 0'a yakın değerler, iki değişken arasında doğrusal ve zayıf, 1'e yakın değerler ise, iki değişken arasında doğrusal ve güçlü bir ilişkinin olduğunu gösterir (Bayram N., 2004: 115).

SONUÇ

Örgütsel kuruluşlar da çalışanların verimli ve iyi hizmet verebilmeleri için, örgüt içerisinde karşılaştıkları sorunları ve çözüm önerilerini dile getirmeleri beklenmektedir. Bu durum örgüt başarısını olumlu etkilemektedir. Bir diğer durum ise çeşitli nedenlerden dolayı sessiz kalmadır. Başarının sağlanması için, örgütsel sessizlik düzeyinin belirlenmesi ve bu konu da eğitimlerin düzenlenmesi önemlidir.

Çalışma da hemşirelerin demografik özelliklerinin örgütsel sessizlik ve çalışan performansı üzerine etkileri incelenmiştir. Bu çalışma sonucunda yapılan analizler de örgütsel sessizlik boyutlarının cinsiyet, yaş, öğrenim durumu ve hizmet süreleri ile aralarında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde farklı yazarlar da benzer sonuçlar bulmuşlardır (Çiftçi vd. (2015), Nartgün ve Kartal (2013), Gökçe (2013), Oruç (2013). Örgütsel sessizlik boyutları ile medeni durum arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını incelemek için yapılan analiz sonucunda, kabullenici sessizlik ile aralarında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Ancak savunmacı sessizlik ile örgüt yararına sessizlik ile aralarında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür. Evli olan hemşirelerin savunmacı ve örgüt yararına sessizlik ortalamalarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Örgütsel sessizlik boyutlarının, mesleğini isteyerek seçme durumuna göre aralarında anlamlı bir farklılık olup olmadığını incelemek için yapılan analiz sonucunda aralarında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. 'Mesleğinizi isteyerek mi seçtiniz?' sorusuna hayır cevabı verenlerin örgütsel sessizlik boyutlarında, ortalamalarının

daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu durumun mesleğini severek yapmama veya çalışma şartlarına uyum sağlamakta yaşanan zorluklardan kaynaklandığını ifade edebiliriz.

Hemşirelerin demografik özellikleri ile çalışan performansı aralarındaki ilişki incelendiğinde cinsiyet, medeni durum, yaş, hizmet süreleri, öğrenim durumu ile aralarında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Mesleğini isteyerek seçme faktörüne göre incelendiğinde çalışan performansının mesleğini isteyerek seçen hemşireler de daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Mesleğini severek yapmak bireysel performansı artırdığı gibi örgütsel başarıyı da artırır. Örgütsel başarının yüksek olması için çalışanlara korku ve endişelerinden uzak bir çalışma ortamı sunulmalıdır.

Örgütsel sessizlik boyutlarının çalışan performansı ile aralarındaki ilişki incelendiğinde yapılan analizler sonucunda negatif yönlü bir etki yapmaktadır. Literatürde farklı sonuçlar bulunmuştur. Şehitoğlu ve Zehir (2010)'ın yaptığı çalışmaya göre, örgütsel sessizliğin savunma amaçlı sessizlik ile çalışan performansı arasındaki ilişki ters yönlü; örgüt yararına sessizlik ile aynı yönlü anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur. (Kılınç 2012; (Tayfun & Çatır 2013), çalışmalarında örgütsel sessizlik ile çalışan performansı arasında anlamlı bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Kılınç ve Ulusoy (2014), çalışan performansı ile kabullenici sessizlik ve savunmacı sessizlik aralarında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmadığını belirlemiştir.

Yüz yüze yapılan anketler sonucunda hemşirelerin sessiz kalma nedenleri, sorunlara uygun çözümlerin bulunmaması, yöneticilerin baskısı, kendini savunma amaçlı veya çalışma ortamında huzurun bozulmaması şeklinde sıralanmıştır.

Araştırma sonucunda genelleme yapılması için benzer çalışmaların farklı sektörlerde ve daha geniş bir evrende daha farklı örneklem üzerinde yapılması gerekmektedir. Bu araştırma kapsamında yalnızca Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nde görev yapmakta olan hemşireleri kapsadığı için sonuçların bu bağlamda değerlendirilmesi daha uygun olacaktır.

KAYNAKÇA

- Acaray, A. (2014). “Örgüt Kültürü, Örgütsel Sessizlik ve İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi” Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Kocaeli.
- Alparslan, A. M. (2010). “Örgütsel Sessizlik İklimi ve İş gören Sessizlik Davranışları Arasındaki Etkileşim: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Öğretim Elemanları Üzerinde Bir Araştırma”,. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Isparta
- Bayram, N. (2004), “Sosyal Bilimlerde SPSS ile Veri Analizi”, Ezgi Kitabevi, Bursa.
- Bowen, Frances and Kate Blackmon (2003). “Spirals Of Silence: The Dynamic Effects Of Diversity On Organizational Voice.” Journal Of Management Studies, 40(6), S:1393-1417.
- Bredrup, H. (1995), “Standard illusions: ISO 9000 As an Alibi for Quality”, European Quality, Vol.1 No.5, February, pp.41-51.
- Brinsfield, C. T. (2009). “Employee Silence: Investigation of Dimensionality, Development of Measures and Examination of Related Factors”, Yayınlanmış Doktora Tezi, The Ohio State Üniversitesi, ABD.
- Büyüköztürk, Ş. (2007). “Performansa Dayalı Durum Belirleme Nedir? ”, İlköğretmen, 8, 28-32.
- Çakıcı, A. (2007), “Örgütlerde Sessizlik: Sessizliğin Teorik Temelleri Ve Dinamikleri”, Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Cilt.16, Sayı.1
- Çakıcı, A. (2010). “Örgütlerde İş gören Sessizliği: Neden Sessiz Kalmayı Tercih Ediyoruz? ”Detay Yayıncılık, Ankara.
- Çavuşoğlu, S, S Köse (2016). “Örgüt Kültürünün Örgütsel Sessizlik Davranışına Etkisi”. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 18(1): 115-146.
- Demir, M. (2010), “Algılanan Adalette Örgütsel Sessizlik Davranışının Kariyer Beklentisine Etkisi”, 11. Ulusal Turizm Kongresi.
- Durak, İ , (2014).Örgütsel Sessizliğin Demografik ve Kurumsal Faktörlerle İlişkisi: Öğretim Elemanları Üzerine Bir Araştırma. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi , 28 (2) , 89-108 .
- Dyne, L. V. , S. and Botero, I. C. (2003), “Conceptualizing Employee Silence and Employee Voice as Multidimensional Constructs”, Journal Of Management Studies, Cilt 40, Sayı 6, s.1360-1392.
- Erdoğan, İ.(1991). “İşletmelerde Personel Seçimi ve Başarı Değerleme Teknikleri, ” İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayını, Yayın No: 248, İstanbul, 1991.

- Erigüç, G. (2012). “ *Sağlık Kurumlarında İnsan Kaynakları Yönetimi Ve Tıbbi Personelin Önemi*”, içinde M. Tatar. Sağlık kurumları yönetimi.
- Gümüştekin, G. ve Eren, A. ve Öztemiz, B. (2005). “*Örgütlerde Stresin Verimlilik ve Performansla Etkileşimi*”, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14 (1).
- Kalay, F, Oğrak, A, Nişancı, Z. (2014). “*Mobbing, Örgütsel Sessizlik ve Örgütsel Sinizm İlişkisi: Örnek Bir Uygulama*”. Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi , 4 (2) , 127-143 .
- Morrison, E. W. and Milliken F.J. (2000) “*Organisational Silence: A Barrier to Change and Development in Pluralistic World*”, Academy of Management Review, 25(4): 706-725.
- Özdemir, L. Uğur, S.S. (2013). *Çalışanların Örgütsel Ses ve Sessizlik Algılamalarının Demografik Nitelikler Açısından Değerlendirilmesi*” Kamu ve Özel Sektörde Bir Araştırma, Atatürk Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi, 27(1), 257-281.
- Özgen I. ve Sürgevil, O. (2009), “*Örgütsel Sessizlik Olgusu ve Turizm İşletmeleri Açısından Değerlendirilmesi*”, içinde: Z. Sabuncuoğlu (Ed.), *Turizm İşletmelerinde Örgütsel Davranış*, ss. 303-328 Bursa: MKM Yayıncılık
- Özgen, H.ve diğ (2005). “*İnsan kaynakları yönetimi*” Adana: Nobel Kitapevi.
- Perdomo-Ortiz, J. and e. al. (2006) “*Total Quality Management as Forerunner of Business Innovation Capability*”, Technovation, 26(10): 1170-1185.
- Pinder, C. C. And Harlos, K. P. (2001). “*Employee silence: Quiescence and acquiescence as responses to perceived injustice. ” Research in Personnel and Human Resources Management*, 20, 331–369
- Pugh, D. (1991).“*Organizational Behaviour*”, Prentice Hall International (UK) Ltd.,Londra, .
- Saruhan, S. C. ve Yıldız, M. L. (2012). “*İnsan Kaynakları Yönetimi*”. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Tayfun, A. ve Çatır, O. (2013). “*Örgütsel Sessizlik Ve Çalışanların Performansları Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*. İşletme Araştırmaları Dergisi, 5(3), 114-134.
- Tengilimoğlu, D. v e diğ . (2009). “*Sağlık İşletmeleri Yönetimi*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Uçar, Z. (2016). “*İşgören Sessizliği: Teorik Yaklaşımlar Temelinde Betimsel Bir Analiz*”. Bitlis Eren Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Akademik İzdüşüm Dergisi. 1(1), 67-86.
- Venkateswaran Rao, T. (2016). “*Performance management : toward organizational excellence*”. Sage Publications EBSCOhost.

- Yelboğa A. (2006). “*Kişilik Özellikleri ve İş Performansı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*”. İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi.
- Yeşilaydın, G. ve Bayın, G. (2012). “*Türkiye’de örgütsel sessizlik ile ilgili yapılan araştırmalara yönelik literatür incelemesi*”. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 15(4), 103-120.
- Yümlü A (2017). “*Türk Bankacılık Sektöründe Şube Performans Ölçüm Sistemleri Ve Bankalar Arasında karşılaştırmalı Analiz*” Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bankacılık Ve Finans Anabilim Dalı Yls Tezi. Ankara.



Bölüm 10

TÜRKİYE'DEKİ MEVDUAT BANKALARININ ENTEĞRE ENTROPİ-EDAS YÖNTEMİYLE PERFORMANS ANALİZİ

Naci YILMAZ¹

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Doğu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İngilizce İktisat Bölümü, nyilmaz@dogus.edu.tr , ORCID No: 0000-0003-0107-6448

GİRİŞ

Bir ülkedeki ekonomik kalkınma için o ülkede faaliyet gösteren kurumların finansal performanslarının yüksek olması büyük önem taşımaktadır. Ekonomik kalkınma ile finansal etkinlik/performans arasında güçlü bir ilişki vardır. Bu yüzden önemli finansal kurumlardan biri olan bankaların finansal performansları sadece banka paydaşlarını değil, tüm ekonomiyi önemli ölçüde etkilemektedir (Levine, 1997; Altıntaş ve Ayırcay, 2010; Çakar vd., 2018; Robinson, 1952; Favara, 2003; 2017; Patrick, 1966; Shan ve Jianhong 2006; Mckinnon, 1988). Ekonomik kalkınma için yüksek performanslı bir bankacılık sistemi gereklidir. Etkin işleyen, performansı yüksek bir bankacılık sisteminde toplanan mevduatların verimli yatırımlara yönlendirilmesi ciddi bir üretim artışına neden olmaktadır. Bu amaçla, düşük performanslı bankaların saptanarak gerekli tedbirlerin zamanında alınması son derece önemlidir.

Bu araştırma 2020 yılında aktif toplamı en büyük 20 mevduat bankasının finansal performanslarını karşılaştırmak için yapılmıştır. Çalışmanın amacının belirtildiği giriş kısmında, bankacılığın ekonomik kalkınma açısından önemi vurgulanmaktadır. İlk kısımda karşılaştırmalı banka performansını araştıran literatürdeki çalışmalara özet olarak değinilmiştir. İkinci kısımda araştırmada kullanılan yöntemler ile ilgili açıklayıcı bilgiler yer almıştır. Üçüncü kısımda uygulamalı yaklaşımla toplam aktif tutarı en büyük 20 bankanın finansal etkinlik/performansına ilişkin bulgular elde edilmiştir. Son kısımda bulgulardan ortaya çıkan sonuçlara yer verilmiştir.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Bankacılık sektörü ile ilgili ENTROPİ ve/veya EDAS yöntemleri uygulanarak gerçekleştirilen daha önceki finansal performans çalışmaları Tablo 1’de özetlenmiştir:

Tablo 1. Literatür Özeti

Yazar	Çalışma Dönemi	Kapsamı	Kriter Ağırlık Yöntemi	Performans Sıralama Yöntemi	Bulgular
BAYRAM, E.(2021)	2010-2019	Türkiye’de faaliyet gösteren katılım bankaları	Critic	EDAS	Çalışmada 15 kriter kullanılmıştır. En yüksek performans gösteren banka 2019 yılında Ziraat Katılım olmuştur. Onu Türkiye Finans Katılım Bankası izlemiştir. Özel sermayeli bankalar içinde Albaraka Türk en başarılı bankadır. Kamu sermayeli bankaların faaliyete başlaması özel sermayeli bankaların performansını etkilemiştir.

İŞİK ve ERSOY (2020)	2015-2018	Türkiye’de faaliyet gösteren özel sermayeli mevduat bankaları	Critic	EDAS	Türkiye’deki sekiz özel sermayeli mevduat bankasının performansı incelenmiştir. Çalışmadaki en başarılı banka Akbank’tır.
EŞ ve KAMACI (2020)	2014-2018	Türkiye’de faaliyet gösteren kamu ve yerli özel sermayeli bankalar	Entropi	EDAS, ARAS	Kamu sermayeli (Ziraat Bankası, Halk Bankası, Vakıflar Bankası) ve yerli özel sermayeli (İş Bankası, Akbank, Yapı Kredi Bankası, Şekerbank) toplam yedi mevduat bankası incelenmiştir. Çalışmada 11 kriter kullanılmıştır. Kriterlerin 4’ü sosyal, 5’i ekonomik ve 2’si çevresel sürdürülebilirlik kriterleridir. En önemli kriter vergi öncesi kar kriteri olmuştur. Tüm yıllarda ve her iki yöntemde de en yüksek performans gösteren banka İş Bankası’dır.
KOŞAROĞLU, M. (2020)	2015-2019	BİST’te işlem gören bankalar	SD	EDAS	Kriter ağırlıkları yıllara göre değişmektedir. Aktifler, Mevduat, Krediler, Öz kaynaklar, Net Dönem Karı, Bilanço Dışı Hesaplar, Personel Sayısı ve Şube Sayısı performans kriterleri olarak seçilmiştir. Akbank 2015, 2016 ve 2017 yıllarında, Yapı ve Kredi, İş Bankası ise 2018 ve 2019’da ilk sırada yer almıştır. Tüm dönem boyunca en başarılı banka Akbank’tır.
AYDIN, Y. (2020)	2015-2018	BİST petrol, kimya, plastik ürünler, kauçuk sektörü endeksindeki şirketler	Entropi	Korelasyon analizi, MAUT	SODSN performansı en yüksek, SANFM en düşük şirkettir. Finansal performans ile getiri arasında güçlü bir pozitif ilişki vardır.
KÜÇÜKÖNDER ve ŞİŞMANOĞLU (2020)	2018	BİST tekstil ve dokuma sektörü endeksindeki şirketler	Entropi	OCRA, MAUT, EATWIOS, WASPAS, BORDA, Korelasyon testi	Çalışmada 21 şirket incelenmiş ve 10 kriter kullanılmıştır. En önemli kriter faaliyet kar marjıdır. BORDA’nın sıralamasıyla dört adet çok kriterli karar verme tekniği sıralamaları arasında güçlü ilişki vardır. BORDA sıralaması ile en güçlü ilişki WASPAS sıralaması arasında vardır.
GEZEN, A. (2019)	2010-2017	Türkiye’de faaliyet gösteren katılım bankaları	Entropi	WASPAS	Çalışmada 3 katılım bankası incelenmiştir. Türkiye Finans 2010-2015 yıllarında, Kuveyt Türk ise 2016, 2017 yıllarında en yüksek performanslı katılım bankalarıdır.
AKBULUT, O.Y. (2019)	2009-2018	Türkiye İş Bankası	Critic	EDAS	Çalışmada 10 kriter kullanılmıştır. Mevduatın krediye dönüşüm oranı en önemlidir. Türkiye İş Bankası’nın performansı 2009’da maksimum, 2018’de minimum düzeydedir.
ÜNAL, E.A. (2019)	2018	BİST sigorta sektöründe faaliyet gösteren yedi sigorta şirketi	Entropi	EDAS	Vergi Öncesi Kar/Alınan Brüt Primler en önemli performans kriteridir. Performansı en yüksek Anadolu Hayat Emeklilik’tir. En yüksek performanslı iki şirket hayat ve emeklilik şirketidir. Hayat dışı sigorta şirketlerine kıyasla hayat ve emeklilik şirketlerinin daha başarılıdır.

AYÇİN, E. ve ORÇUN, Ç. (2019)	2016-2017	Türkiye’de faaliyet gösteren mevduat bankaları	Entropi	MAIRCA	Şube adedi beş yüzün üzerindeki on mevduat bankasının aktifler, krediler ve alacaklar, mevduat, öz kaynaklar, şube sayısı ve çalışan sayısı kriterler olarak seçilmiştir. Ziraat Bankası en yüksek, Vakıflar Bankası en düşük performanslı bankalardır.
İŞİK, Ö. (2019)	2008-2017	Türkiye’de mevduat toplayan bankalar sektörü	Entropi	ARAS	Performans kriterleri olarak sermaye yeterlilik, etkinsizlik, kredi-varlık, mevduat-varlık, takibe düşen krediler, likit varlık, aktif karlılığı, faiz dışı gelirler oranları seçilmiştir. Faiz dışı gelirler oranı en önemli kriterdir. Sektörün en başarılı yılı 2010’ dur.
AKGÜL, Y. (2019)	2010-2018	Türkiye’deki bankacılık sektörü	Entropi	SAW, MAUT, ARAS	En önemli performans kriteri likit aktiflerin kısa vadeli yükümlülüklerle oranı olurken, onu alınan kredilerin toplam varlıklara oranı ve duran varlıkların toplam varlıklara oranı kriterleri izlemiştir. Türk bankacılık sisteminin en başarılı yılı 2010, en başarısız yılı ise 2018 yılıdır.
AYDIN, Ü. vd.(2018)	2006-2016	Türkiye’de faaliyet gösteren mevduat bankaları	Entropi	WASPAS	Çalışmada en büyük on mevduat bankası incelenmiş ve elli adet finansal rasyo kriter olarak seçilmiştir. T. İş Bankası ve Ziraat Bankası en yüksek performanslı bankalardır. Yapı ve Kredi, Denizbank ve TEB en düşük performanslı mevduat bankalardır.
DEMİRELİ, E. ve URAL, M.(2018)	2012 -2016	Türkiye’deki kamu mevduat bankaları	Entropi	WASPAS	Çalışmada 3 banka incelenmiştir. Toplam aktifler, krediler-alacaklar, mevduat, öz kaynaklar, ödenmiş sermaye, şube ve personel sayısı kriter olarak seçilmiştir. 2012, 2013 yıllarında Vakıflar Bankası, 2014-2016 yılları arasında Ziraat Bankası en iyi bankalardır.
AKÇAKANAT, Ö. vd. (2018)	2012-2017	TR_61 Bölgesinde faaliyet gösteren bankalar	Critic ve MDL	EDAS	TR_61 bölgesi Burdur, Antalya, Isparta illerini kapsar. İki farklı ağırlık belirleme yöntemi aynı sonucu vermiştir. Performans sıralaması en iyiden başlamak üzere Isparta, Antalya ve Burdur şeklindedir.

Bu araştırma Türkiye’de en yüksek aktif toplamına sahip ilk 20 bankanın performans analizinde entegre ENTROPİ-EDAS ağırlık belirleme ve performans sıralama tekniklerinin uygulandığı ilk araştırmalardan biri olarak değerlendirilebilir.

2. YÖNTEMLER

Bankaların performans değerlendirme sürecinde başvuru kriterlerin önem düzeylerinin belirlenmesi işleminde ENTROPİ, banka seçeneklerinin arasında yapılacak sıralama işlemi için EDAS yöntemi uygulanacaktır. Her iki yönteme ilişkin temel bilgilere ve uygulama adımlarına bu kısımda yer verilmektedir.

2.1. ENTROPI ile Ağırlık Belirlenmesi

İlk kez fizikçi R. Clausius tarafından 1865 yılında “evrende kendi haline ve doğal şartlara bırakılan tüm sistemlerin zaman içerisinde... düzensizliğe uğrayıp bozulması” olarak tanımlanan ENTROPI kavramı, daha sonra Shannon tarafından haberleşme alanında “belirsizliğin bir ölçüsü” olarak 1948 yılında yeniden tanımlanmıştır. Kriterlerin ağırlık katsayılarını belirlemek için kullanılan bu yöntemde, mevcut verilere dayalı olarak kriter ağırlıklarının hesaplanması söz konusudur. Bu yönüyle karar vericilerin kişisel yargı ve düşüncelerinden uzaklaşmaktadır. Böylece karar verme süreci nesnel olarak hesaplanmaktadır. Yöntem beş adımdan oluşmaktadır (Zhang vd., 2011; Karami ve Johansson, 2014; Ömürbek vd. 2017; Ayçin ve Orçun, 2019; Işık, 2019; Aydın, 2020).

Adım 1: Başlangıç Matrisi: ENTROPI yöntemi ile ağırlık belirlenmesi işlemlerinin ilk adımında aşağıdaki başlangıç karar matrisi düzenlenir.

$$X_{ij} = \begin{bmatrix} X_{11} & \cdots & X_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ X_{m1} & \cdots & X_{mn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

Denklem (1)'de (m) terimi karar seçeneğini, (n) terimi ise karar kriteri sayısını göstermektedir. Başlangıç karar matrisinde yer alan (x_{ij}) terimi (j). karar kriterine göre (i). karar seçeneğinin performans değerini ifade etmektedir.

Adım 2: Başlangıç Matrisinin Normalize Edilmesi: Başlangıç karar matrisinde bulunan bütün elemanların normalizasyon işlemi yapılır. Normalizasyon işleminde aşağıdaki iki denklemden hangisinin kullanılacağını belirleyen unsur, herhangi bir elemana ilişkin kriterin fayda mı, yoksa maliyet yönlü mü olduğudur. Kriter fayda yönlü ise (2) no.lu, maliyet yönlü ise (3) no.lu denklem kullanılır. Fayda yönlü kriterlerde elemanın sayısal değerinin büyük olması iyi iken, maliyet yönlü kriterlerde sayısal değerin küçük olması iyidir.

$$r_{ij} = \frac{x_{ij}}{\max x_{ij}} \quad i = 1,2,3,4,5,6 \dots m \quad j = 1,2,3,4,5,6 \dots n \quad (2)$$

$$r_{ij} = \frac{\min x_{ij}}{x_{ij}} \quad \min x_{ij} \neq 0 \quad i = 1,2,3,4,5,6 \dots m, \quad j = 1,2,3,4,5,6 \dots n \quad (3)$$

Adım 3: Kriterlerin Entropi Değerleri: Normalize edilen değerlerin entropi katsayısı kullanılarak (4) no.lu denklem yardımıyla entropi değerleri (e_j) hesaplanır.

$$e_j = -k \sum_{j=1}^n (r_{ij}) \times \ln(r_{ij}) \quad i = 1,2,3,4,5,6 \dots m \quad j = 1,2,3,4,5,6,7 \dots n \quad (4)$$

Denklem (4)'te yer alan e_j entropi değerini, $k=\ln(n)^{-1}$ entropi katsayısını, (r_{ij}) normalize edilen değerleri göstermektedir.

Adım 4: Bilginin Farklılaşma Derecesi (d_j): Aşağıdaki (5) no.lu denklem yardımıyla idealden uzaklığı gösteren (d_j) değeri hesaplanır.

$$d_j = 1 - e_j \quad i = 1,2,3,4,5,6 \dots m \quad j = 1,2,3,4,5,6 \dots n \quad (5)$$

Adım 5: Kriterlere İlişkin Entropi Ağırlıkları: Son aşamada kriter ağırlıkları veya önem dereceleri olan (w_j) aşağıdaki (6) no.lu denklem yardımıyla hesaplanır.

$$w_j = \frac{d_j}{\sum_{j=1}^n (d_j)} \quad \sum_{j=1}^n w_j = 1 \quad j = 1,2,3,4,5,6 \dots n \quad (6)$$

2.2. EDAS ile Performans Sıralaması

EDAS (*Evaluation Based on Distance from Average Solution*) performans sıralama yöntemi, M. Keshavarz Ghorabae ve diğerleri tarafından 2015 yılında tanımlanmıştır. Ortalama Çözüm Uzaklığına Dayalı Değerlendirme olarak Türkçeye çevrilen bu yöntemde seçenekler iki farklı göstergeye göre tercih edilmektedir. Bunlardan biri, ortalama çözüme pozitif uzaklık (PDA) değeri ve diğeri ortalama çözüme negatif uzaklık (NDA) değeridir. Optimum çözümde pozitif uzaklığın maksimum, negatif uzaklığın minimum olması tercih edilmektedir. Bu yöntem en iyi alternatifin belirlenmesinde yol göstericidir. EDAS'ta pozitif ideal ve negatif ideal çözüme uzaklık fikri reddedilerek, ortalama çözümden uzaklık değeri önemsenmektedir. Yöntemin uygulanması altı aşamada gerçekleşmektedir (Ghorabae vd., 2015; Trinküniene vd., 2017; Özbek, 2017; Özbek ve Engür, 2018; Ulutaş, 2019; Eş ve Kamacı, 2020).

Aşama 1: Başlangıç Matrisi: Yöntemin ilk adımında aşağıdaki seçeneklere ve kriterlere ait olan sayısal değerlerin yer aldığı başlangıç matrisi düzenlenir.

$$X_{ij} = \begin{bmatrix} X_{11} & \dots & X_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ X_{m1} & \dots & X_{mn} \end{bmatrix} \quad (7)$$

Denklem (7)'de (m) terimi alternatifi (seçeneği), (n) terimi kriteri sayısını işaret etmektedir. Başlangıç karar matrisinde yer alan (x_{ij}) terimi, (j). kriterine göre (i). alternatifinin performans değerini göstermektedir.

Aşama 2: Tüm kriterler bazında Denklem (8) yardımıyla ortalama çözüm hesaplanır.

$[AV_j]_{1 \times m}$	$AV_j = \frac{\sum_{i=1}^n x_{ij}}{n}$	(8)
-----------------------	--	-----

Aşama 3: Önce ortalamadan pozitif (PDA) ve sonra ortalamadan negatif uzaklık (NDA) matrisi oluşturulur.

$PDA = [PDA_{ij}]_{n \times m}$	
$NDA = [NDA_{ij}]_{n \times m}$	

Bu matrislerdeki her bir eleman kriterin fayda / maliyet yönlü olmasına bağlı olarak farklı denklemlerle hesaplanır. Kriterler fayda yönlü ise PDA ve NDA matrisleri Denklem (9) ve (10) ile oluşturulur. Maliyet yönlü ise PDA ve NDA matrisleri Denklem (11) ve (12) ile elde edilir.

$PDA_{ij} = \frac{\max(0, (z_{ij} - AV_j))}{AV_j}$	(9)
--	-----

$NDA_{ij} = \frac{\max(0, (AV_j - z_{ij}))}{AV_j}$	(10)
--	------

$PDA_{ij} = \frac{\max(0, (AV_j - z_{ij}))}{AV_j}$	(11)
--	------

$NDA_{ij} = \frac{\max(0, (z_{ij} - AV_j))}{AV_j}$	(12)
--	------

Aşama 4: Seçeneklerin ağırlıklı toplamı hesaplanır. Her seçenek için ağırlıklandırılmış toplam pozitif değer (SP_i) ve toplam negatif değer (SN_i) Denklem (13) ve (14) kullanılarak bulunur. Bu denklemlerdeki (W_j) (j). kriterinin ağırlığını göstermektedir.

$SP_i = \sum_{j=1}^m w_j \times PDA_{ij}$	(13)
---	------

$SN_i = \sum_{j=1}^m w_j \times NDA_{ij}$	(14)
---	------

Aşama 5: Seçeneklerin ağırlıklandırılmış toplamı değerleri (SP_i ve SN_i) normalize edilir. Her seçenek için Denklem (15) ve (16) kullanılarak seçeneklerin ağırlıklı normalize edilmiş toplam pozitif (NSP_i) ve negatif (NSN_i) değerleri hesaplanır.

$$NSP_i = \frac{SP_i}{\max_i (SP_i)} \quad (15)$$

$$NSN_i = 1 - \frac{SN_i}{\max_i (SN_i)} \quad (16)$$

Aşama 6: Seçeneklerin sıralama puanları hesaplanır. Bütün seçenekler için Denklem (17) ile değerlendirme puanları (AS_i) hesaplanır. AS_i sayısal değeri $0 < AS_i < 1$ koşulunu sağlamalıdır.

$$AS_i = \frac{1}{2} - (NSP_i + NSN_i) \quad (17)$$

Aşama 7: Seçenekler sıralanır. Seçenekler, değerlendirme skoruna (AS puanı) göre büyükten küçüğe doğru dizilir. En büyük puana sahip seçenek “en iyi” seçenek olarak belirlenir. En küçük skoru olan seçenek ise “en kötü” performansı göstermektedir.

3. BULGULAR

Türkiye’de mevduat bankacılığı sektöründe faaliyet gösteren varlık (aktif) toplamı en büyük 20 tane bankanın 2020 yılındaki finansal performanslarının karşılaştırmalı analizini yapmak amacıyla bu çalışma yürütülmüştür. Bankaların finansal performans analizine ilişkin bilgiler Türkiye Bankalar Birliği (TBB)’nin web sayfasında (<https://www.tbb.org.tr>) açıklanan verilerden sağlanmıştır.

Banka performans analizinin temelini oluşturan performans kriterlerinin belirlenmesi yapılacak uygulama için başlangıç noktasıdır. Bu çalışmada banka kuruluş yılı, toplam aktifleri, toplam kredileri, toplam mevduatı, toplam öz kaynakları, ödenmiş sermayesi, net dönem karı, bilanço dışı hesapları, şube ve çalışan sayısı performans kriterleri olarak seçilmişlerdir. Seçilen bu on değişik performans kriteri aşağıdaki Tablo 2’de yer almaktadır. Kriterlerin, maksimum/minimum (fayda/maliyet) şeklindeki, hedef yönlerine ilişkin olarak yapılan ayırım, söz konusu tablodan görülebilir. Tabloda kriter hedefinin sayısal değerinin büyük olması isteniyorsa performans kriteri “Mak.” (=maksimum), küçük olması isteniyorsa “Min.” (=minimum) şeklinde kodlanmıştır.

Tablo 2. Seçilen Kriterlerin Hedef Yönleri

Seçilen Kriterler	Kodu	Hedef Yönü
Banka Kuruluş Yılı	K-1	Min.
Toplam Aktifleri	K-2	Mak.
Toplam Kredileri	K-3	Mak.
Toplam Mevduatı	K-4	Mak.
Toplam Öz kaynakları	K-5	Mak.

Ödenmiş Sermayesi	K-6	Mak.
Net Dönem Karı	K-7	Mak.
Bilanço Dışı Hesapları	K-8	Mak.
Şube Sayısı	K-9	Min.
Çalışan Sayısı	K-10	Min.

Bu çalışmadaki örneklem kümesi, Türkiye’de 2020 yılında faaliyet gösteren mevduat bankaları içinden, 2020 yılı sonunda aktif toplamı bakımından, en büyük 20 mevduat bankasıdır.

Tablo 3. Karar Seçenekleri: Türkiye’deki En Büyük 20 Mevduat Bankası

KOD	BANKA	SAHİPLİK
s1	Ziraat Bankası	Kamu
s2	Vakıflar Bankası	Kamu
s3	Halk Bankası	Kamu
s4	İş Bankası	Özel
s5	Garanti Bankası	Yabancı
s6	Yapı ve Kredi Bankası	Özel
s7	Akbank	Özel
s8	QNB Finansbank	Yabancı
s9	Denizbank	Yabancı
s10	Türk Ekonomi Bankası	Özel
s11	ING Bank	Yabancı
s12	HSBC Bank	Yabancı
s13	Odea Bank	Yabancı
s14	Şekerbank	Özel
s15	Alternatifbank	Yabancı
s16	Fibabanka	Özel
s17	Anadolubank	Özel
s18	ICBC Turkey Bank	Yabancı
s19	Burgan Bank	Yabancı
s20	Intesa Sanpaolo	Yabancı

Tablo 3’teki bankaların bir kısmı kamu sermayeli, bir kısmı yerli özel sermayeli ve diğer kısmı yabancı sermayeli mevduat bankasıdır.

3.1. ENTROPİ Ağırlık Belirleme Yöntemi

Performans (değerlendirme) kriterlerinin ağırlıkları (önem dereceleri) CRITIC, SD, AHP vb. birkaç yöntem uygulanarak bulunabilir. Ağırlık belirleme yöntemlerinin bazıları öznel yargılara, bazıları nesnel ölçütlere dayanmaktadır. ENTROPİ nesnel verilere dayalı bir ağırlık belirleme

yöntemidir. Bu yüzden bu çalışmanın “kriter önem derecesini belirleme” yöntemi olarak seçilmiştir.

Öncelikle Türkiye’deki aktif toplamı en büyük 20 mevduat bankasının seçilen 10 kritere ilişkin 2020 yılındaki bilgilerinin (en güncel verilerdir.) TBB istatistiklerinden çıkarılarak, seçenek ve değerlendirme kriterlerine göre yeniden düzenlenerek, Tablo 4’teki başlangıç matrisi elde edilmiştir. Dikkat edilecek olursa, (K1), (K9) ve (K10) kodlu kriterler minimum yönlü, diğer 7 kriter ise maksimum yönlüdür.

Tablo 4. Başlangıç Matrisi: En Büyük 20 Mevduat Bankasının Kriter Değerleri

KRİTERLER	K-1	K-2	K-3	K-4	K-5	K-6	K-7	K-8	K-9	K-10
YÖNÜ	Min	Mak	Mak	Mak	Mak	Mak	Mak	Mak	Min	Min
s1	1863	942,601	600,660	629,874	93,278	13,100	7,825	3,421,705	1,752	24,673
s2	1954	698,897	439,487	414,044	46,485	3,906	5,010	8,084,652	936	16,748
s3	1938	680,026	449,745	457,286	42,931	2,474	2,600	2,225,015	1,013	20,171
s4	1924	593,902	365,522	368,876	67,781	4,500	6,811	1,793,919	1,227	23,518
s5	1946	492,798	315,085	321,512	62,082	4,200	6,238	2,595,239	892	18,656
s6	1944	459,694	293,225	254,280	47,564	8,447	5,080	1,361,734	835	16,037
s7	1948	446,101	253,319	268,570	62,919	5,200	6,267	2,089,129	716	12,459
s8	1987	227,253	149,358	130,560	19,222	3,350	2,487	1,658,544	475	11,111
s9	1997	199,256	135,018	123,366	22,889	5,696	1,793	1,197,873	696	11,932
s10	1927	140,048	82,932	93,773	11,410	2,204	1,177	383,553	455	8,850
s11	1984	61,225	38,725	40,205	8,954	3,486	627	333,337	191	3,442
s12	1990	43,482	26,269	30,990	3,497	652	430	317,240	77	1,948
s13	2011	40,036	21,260	25,639	3,456	3,289	134	244,260	48	1,109
s14	1953	37,504	25,927	30,744	2,636	1,860	53	886,505	238	3,272
s15	1991	35,598	22,729	18,403	2,326	2,038	95	129,330	44	859
s16	1984	27,225	19,520	17,667	1,874	941	230	292,213	50	1,549
s17	1996	25,394	14,704	16,604	3,223	600	415	186,446	114	1,646
s18	1986	24,863	9,969	12,036	1,315	860	58	120,741	39	730
s19	1991	23,124	17,522	13,942	1,670	1,535	-267	205,986	32	951
s20	2013	20,142	16,722	10,527	1,781	677	184	272	1	32
Max	2,013	942,601	600,660	629,874	93,278	13,100	7,825	8,084,652	1,752	24,673
Min	1,863	20,142	9,969	10,527	1,315	600	-267	272	1	32

Kaynak: TBB (2021). İstatistiki Raporlar: (<http://www.tbb.org.tr/Veri-Seti>)

İkinci olarak, kriter değerleri normalize edilmiştir. Böylece farklı ölçütlere sahip olan her bir kriter değeri kendi aralarında karşılaştırma yapılabilmesi için (0-1) ölçeğine indirgenmiştir. Normalize edilen kriter değeri (1)’e yaklaştıkça yüksek performansı, (0)’a yaklaştıkça düşük performansı göstermektedir. maksimum/minimum yönlü olmasına bağlı olarak Denklem (2) ya da Denklem (3) kullanılmaktadır. Maksimum hedefli (yönlü) kriterler için Denklem (2) ve minimum hedefli kriterler

için Denklem (3) kullanılmış ve aşağıdaki Tablo 5’deki normalize edilmiş karar matrisi düzenlenmiştir.

Tablo 5. Normalize Edilmiş Karar Matrisi

KRİTERLER	K-1	K-2	K-3	K-4	K-5	K-6	K-7	K-8	K-9	K-10
YÖNÜ	Min	Mak	Mak	Mak	Mak	Mak	Mak	Mak	Min	Min
s1	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	0.423	0.001	0.001
s2	0.953	0.741	0.732	0.657	0.498	0.298	0.640	1.000	0.001	0.002
s3	0.961	0.721	0.749	0.726	0.460	0.189	0.332	0.275	0.001	0.002
s4	0.968	0.630	0.609	0.586	0.727	0.344	0.870	0.222	0.001	0.001
s5	0.957	0.523	0.525	0.510	0.666	0.321	0.797	0.321	0.001	0.002
s6	0.958	0.488	0.488	0.404	0.510	0.645	0.649	0.168	0.001	0.002
s7	0.956	0.473	0.422	0.426	0.675	0.397	0.801	0.258	0.001	0.003
s8	0.938	0.241	0.249	0.207	0.206	0.256	0.318	0.205	0.002	0.003
s9	0.933	0.211	0.225	0.196	0.245	0.435	0.229	0.148	0.001	0.003
s10	0.967	0.149	0.138	0.149	0.122	0.168	0.150	0.047	0.002	0.004
s11	0.939	0.065	0.064	0.064	0.096	0.266	0.080	0.041	0.005	0.009
s12	0.936	0.046	0.044	0.049	0.037	0.050	0.055	0.039	0.013	0.016
s13	0.926	0.042	0.035	0.041	0.037	0.251	0.017	0.030	0.021	0.029
s14	0.954	0.040	0.043	0.049	0.028	0.142	0.007	0.110	0.004	0.010
s15	0.936	0.038	0.038	0.029	0.025	0.156	0.012	0.016	0.023	0.037
s16	0.939	0.029	0.032	0.028	0.020	0.072	0.029	0.036	0.020	0.021
s17	0.933	0.027	0.024	0.026	0.035	0.046	0.053	0.023	0.009	0.019
s18	0.938	0.026	0.017	0.019	0.014	0.066	0.007	0.015	0.026	0.044
s19	0.936	0.025	0.029	0.022	0.018	0.117	0.000	0.025	0.031	0.034
s20	0.925	0.021	0.028	0.017	0.019	0.052	0.024	0.000	1.000	1.000
TOPLAM	18.955	5.537	5.490	5.206	5.439	5.268	6.072	3.405	1.165	1.241

Üçüncü adımda, Tablo 5’te aynı sütunda yer alan her bir değerin sütun toplamı içindeki payı bulunmuştur. Mesela Tablo 5’teki s2K1 değeri (=0,953) K1 sütun TOPLAM değerine (=18.955) oranlanarak Tablo 6’daki s2K1 değerine (=0,0503) ulaşılmıştır.

Tablo 6. Toplamdaki Pay Oranı Matrisi

KRİTERLER	K-1	K-2	K-3	K-4	K-5	K-6	K-7	K-8	K-9	K-10
YÖNÜ	Min	Mak	Mak	Mak	Mak	Mak	Mak	Mak	Min	Min
s1	0.0528	0.1806	0.1821	0.1921	0.1839	0.1898	0.1647	0.1243	0.0005	0.0010
s2	0.0503	0.1339	0.1333	0.1263	0.0916	0.0566	0.1054	0.2937	0.0009	0.0015
s3	0.0507	0.1303	0.1364	0.1395	0.0846	0.0358	0.0547	0.0808	0.0008	0.0013
s4	0.0511	0.1138	0.1108	0.1125	0.1336	0.0652	0.1433	0.0652	0.0007	0.0011
s5	0.0505	0.0944	0.0955	0.0981	0.1224	0.0609	0.1313	0.0943	0.0010	0.0014
s6	0.0506	0.0881	0.0889	0.0776	0.0938	0.1224	0.1069	0.0495	0.0010	0.0016
s7	0.0505	0.0855	0.0768	0.0819	0.1240	0.0753	0.1319	0.0759	0.0012	0.0021

s8	0.0495	0.0435	0.0453	0.0398	0.0379	0.0485	0.0523	0.0603	0.0018	0.0023
s9	0.0492	0.0382	0.0409	0.0376	0.0451	0.0825	0.0377	0.0435	0.0012	0.0022
s10	0.0510	0.0268	0.0251	0.0286	0.0225	0.0319	0.0248	0.0139	0.0019	0.0029
s11	0.0495	0.0117	0.0117	0.0123	0.0177	0.0505	0.0132	0.0121	0.0045	0.0075
s12	0.0494	0.0083	0.0080	0.0095	0.0069	0.0095	0.0091	0.0115	0.0112	0.0132
s13	0.0489	0.0077	0.0064	0.0078	0.0068	0.0477	0.0028	0.0089	0.0179	0.0233
s14	0.0503	0.0072	0.0079	0.0094	0.0052	0.0270	0.0011	0.0322	0.0036	0.0079
s15	0.0494	0.0068	0.0069	0.0056	0.0046	0.0295	0.0020	0.0047	0.0195	0.0300
s16	0.0495	0.0052	0.0059	0.0054	0.0037	0.0136	0.0048	0.0106	0.0172	0.0166
s17	0.0492	0.0049	0.0045	0.0051	0.0064	0.0087	0.0087	0.0068	0.0075	0.0157
s18	0.0495	0.0048	0.0030	0.0037	0.0026	0.0125	0.0012	0.0044	0.0220	0.0353
s19	0.0494	0.0044	0.0053	0.0043	0.0033	0.0222	0.0000	0.0075	0.0268	0.0271
s20	0.0488	0.0039	0.0051	0.0032	0.0035	0.0098	0.0039	0.0000	0.8587	0.8059
TOPLAM	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000

Son olarak, toplamdaki pay oranı matrisindeki değerlere bağlı olarak sırasıyla Denklem (4), (5) ve (6) kullanılarak hesaplanan performans kriterlerinin entropi değerleri (ej), bilginin farklılaşma dereceleri (dj) ve ağırlık katsayısı (wj) Tablo 7’de gösterilmektedir.

Tablo 7. Kriterlerin Entropi Değerleri

KRİTERLER	K-1	K-2	K-3	K-4	K-5	K-6	K-7	K-8	K-9	K-10
YÖNÜ	Min	Mak	Mak	Mak	Mak	Mak	Mak	Mak	Min	Min
s1	-1.6624	-0.9670	-0.9622	-0.9322	-0.9569	-0.9389	-1.0192	-1.1781	-4.3060	-3.8781
s2	-1.6893	-1.1360	-1.1387	-1.1692	-1.3504	-1.6227	-1.2711	-0.6923	-3.9518	-3.6592
s3	-1.6847	-1.1515	-1.1257	-1.1131	-1.3953	-1.8808	-1.6417	-1.4213	-3.9965	-3.7642
s4	-1.6806	-1.2280	-1.2429	-1.2345	-1.1373	-1.5427	-1.0976	-1.5430	-4.1048	-3.8510
s5	-1.6870	-1.3335	-1.3268	-1.3121	-1.1869	-1.5817	-1.1472	-1.3343	-3.9246	-3.7201
s6	-1.6864	-1.3728	-1.3674	-1.4447	-1.3374	-1.1869	-1.2633	-1.6987	-3.8873	-3.6347
s7	-1.6876	-1.3897	-1.4501	-1.4138	-1.1794	-1.4610	-1.1446	-1.4569	-3.8004	-3.4920
s8	-1.6988	-1.7708	-1.7486	-1.8213	-1.8494	-1.7094	-1.6668	-1.5873	-3.5685	-3.4273
s9	-1.7016	-1.8451	-1.8056	-1.8534	-1.7507	-1.4095	-1.8516	-1.7712	-3.7844	-3.4676
s10	-1.6814	-2.0443	-2.0810	-2.0083	-2.1441	-1.9459	-2.0894	-2.4146	-3.5442	-3.2988
s11	-1.6979	-2.5119	-2.5113	-2.4868	-2.2810	-1.6869	-2.4457	-2.4939	-3.0538	-2.7652
s12	-1.6996	-2.7052	-2.7306	-2.6339	-2.8122	-2.6339	-2.6579	-2.5219	-2.5405	-2.4435
s13	-1.7056	-2.7519	-2.8501	-2.7410	-2.8190	-1.7198	-3.3164	-2.6696	-2.2734	-2.1252
s14	-1.6890	-2.7888	-2.7380	-2.6385	-2.9719	-2.0419	-3.8455	-1.9413	-3.1781	-2.7365
s15	-1.6999	-2.8183	-2.8123	-2.9284	-3.0426	-1.9901	-3.5093	-3.0289	-2.2243	-1.9809
s16	-1.6979	-2.9698	-2.8983	-2.9515	-3.1648	-2.4268	-3.0124	-2.5683	-2.2965	-2.3140
s17	-1.7013	-3.0091	-3.0584	-2.9865	-2.8583	-2.6812	-2.6781	-2.8222	-2.7622	-2.3483
s18	-1.6985	-3.0211	-3.2780	-3.1683	-3.3647	-2.4777	-3.7900	-3.0677	-2.1561	-1.8889
s19	-1.6999	-3.0620	-2.9594	-3.0853	-3.2298	-2.1504	-14.0295	-2.7659	-2.0443	-2.0384

s20	-1.7061	-3.1400	-2.9858	-3.2440	-3.1936	-2.6131	-3.1373	-6.5113	-0.0861	-0.1219
Ortalama	-1.6928	-2.1508	-2.1536	-2.1583	-2.2013	-1.8851	-2.8307	-2.2744	-3.0742	-2.8478
dj= (1-ej)	-0.6928	-1.1508	-1.1536	-1.1583	-1.2013	-0.8851	-1.8307	-1.2744	-2.0742	-1.8478
ej= (1-dj)	0.3072	-0.1508	-0.1536	-0.1583	-0.2013	0.1149	-0.8307	-0.2744	-1.0742	-0.8478
wj	0.0522	0.0867	0.0869	0.0873	0.0905	0.0667	0.1380	0.0960	0.1563	0.1393

Tablo 7'ye göre, en önemli performans kriteri % 15,63 ağırlık oranı ile şube sayısıdır. Onu % 13,93 ağırlık oranıyla çalışan sayısı kriteri izlemektedir. Üçüncü en önemli kriter % 13,80 ağırlık oranı ile net dönem karıdır. Performans kriterlerinin entropi ağırlık oranları Tablo 8'de sunulmaktadır.

Tablo 8. Kriterlerin Entropi Ağırlık Oranları

Kriter	Kodu	Yönü	Entropi Ağırlığı
Kuruluş Yılı	K-1	Min.	0.052
Toplam Aktifler	K-2	Mak.	0.087
Toplam Krediler	K-3	Mak.	0.087
Toplam Mevduat	K-4	Mak.	0.087
Toplam Öz kaynaklar	K-5	Mak.	0.091
Ödenmiş Sermaye	K-6	Mak.	0.067
Net Dönem Kar/Zararı	K-7	Mak.	0.138
Bilanço Dışı Hesaplar	K-8	Mak.	0.096
Şube Sayısı	K-9	Min.	0.156
Çalışan Sayısı	K-10	Min.	0.139
TOPLAM			1.000

3.2. EDAS Sıralama Yöntemi

Çalışmada BİST bankacılık endeksinde yer alan mevduat bankalarının karşılaştırmalı performans sırasını oluşturmak için çok kriterli karar verme tekniklerinden EDAS uygulanmıştır. Bunun için Türkiye'deki en büyük 20 mevduat bankasının kuruluş yılı, toplam aktifleri, toplam kredileri, toplam mevduatı, toplam öz kaynakları, ödenmiş sermayesi, net dönem karı, bilanço dışı hesapları, şube ve çalışan sayıları, 2020 yılındaki performans değerlendirmesinde kullanılmak üzere, incelenmiştir. Söz konusu performans kriterlerinin yılsonu değerleri TBB'nin internet sitesindeki istatistiklerden elde edilmiştir.

Öncelikle, daha önce seçilen 10 kriterin 2020 yılındaki sayısal değerleri Tablo 9'daki başlangıç matrisi içinde bir araya toplanmıştır. Tablo 9, en alttaki iki satırı dışında Tablo 5 ile aynıdır. Tablonun son

satırında kriter bazında sütun ortalamaları Denklem (8) yardımıyla alınmıştır ve böylece tüm kriterlere göre ortalama çözüm belirlenmiştir.

Tablo 9. Başlangıç Matrisi

KRİTERLER	K-1	K-2	K-3	K-4	K-5	K-6	K-7	K-8	K-9	K-10
Ağırlık	0.052	0.087	0.087	0.087	0.091	0.067	0.138	0.096	0.156	0.139
YÖNÜ	Min	Mak	Mak	Mak	Mak	Mak	Mak	Mak	Min	Min
s1	1863	942,601	600,660	629,874	93,278	13,100	7,825	3,421,705	1,752	24,673
s2	1954	698,897	439,487	414,044	46,485	3,906	5,010	8,084,652	936	16,748
s3	1938	680,026	449,745	457,286	42,931	2,474	2,600	2,225,015	1,013	20,171
s4	1924	593,902	365,522	368,876	67,781	4,500	6,811	1,793,919	1,227	23,518
s5	1946	492,798	315,085	321,512	62,082	4,200	6,238	2,595,239	892	18,656
s6	1944	459,694	293,225	254,280	47,564	8,447	5,080	1,361,734	835	16,037
s7	1948	446,101	253,319	268,570	62,919	5,200	6,267	2,089,129	716	12,459
s8	1987	227,253	149,358	130,560	19,222	3,350	2,487	1,658,544	475	11,111
s9	1997	199,256	135,018	123,366	22,889	5,696	1,793	1,197,873	696	11,932
s10	1927	140,048	82,932	93,773	11,410	2,204	1,177	383,553	455	8,850
s11	1984	61,225	38,725	40,205	8,954	3,486	627	333,337	191	3,442
s12	1990	43,482	26,269	30,990	3,497	652	430	317,240	77	1,948
s13	2011	40,036	21,260	25,639	3,456	3,289	134	244,260	48	1,109
s14	1953	37,504	25,927	30,744	2,636	1,860	53	886,505	238	3,272
s15	1991	35,598	22,729	18,403	2,326	2,038	95	129,330	44	859
s16	1984	27,225	19,520	17,667	1,874	941	230	292,213	50	1,549
s17	1996	25,394	14,704	16,604	3,223	600	415	186,446	114	1,646
s18	1986	24,863	9,969	12,036	1,315	860	58	120,741	39	730
s19	1991	23,124	17,522	13,942	1,670	1,535	-267	205,986	32	951
s20	2013	20,142	16,722	10,527	1,781	677	184	272	1	32
ORTALAMA	1966	260958	164885	163945	25365	3451	2362	1376385	492	8985

İkinci aşamada, Tablo 10'da ortalamadan pozitif uzaklık (PDA) matrisi oluşturulmuştur. Bu matrisin her bir elemanı kriterin fayda ya da maliyet yönlü olmasına göre farklı şekilde hesaplanmıştır. K2, K3, K4, K5, K6, K7 ve K8 kriterleri fayda yönlü olduğundan Denklem (9) ve (10), buna karşılık K1, K9 ve K10 kriterleri maliyet yönlü olduğundan Denklem (11) ve (12) kullanılmıştır.

Tablo 10. Ortalamadan Pozitif Uzaklık (PDA) Matrisi

KRİTER	K-1	K-2	K-3	K-4	K-5	K-6	K-7	K-8	K-9	K-10
s1	0.0526	2.612	2.643	2.842	2.677	2.796	2.312	1.486	0.0000	0.0000
s2	0.0063	1.678	1.665	1.526	0.833	0.132	1.121	4.874	0.0000	0.0000
s3	0.0144	1.606	1.728	1.789	0.693	0.000	0.101	0.617	0.0000	0.0000
s4	0.0215	1.276	1.217	1.250	1.672	0.304	1.883	0.303	0.0000	0.0000
s5	0.0103	0.888	0.911	0.961	1.448	0.217	1.641	0.886	0.0000	0.0000
s6	0.0114	0.762	0.778	0.551	0.875	1.448	1.150	0.000	0.0000	0.0000
s7	0.0093	0.709	0.536	0.638	1.481	0.507	1.653	0.518	0.0000	0.0000
s8	0.0000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.053	0.205	0.0337	0.0000
s9	0.0000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.651	0.000	0.000	0.0000	0.0000

s10	0.0200	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.0744	0.0150
s11	0.0000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.010	0.000	0.000	0.6114	0.6169
s12	0.0000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.8434	0.7832
s13	0.0000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.9023	0.8766
s14	0.0068	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.5158	0.6358
s15	0.0000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.9105	0.9044
s16	0.0000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.8983	0.8276
s17	0.0000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.7681	0.8168
s18	0.0000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.9207	0.9188
s19	0.0000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.9349	0.8942
s20	0.0000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.9980	0.9964

Üçüncü aşamada, Tablo 11’de, ortalamadan negatif uzaklık (NDA) matrisi oluşturulmuştur. Bu matrisin her bir elemanı kriterin fayda veya maliyet yönlü olmasına göre değişik şekilde hesaplanmıştır. K2, K3, K4, K5, K6, K7 ve K8 kriterleri fayda yönlü olduğundan Denklem (9) ve (10), buna karşılık K1, K9 ve K10 kriterleri maliyet yönlü olduğundan Denklem (11) ve (12) kullanılmıştır.

Tablo 11. Ortalamadan Negatif Uzaklık (NDA) Matrisi

KRİTER	K-1	K-2	K-3	K-4	K-5	K-6	K-7	K-8	K-9	K-10
s1	0.000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	2.564	1.746
s2	0.000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.904	0.864
s3	0.000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.2831	0.0000	0.0000	1.061	1.245
s4	0.000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	1.496	1.618
s5	0.000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.815	1.076
s6	0.000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0106	0.699	0.785
s7	0.000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.457	0.387
s8	0.011	0.1292	0.0942	0.2036	0.2422	0.0292	0.0000	0.0000	0.000	0.237
s9	0.016	0.2364	0.1811	0.2475	0.0976	0.0000	0.2409	0.1297	0.416	0.328
s10	0.000	0.4633	0.4970	0.4280	0.5502	0.3612	0.5016	0.7213	0.000	0.000
s11	0.009	0.7654	0.7651	0.7548	0.6470	0.0000	0.7347	0.7578	0.000	0.000
s12	0.012	0.8334	0.8407	0.8110	0.8621	0.8110	0.8178	0.7695	0.000	0.000
s13	0.023	0.8466	0.8711	0.8436	0.8638	0.0469	0.9432	0.8225	0.000	0.000
s14	0.000	0.8563	0.8428	0.8125	0.8961	0.4610	0.9777	0.3559	0.000	0.000
s15	0.013	0.8636	0.8622	0.8877	0.9083	0.4093	0.9596	0.9060	0.000	0.000
s16	0.009	0.8957	0.8816	0.8922	0.9261	0.7273	0.9027	0.7877	0.000	0.000
s17	0.015	0.9027	0.9108	0.8987	0.8729	0.8261	0.8242	0.8645	0.000	0.000
s18	0.010	0.9047	0.9395	0.9266	0.9481	0.7508	0.9754	0.9123	0.000	0.000
s19	0.013	0.9114	0.8937	0.9150	0.9342	0.5552	1.1132	0.8503	0.000	0.000
s20	0.024	0.9228	0.8986	0.9358	0.9298	0.8039	0.9220	0.9998	0.000	0.000

Dördüncü aşamada, Tablo 10'daki matrisin her bir elemanının ağırlıklı toplam pozitif değeri Tablo 12'de, Denklem (13) yardımı ile hesaplanmıştır.

Tablo 12. Ağırlıklandırılmış PDA Matrisi

KRİTER	K-1	K-2	K-3	K-4	K-5	K-6	K-7	K-8	K-9	K-10
s1	0.003	0.227	0.230	0.248	0.242	0.187	0.319	0.143	0.000	0.000
s2	0.000	0.146	0.145	0.133	0.075	0.009	0.155	0.468	0.000	0.000
s3	0.001	0.139	0.150	0.156	0.063	0.000	0.014	0.059	0.000	0.000
s4	0.001	0.111	0.106	0.109	0.151	0.020	0.260	0.029	0.000	0.000
s5	0.001	0.077	0.079	0.084	0.131	0.014	0.226	0.085	0.000	0.000
s6	0.001	0.066	0.068	0.048	0.079	0.097	0.159	0.000	0.000	0.000
s7	0.000	0.062	0.047	0.056	0.134	0.034	0.228	0.050	0.000	0.000
s8	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.007	0.020	0.005	0.000
s9	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.043	0.000	0.000	0.000	0.000
s10	0.001	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.012	0.002
s11	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.001	0.000	0.000	0.096	0.086
s12	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.132	0.109
s13	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.141	0.122
s14	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.081	0.089
s15	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.142	0.126
s16	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.140	0.115
s17	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.120	0.114
s18	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.144	0.128
s19	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.146	0.125
s20	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.156	0.139

Beşinci aşamada, Tablo 11'deki matrisin her bir elemanının ağırlıklı toplam negatif değeri Tablo 13'te, Denklem (14) yardımı ile hesaplanmıştır.

Tablo 13. Ağırlıklandırılmış NDA Matrisi

KRİTER	K-1	K-2	K-3	K-4	K-5	K-6	K-7	K-8	K-9	K-10
s1	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.401	0.243
s2	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.141	0.120
s3	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.019	0.000	0.000	0.166	0.173
s4	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.234	0.225
s5	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.127	0.150
s6	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.001	0.109	0.109
s7	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.071	0.054
s8	0.001	0.011	0.008	0.018	0.022	0.002	0.000	0.000	0.000	0.033

s9	0.001	0.021	0.016	0.022	0.009	0.000	0.033	0.012	0.065	0.046
s10	0.000	0.040	0.043	0.037	0.050	0.024	0.069	0.069	0.000	0.000
s11	0.000	0.066	0.067	0.066	0.059	0.000	0.101	0.073	0.000	0.000
s12	0.001	0.072	0.073	0.071	0.078	0.054	0.113	0.074	0.000	0.000
s13	0.001	0.073	0.076	0.074	0.078	0.003	0.130	0.079	0.000	0.000
s14	0.000	0.074	0.073	0.071	0.081	0.031	0.135	0.034	0.000	0.000
s15	0.001	0.075	0.075	0.077	0.082	0.027	0.132	0.087	0.000	0.000
s16	0.000	0.078	0.077	0.078	0.084	0.049	0.125	0.076	0.000	0.000
s17	0.001	0.078	0.079	0.078	0.079	0.055	0.114	0.083	0.000	0.000
s18	0.001	0.078	0.082	0.081	0.086	0.050	0.135	0.088	0.000	0.000
s19	0.001	0.079	0.078	0.080	0.085	0.037	0.154	0.082	0.000	0.000
s20	0.001	0.080	0.078	0.082	0.084	0.054	0.127	0.096	0.000	0.000

Altıncı aşamada, öncelikle seçeneklerin ağırlıklı toplamı hesaplanmıştır. Her seçenek için ağırlıklandırılmış toplam pozitif değer (SP_i) ve ağırlıklandırılmış toplam negatif değer (SN_i) Denklem (13) ve (14) yardımı ile bulunmuştur. Ardından bulunan bu değerler normalize edilmiştir. Her bir seçenek için Eşitlik (15) ve (16) kullanılarak seçeneklerin ağırlıklı normalize edilmiş toplam pozitif (NSP_i) ve negatif (NSN_i) değerleri hesaplanmıştır. Son aşamada, tüm seçenekler için Denklem (17) ile değerlendirme puanı (AS) hesaplanarak bankalar arasında sıralama yapılmıştır. Bu işlemler Tablo 14'te gösterilmektedir.

Tablo 14. Seçeneklerin SP, SN, NSP, NSN, AS Değerleri

Kod	Seçeneklerin Ağırlıklı Toplamı		Ağırlıklı Toplamları Normalize Etme		Nihai Sıralama (AS) Puanları	
	SP	SN	NSP	NSN	AS	SIRA
s1	1.5978	0.6440	1.0000	0.0000	0.5000	4
s2	1.1308	0.2617	0.7077	0.5937	0.6507	1
s3	0.5822	0.3581	0.3644	0.4440	0.4042	7
s4	0.7873	0.4591	0.4927	0.2870	0.3899	8
s5	0.6976	0.2772	0.4366	0.5695	0.5030	3
s6	0.5169	0.2195	0.3235	0.6591	0.4913	5
s7	0.6100	0.1252	0.3818	0.8055	0.5937	2
s8	0.0322	0.0945	0.0202	0.8532	0.4367	6
s9	0.0434	0.2239	0.0272	0.6523	0.3397	9
s10	0.0148	0.3332	0.0092	0.4827	0.2460	10

s11	0.1822	0.4320	0.1140	0.3292	0.2216	11
s12	0.2409	0.5357	0.1508	0.1682	0.1595	14
s13	0.2631	0.5144	0.1647	0.2012	0.1829	12
s14	0.1695	0.4994	0.1061	0.2245	0.1653	13
s15	0.2683	0.5570	0.1679	0.1352	0.1515	15
s16	0.2557	0.5652	0.1600	0.1223	0.1411	16
s17	0.2338	0.5676	0.1463	0.1186	0.1325	17
s18	0.2719	0.5997	0.1701	0.0688	0.1195	20
s19	0.2707	0.5941	0.1694	0.0774	0.1234	19
s20	0.2948	0.6021	0.1845	0.0650	0.1247	18

Aşağıdaki Tablo 15’de, bir önceki tabloda gösterilen performans sırası en büyük 20 mevduat bankasının ticari unvanı belirtilerek gösterilmiştir.

Tablo 15. En Büyük 20 Mevduat Bankası Performans Sıralaması (2020)

Kod	BANKA	SIRA	AS
s1	Ziraat Bankası	4	0.5000
s2	Vakıflar Bankası	1	0.6507
s3	Halk Bankası	7	0.4042
s4	İş Bankası	8	0.3899
s5	Garanti Bankası	3	0.5030
s6	Yapı ve Kredi Bankası	5	0.4913
s7	Akbank	2	0.5937
s8	QNB Finansbank	6	0.4367
s9	Denizbank	9	0.3397
s10	Türk Ekonomi Bankası	10	0.2460
s11	ING Bank	11	0.2216
s12	HSBC Bank	14	0.1595
s13	Odea Bank	12	0.1829
s14	Şekerbank	13	0.1653
s15	Alternatifbank	15	0.1515
s16	Fibabanka	16	0.1411
s17	Anadolubank	17	0.1325
s18	ICBC Turkey Bank	20	0.1195
s19	Burgan Bank	19	0.1234
s20	Intesa Sanpaolo	18	0.1247

Tabloya göre, 2020 yılında en başarılı banka Vakıflar Bankası olurken, onu sırasıyla Akbank ve Garanti Bankası izlemektedir. Listenin en altında ise, sondan başa doğru, Intesa Sanpaolo, Burgan Bank ve ICBC Turkey Bank yer almaktadır. Vakıflar Bankası’nın bu yüksek performansında bilanço dışı varlıklarının, aktif toplamının, toplam mevduatlarının diğer

bankalara göre nispeten büyük olmasının yanında şube sayısının ve çalışan sayısının aktif toplamına göre nispi olarak düşük olması etkili olmuştur.

SONUÇ

Ekonomik kalkınma ile finansal kurumların sağladıkları finansal performans düzeyi arasında güçlü bir ilişki vardır. Bankalar finansal sistem içinde en büyük aktif toplamına sahip finansal kurumlardır. Yüksek karlılığa, yeterli sermayeye, verimli varlıklara, düşük maliyetli mevduatlara, köklü bir geçmişe sahip bankaların, üretken insan kaynakları ve şube organizasyonu yapısı ile finansal performanslarını sürdürülebilir şekilde yüksek düzeyde gerçekleştirmesi mümkündür. Mevduat bankacılığı sektörü özellikle kredilendirme politikaları ile reel sektörü ve ulusal üretimi önemli ölçüde etkilemektedir. Mevduat bankacılığı sektörünün etkin çalışması, sadece paydaşlarını ve bankacılık sistemini denetleyen kurumları değil, tüm toplumu ilgilendirmektedir.

Bu çalışmada, Türkiye’de faaliyet gösteren en büyük 20 mevduat bankasının performansları karşılaştırılmıştır. Kriterlerin ağırlıkları için Entropi, performans sıralaması için EDAS tekniği uygulanmıştır. Bankaların kuruluş yılı, aktifleri, mevduatı, kredileri, öz kaynakları, ödenmiş sermayesi, net dönem karı, bilanço dışı hesapları, şube ve çalışan sayıları performans kriteri olarak belirlenmiştir.

En önemli kriter olarak bankanın sahip olduğu şube sayısı saptanmıştır. Onu sırasıyla çalışan sayısı ile net dönem karı izlemektedir. Bankaların 2020 yılındaki performanslarına bakıldığında, en yüksek (düşük) performansı Vakıflar Bankası (ICBC Turkey) göstermiştir. Vakıflar Bankası’nın başarısında bilanço dışı varlıklarının, aktif ve mevduat toplamının, şube sayısı ve çalışan sayısına göre yüksek olması etkili olmuştur. İkinci en yüksek (düşük) performanslı banka Akbank (Burgan Bank) ve üçüncü en yüksek (düşük) performanslı banka ise Garanti Bankası (Intesa Sanpaolo) olmuştur.

Araştırmada seçilen dönem, örneklem, kriterler, ağırlık belirleme ve performans sıralama yöntemleri araştırma sonucuna doğrudan etki etmektedir. Bu yüzden sözü edilen değişkenler dışında başka değişkenlerin kullanılması tavsiye edilir.

KAYNAKÇA

- AKBULUT, O.Y. (2019). CRITIC ve EDAS yöntemleri ile İş Bankası'nın 2009-2018 yılları arasındaki performansının analizi. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 249-263.
- AKÇAKANAT, Ö., Eren H., Aksoy, E.ve Ömürbek, V.(2017). Bankacılık sektöründe ENTROPİ ve WASPAS yöntemleri ile performans değerlendirmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 22(2), 285-300.
- AKGÜL, Y.(2019). Çok kriterli karar verme yöntemleriyle Türk bankacılık sisteminin 2010-2018 yılları arasındaki performansının analizi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 4(4), 567-582.
- ALTINTAŞ, H. ve Y. Ayrıcı (2010). Türkiye’de finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisinin sınır testi yaklaşımıyla analizi, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (2), 71-98.
- AYÇİN E. ve Orçun Ç.(2019). Mevduat bankalarının performanslarının ENTROPİ ve MAIRCA yöntemleri ile değerlendirilmesi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 22(42). 175-194.
- AYDIN, Y. (2020). Finansal performans ile pay senedi getirisi arasındaki ilişkinin ENTROPİ ve MAUT ÇKKV teknikleriyle değerlendirilmesi: BİST Kimya, petrol, kauçuk ve plastik ürünler sektörü firmalarından kanıtlar. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, TBMM 100. Yıl Özel Sayısı, 164-185.
- AYDIN, Ü., Ural, M., Demirelli, E.(2018). Türk bankacılık sektöründe ENTROPİ ve WASPAS yöntemleri ile finansal performans ölçümü. *Mersin Üniversitesi 22.Finans Sempozyumu*, 1123-1138, 10-13 Ekim, Mersin.
- BAYRAM, E. (2021). Türkiye’de katılım bankalarının CRITIC temelli EDAS yöntemiyle performans değerlendirmesi. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*. 13(24).55-72.
- ÇAKAR, R., G. Karakaş, S. Güngör (2018). Türkiye’de geleneksel ve katılım bankalarının toplam kredi hacimleriyle ekonomik büyüme arasındaki ilişki, *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi*, 4(1), 69-95.
- DEMİR, G. ve KARTAL, M. (2020). Güncel Çok Kriterli Karar Verme Teknikleri, Ankara: Akademisyen Kitabevi
- DEMİRELLİ, E. ve Ural M.(2018). Kamu bankalarında performans analizi: ENTROPİ ve WASPAS yöntemleri ile bir uygulama. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31, 129-141.
- EŞ, A., KAMACI, T.B.(2020).Bankaların sürdürülebilirlik performansının EDAS ve ARAS yöntemleriyle değerlendirilmesi. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 20(4).807-831.

- FAVARA G. (2003). An empirical reassessment of the relationship between finance and growth, IMF Working Paper No: 03/123.
- GEZEN, A. (2019). Türkiye’de faaliyet gösteren katılım bankalarının ENTROPI ve WASPAS yöntemleri ile performans analizi. Muhasebe ve Finansman Dergisi, (84), 213-232.
- GHORABAE, M.K., Zavadskas, E. K., Olfat, L. ve Turskis, Z. (2015). Multi-criteria inventory classification using a new method of evaluation based on distance from average solution (EDAS). Informatica, 26(3), 435-451.
- GHORABAE, M. K., Zavadskas, E. K., Amiri, M. ve Turskis, Z. (2016). Extended EDAS method for fuzzy multi-criteria decision-making: An application to supplier selection. International Journal of Computers Communications and Control, 11(3), 358-371.
- GHORABAE, M.K., Amiri, M., Zavadskas, E. K., Turskis, Z. ve Antucheviciene, J. (2018). A dynamic fuzzy approach based on the EDAS method for multi-criteria subcontractor evaluation. Information, 9(3), 68.
- GHORABAE, M. K., Amiri, M., Zavadskas, E. K., Turskis, Z., (2017). Multi-criteria group decision-making using an extended EDAS method with interval type-2 fuzzy sets. Economics and Management.
- KAHRAMAN, C., Ghorabae, M.K., Zavadskas, E. K., Cevik Onar, S., Yazdani, M., Oztaysi, B. (2017). Intuitionistic fuzzy EDAS method: an application to solid waste disposal site selection. Journal of Environmental Engineering and Landscape Management, 25(1), 1-12.
- KIRACI, K., Bakır, M. (2019), CRITIC temelli EDAS yöntemi ile havayolu işletmelerinde performans ölçümü uygulaması. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. (35), 157-174.
- KOŞAROĞLU, Ş.M.(2020). BİST’te işlem gören bankaların performanslarının SD ve EDAS yöntemleriyle Değerlendirilmesi. Finansal Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi. 5(3). 406-417.
- KÜÇÜKÖNDER, H. ve Şişmanoğlu, E. (2020). BIST tekstil, deri endeksindeki işletmelerin finansal performansları için ÇKKV yöntemlerine dayalı alternatif bir değerlendirme çerçevesi. Mali Çözüm İSMMMO. 30(159), 91-127.
- LEVINE, R. (1997). Financial development and economic growth: Views and agenda, Journal of Economic Literature, 35 (2), 688-726.
- MCKINNON, R.I. (1973). Money and Capital in Economic Development, Brookings Institution, Washington, DC.
- İŞİK, Ö ve Ersoy, E. (2020). Özel sermayeli mevduat bankalarında faiz gelir ve giderlerine dayalı performans analizi: CRITIC ve EDAS yöntemleri ile bir uygulama. Karaca, S.S. ve Demirelli E. (Yay. haz.), Finans Teorisine Uygulamalı Katkılar -2 içinde (s. 69-89). Ankara: Ekin Yayınevi.

- IŞIK, Ö.(2019).Türk mevduat bankacılığı sektörünün finansal performanslarının ENTROPİ tabanlı ARAS yöntemi kullanılarak değerlendirilmesi. Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi. 4(1), 90-99.
- ÖMÜRBEK, N., DELİBAŞ, D. ve ALTIN, F.G. (2017). Entropi temelli MAUT yöntemine göre devlet üniversiteleri kütüphanelerinin değerlendirilmesi. Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi. (13), 72-89.
- ÖZBEK, A., Engür, M. (2018), EDAS yöntemi ile lojistik firma web sitelerinin değerlendirilmesi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 21(2), 417-429.
- ÖZBEK, A. (2017). Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ve Excel ile Problem Çözümü Kavram-Teori-Uygulama. Seçkin Yayıncılık, 1. Baskı, Ankara.
- PATRICK, H (1966). Financial development and economic growth in underdeveloped countries, Economic Development and Cultural Change, 14, 174-189.
- ROBINSON, J. (1952). The Rate of Interest and Other Essays, Macmillan, London.
- SHAN, J. ve Q. Jianhong (2006). Does financial development lead economic growth? The case of China, Annals of Economics and Finance, 1, 231-250.
- TRINKUNİENE, E., Podvezko, V., Zavadskas, E. K., Jokšienė, I., Vinogradova, I., & Trinkūnas, V. (2017). Evaluation of quality assurance in contractor contracts by multi-attribute decision-making methods. Economic Research-Ekonomska Istraživanja, 30(1), 1152-1180.
- TÜRKİYE BANKALAR BİRLİĞİ (2021). İstatistiki raporlar. <http://www.tbb.org.tr/Veri-Seti>.
- ULUTAŞ, A.(2019). Entropi tabanlı EDAS yönetimi ile lojistik firmalarının performans analizi. International Journal of Economic and Administrative Studies, 23, 53-66.
- URAL, M., Demireli, E., Çalık, S. G. (2017). Kamu bankalarında performans analizi: ENTROPİ ve WASPAS yöntemleri ile bir uygulama. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 31, 129-141.
- ÜNAL, E.A.(2019). Bütünleşik ENTROPİ ve EDAS yöntemleri kullanılarak BİST sigorta şirketlerinin performansının ölçülmesi. Finansal Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi. 4(4). 555-566.
- ZHANG, H., Gu, C., Gu, L., ve Zhang, Y. (2011). The evaluation of tourism destination competitiveness by TOPSIS and information entropy – A case in the Yangtze River delta of China. Tourism Management, 32(2), 443-451.